



ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**SAVAŞIN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN
İNCELENMESİ:
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖRNEĞİ**

Sezai AKIN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI
KENTLEŞME VE ÇEVRE SORUNLARI BİLİM DALI**

KASIM 2023



SAVAŞIN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN İNCELENMESİ:

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖRNEĞİ

Sezai AKIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KENTLEŞME VE ÇEVRE SORUNLARI BİLİM DALI

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ
ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2023

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Sezai AKIN

10/11/2023

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kentleşme ve Çevre Sorunları Programı Yüksek Lisans öğrencisi tarafından hazırlanan Savaşın Çevresel Etkilerinin İncelenmesi: İkinci Dünya Savaşı Örneği Başlıklı tez çalışması 10.11.2023 tarih ve saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Red
Başkan (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):	☒	☐
Prof. Dr. Çiğdem ERDEM Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi		
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):	☒	☐
Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi		
Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):	☒	☐
Doç. Dr. Sevcan GÜLEÇ SOLAK Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi		

SAVAŞIN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN İNCELENMESİ:

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖRNEĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Sezai AKIN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ

ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ

EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Tarih boyunca insanlık çevreye çok çeşitli anlamlar yüklemiş ve bu anlamlar insanlığın çevreyle ilişkilerini, çevreye bakış açısını etkilemiştir. Savaşlar ise insanların çevre ile ilişkilerinin bambaşka bir boyutu olarak karşımıza çıkmıştır ve insanlık tarihi devam ettikçe de çıkmaya devam edecektir. Zira savaşlar, doktrinden farklı olarak uygulamada var olan ve insanlığın çevre ile ilişkisini, çevreye sahip olma arzusunu ve bu arzu uyarınca gerçekleştirdikleri tahribatın ne boyutlara varabileceğini gözler önüne seren yegane eylemler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 2. Dünya Savaşı ile ortaya çıkan silah teknolojilerindeki gelişme ve bunun ortaya çıkartmış olduğu dehşet dengesi ile değişen ulusal ve uluslararası dengeler, savaş-çevre ilişkisinde siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu çalışma, insanlığın savaşlar ile değişen çevreye karşı bakış açısını, bu dönüşümün kırılma noktası olan 2. Dünya Savaşı'nı bir milat kabul ederek bu savaş öncesindeki savaş-çevre ilişkisini, 2. Dünya Savaşı sürecinde meydana gelen yıkımlar ile savaş sonrasında insanların çevre hakkındaki düşüncelerinde ve hayatın çeşitli alanların insan-çevre ilişkisini etkileyecek şekilde ortaya çıkan değişiklikleri ve çevreyle ilgili uygulamaları tespit etmeyi ve açıklamayı amaçlamaktadır. Zira savaşların çevresel etkileri yalnızca doğa üzerindeki etkilerinden ibaret değildir. Bilakis, savaşın çevresel etkileri çok daha karmaşık bir etki-tepki zincirinin halkaları ile birbirine bağlıdır. Literatürde ise savaşın çevresel etkileri incelenirken savaşın çok boyutlu sonuçlarını inceleyen bir çalışmanın eksikliği mevcuttur. Bu çalışma gerçekleştirilirken savaşlarda ortaya çıkan yıkımların daha iyi tahlili amacıyla askeri taktikler ve savaşlarda kullanılan silahlar literatür taraması yöntemi ile incelenerek teknik ve taktik anlamında değişiklikler ile savaşın çevresel etkileri analiz edilirken, siyasal, sosyal ve ekonomik değişiklikler de ele alınmış ve bu sayede çok boyutlu bir analiz yapılması sağlanmıştır. Bu nedenle 2. Dünya Savaşı'nı milat noktası kabul eden ve savaş-çevre ilişkisini bu bağlamda ele alan bir çalışma kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Çevre, 2.Dünya Savaşı, Nükleer Silahlar, Konvansiyonel Silahlar

Bilim Kodu: 114510

Sayfa Adedi: 139

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

EXAMINING THE ENVIRONMENTAL EFFECTS OF WAR:
WORLD WAR II EXAMPLE

(Master's Thesis)

Sezai AKIN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
POSTGRADUATE EDUCATION INSTITUTE

ABSTRACT

Humanity has attributed various meanings to the environment throughout history, and these meanings have affected humanity's relationships with the environment and its perspective on the environment. Wars emerged as a completely different aspect of people's relationships with the environment and will continue to occur as long as human history continues because wars appear as the only set of actions that exist in practice and show humanity's relationships with the environment, its desire to own the environment, and the extent of the destruction they cause in line with this desire, unlike the common doctrine. The developments in weapon technologies with World War II particularly, and the balance of horror that was caused by this and the changing national and international balances constituted a breakthrough in the war-environment relationship in political, social, and economic aspects. The present study aimed to identify and explain the changes and environmental practices that occurred in various areas of life that affected the human-environment relationship based on humanity's perspective on the environment, which changes with wars, the war-environment relationship before the World War II, which was the breaking point of this transformation, by accepting it as a turning point, the destructions during World War II and the changes in people's thoughts about the environment after the war. Because the environmental effects of wars are not merely about their effects on nature. On the contrary, the environmental effects of war are interconnected with the rings of a much more complex action-reaction chain. Although the environmental effects of wars are examined in the literature, there is a lack of a study examining the multidimensional consequences of wars. When the study was implemented, to better analyze the destruction caused by wars, military tactics and weapons used in wars were examined with the Literature Review Method, technical and tactical changes and environmental effects of the war were analyzed, and political, social, and economic changes were discussed and a multi-dimensional analysis was made possible. For this reason, the present study, which accepted World War II as a turning point and dealt with the war-environment relationship in this context, was conducted.

Key Words: War, Environment, World War II, Nuclear Weapons, Conventional Weapons

Science Code: 114510

Page Number: 139

Supervisor: Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu tezin ortaya çıkış sürecinde çok büyük emekleri geçen, tez konumu belirlediğimiz günden itibaren benimle aynı heyecanı taşıyan kıymetli hocam, Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ'a teşekkürlerimi sunarım. Zorlu ve yoğun bir eğitim hayatında her daim bana destek olan aileme, psikolojik anlamda her daim yanımda olan Yasemin AKIL'a, kütüphane arkadaşım Gülümser KAPICI'ya ve deneyimleri ile her daim bana destek olan kıymetli büyüğüm Muhammed Alparslan TANDIRCI'ya teşekkür ederim.

Sezai AKIN

10/11/2023

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1.GİRİŞ.....	1
2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
2.1. Çevre Kavramı	5
2.2. İnsan-Çevre İlişkisi	6
2.3. Savaş Kavramı	22
2.4. Savaş Çevre İlişkisi	24
3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ÇEVREYE BAKIŞ	29
3.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Çevresel Düşünce	29
3.2. İkinci Dünya Savaşı.....	39
4. SAVAŞIN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	53
4.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Savaşlar	53
4.1.1 İkinci Dünya Savaşı Öncesi Savaşlarda Kullanılan Taktikler ve Çevresel Etkileri.....	53
4.1.2. Savaşlarda Kullanılan Silahlar ve Çevresel Etkileri	61
4.1.3. Gayri Nizami Harp ve Çevresel Etkileri.....	69
4.2. II. Dünya Savaşında Kullanılan Taktikler ve Silahların Çevresel Etkileri.....	71
4.2.1. II. Dünya Savaşında Kullanılan Taktikler.....	71
4.2.2. II. Dünya Savaşında Kullanılan Silahlar.....	76
4.2.3. II. Dünya Savaşının Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi... 91	
4.3. II. Dünya Savaşıyla Gerçekleşen Değişimler.....	98
4.4. Modern Savaş ve Silahlardaki Gelişmeler ile Çevre İlişkisi.....	103
4.4.1. Modern Savaşlarda Kullanılan Askeri Taktikler ve Çevresel Etkileri.....	103
4.4.2. Modern Silahlar ve Çevresel Etkileri.....	107
5.SONUÇ	115
KAYNAKÇA.....	121
ÖZGEÇMİŞ	139

1. GİRİŞ

İnsanlık, varlığının ilk safhasından beri çevre ve savaş kavramları ile iç içe yaşamaktadır. Bu kavramların zaman içerisinde ilişkisi gitgide derinleşmiştir. Tarih boyunca çevre kavramı, canlıların yalnızca yaşadığı alan olmaktan çıkarak bir çatışma alanı, bu çatışmalarla elde etmek istedikleri bir çatışma amacı ve nihayetinde ise birbirlerine üstün gelmek amacıyla kullandıkları bir çatışma aracı olmuştur. Gelişen askeri teknolojiler ve taktikler sonucunda çatışmalar, orduları aşarak milletler arasındaki bir mücadeleye dönüşmüş ve küresel savaflara evrilmiştir.

Savaş ve çevre ilişkisinde, savaş sonucu çevrede meydana gelen yıkım ve insanlığın çevreye bakış açısındaki en önemli kırılma noktası olarak 2. Dünya Savaşı karşımıza çıkmaktadır. Gerek askeri teknolojinin savaş içerisinde geçirdiği gelişme, gerekse savaş boyunca ortaya çıkan tahribat incelendiğinde, çevrenin bir savaş amacı olma özelliğinin terk edildiği ve çevrenin artık bir savaş aracı olarak değerlendirildiği tespit edilmektedir. Bu tespit ile de İkinci Dünya Savaşı'nın savaş-çevre ilişkisinde ortaya çıkarttığı kırılma daha net görülmektedir. Pek tabii askeri alandaki gelişmeler veya çevrenin bir savaş aracı olarak kullanılması yeni bir olgu değildir. Bu olgu çatışma tarihinin yazılı örneklerine kadar götürülebilecek bir geçmişe sahiptir. Buna karşın 2. Dünya Savaşı'nı bir kırılma noktası olarak karşımıza çıkartan en önemli unsur, bu savaşın kendisinden önceki savaşların ortaya koyduğu askeri ve taktiksel birikimin tamamını 6 yıllık periyotta ortaya çıkartması ve ortaya çıkan bu birikim ile çevrenin taktik avantaj unsuru olarak kullanılması amacıyla geri dönülemez biçimlerde tahribata çok daha yoğun şekilde maruz bırakılmasıdır.

Ortaya çıkan bu tahribat ise insanların çevreye bakış açısında derin izler bırakmış ve gerek uluslararası ölçekte gerek askeri taktik ve teknolojilerde gerekse insanların çevre bilinçlerinde önemli değişikliklerin meydana gelmesini sağlamıştır. Özellikle nükleer silahların ortaya çıkarttığı yıkım, çevre bilincinin artmasını sağlayarak bu konudaki uluslararası çabalarda bir artışa yol açmıştır. Bu uluslararası bilinç kapsamında savaşın çevresel etkilerinin en aza indirgenmesini sağlamak, nükleer silahların yayılması ve üretilmesi gibi savaşın çevresel etkilerini arttıran faaliyetleri önlemek amacıyla bir dizi uluslararası antlaşma, dünya devletlerinin önemli bir kısmı tarafından kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra çevre hareketleri ve çevre

bilinci dünya çapında gelişmiş ve yeşil siyaset olarak anılan çevresel görüşlerin siyasallaşması hız kazanmıştır.

Ayrıca 2. Dünya Savaşı, kullanılan silahlar ve taktikler bakımından caydırıcılık kavramını, Blitzkrieg'i (Yıldırım Harbi), özelleştirilmiş piyade ekipmanlarını, çeşitli türdeki savaş uçaklarını, balistik silahları ve stratejik saldırıları savaş literatürüne kazandırmıştır. Bu anlamıyla askeri teknolojiye de önemli bir dönüm noktası oluşturan 2. Dünya Savaşı, savaş-çevre ilişkisinde bir kırılma noktası olarak yerini almaktadır.

Bu çalışma ise, binlere yıllık çatışma kültürünün getirdiği askeri gelişmeler ile çevrenin savaş kazanmak amacıyla en yoğun şekilde kullanıldığı savaş olarak 2. Dünya Savaşı'nın askeri doktrinde meydana getirdiği değişiklikler bağlamında, çevreyi ve insanların çevreye bakış açısını nasıl değiştirdiğini, savaşın ortaya koyduğu çevresel tahribatı ve uzun süreli etkilerini, bu tahribat sonucu şekillenen uluslararası antlaşmaları ve değişen savaş-çevre ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışma hazırlanırken nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, çalışma kapsamında savaş tarihi, çevre tarihi, siyaset, ekonomi, uluslararası hukuk gibi çeşitli alanlarda doküman ve literatür araştırması yapılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle konuya ilişkin bir kavramsal çerçeve çizilmiş, devamında 2. Dünya Savaşı'nın tarihsel süreci hakkında bilgi verilmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın çevresel etkilerine yer verilmesinin ardından, bu savaş öncesinde ve sonrasında gerçekleşen savaşlar ve bu savaşların çevresel boyutları karşılaştırmalı biçimde incelenmiş, tarihsel gelişmeler ve teknik analizlerle örneklendirmeler yapılmıştır.

Savaş-çevre ilişkisine ilişkin birtakım eserler bulunmasına karşın, savaşın çevresel etkilerini savaşlarda kullanılan silahlar, savaşlara hazırlık dönemi ve savaş sonrasında devam eden etkilere değinerek ve bunları savaşların tarihsel akışı ile ilişkilendiren çalışmaların varlığı konusunda eksiklik mevcuttur. Dolayısıyla bu çalışmanın önemi, savaşların tarihsel bağlamı çerçevesinde, savaş-çevre ilişkisinin tarihsel ilerleyişini teknik ilerlemeler ile birlikte analiz etmesi ve savaşların sonuçlarında çevresel anlamda meydana gelen siyasal, sosyal, ekonomik ve ekolojik değişiklikleri analiz edebilme imkanı sağlayarak bu boşluğu doldurmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışma; Giriş, Kavramsal Çerçeve, 2.Dünya Savaşı, Savaşın Çevresel Etkileri ve Sonuç olmak üzere 5 bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü olan giriş

bölümünde, çalışmanın amacı, kapsamı ve önemine değinilmiş, ileriki bölümlerin yazınsal çerçevesi hakkında genel hatları ile bilgilendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, çalışmanın kavramsal bir çerçevede temellendirilmesi adına savaş ve çevre kavramları ele alınmaktadır. Bu bağlamda çevre kavramı hakkında gerçekleştirilen çeşitli tanımlamalarla başlayan ikinci bölümde, Antik çağlardan başlayarak sırası ile Antik Yunan'da, Orta Çağ'da, Rönesans ve Reform döneminde ve bu dönemden 2.Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde insanların çevre hakkındaki görüşleri ve çevreyi anlamlandırma biçimleri ele alınmıştır. Bu sayede 2. Dünya Savaşı'na kadarki çevre anlayışı ile 2.Dünya Savaşı'na giden süreçte hızla yayılan Faşizm, Nazizm ve Eko- Faşizmin çevresel görüşleri ile bu görüşler arasındaki farklılıkların tespit edilmesi ve 2.Dünya Savaşı sonrası oluşan yeniden yapılanma sürecindeki çevresel görüşlerde meydana gelen değişmelerin ve uyanan çevre bilincinin tarihsel bir perspektife incelenmesi sağlanmıştır. Savaş kavramının çeşitli tanımlamaları ile devam eden bölümde, savaş-çevre ilişkisi bağlamında savaşın hazırlık, savaş ve savaş sonrası dönemlerine değinilmiş olup, değişen savaş kavramının çevre ile ilişkisine ve bu ilişkinin ilerleyen boyutlarına değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, bir kırılma noktası olduğu ifade edilen 2. Dünya Savaşı'nın tarihsel süreci aktarılmıştır. Bu savaşta açılan Batı Cephesi, Balkan Cephesi, Doğu Cephesi, Afrika Cephesi ve Asya-Pasifik Cephesinde cereyan eden savaşlar ele alınarak gerçekleşen askeri ve siyasal mücadelelere değinilmiştir. Bu sayede silahların siyasal ve askeri amaçlar elde etmek için gerçekleştirilen kullanımının boyutlarının gözler önüne serilerek, bu savaşın ortaya çıkarttığı yıkımın kendisinden önceki ve kendisinden sonraki savaşlar ile mukayese edilebilmesi için gerekli zeminin hazırlanması hedeflenmiştir. İlaveten 2.Dünya Savaşı'nda kullanılan taktiklere ve silahların teknik özelliklerine değinilerek, ileriki bölümlerde bahsedilecek olan 2. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında kullanılan silahların teknik mukayesenin mümkün hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümü olan savaşın çevresel etkilerinin değerlendirilmesi bölümünde ise, 2. Dünya Savaşı'nda, öncesinde ve sonrasında savaşlarda kullanılan taktikler ile silahlar incelenmiş, bu sayede savaşlarda kullanılan taktiklerin ve silahların ortaya çıkarttığı yıkımın karşılaştırmalı olarak

değerlendirilmesi sağlanmıştır. Bu yıkım sonucunda insanların çevreye bakış açısında ve uluslararası arenada meydana gelen değişikliklere değinilerek bu savaşın ortaya çıkarttığı çevresel tahribat, siyasal, sosyal, hukuki ve ekonomik değişiklikler karşılaştırılmalı olarak ortaya konulmuştur.

Çalışmanın beşinci bölümü olan sonuç bölümünde ise bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar ve taramalar bağlamında, ortaya çıkartılan çalışmanın hipotezi olan ‘*İkinci Dünya Savaşı’nın, savaş-çevre ilişkisinin ve savaşın çevresel etkilerinin bir kırılma noktası olduğu*’ ispat edilmeye çalışılmış ve savaşlarda meydana gelen çevresel etkilerin önlenmesi için çözüm önerilerinde bulunulmuştur.



2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE:

2.1. Çevre Kavramı

Çevre, hakkında birçok farklı tanımı olan ve herkesin farklı anlamlar atfettiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir tanıma göre çevre, canlı ve cansız varlıkların ömürleri boyunca karşılıklı ilişki ve etkileşimde bulundukları fiziki, biyolojik, kültürel ve sosyal ortamdır şeklinde tanımlanırken (Torunuğlu, 2013:58) başka bir tanımlamaya göre ise çevre, *“canlı ve cansız varlıkların karşılıklı etkileşiminin bütünü”* olarak ifade edilir. (Keleş & Hamamcı, 2005:24-25)

Türk Dil Kurumu’na *“Bir şeyin yakını, dolayı, etrafı”* olarak tanımlanan çevrenin canlılar ve canlıların birbiri ile olan etkileşimini inceleyen bilim dalı ise ekolojidir. Alman zoolog Ernest Haeckel tarafından 1866 yılında ifade edilen ekoloji kavramı, Yunancada yaşanan yer, yurt, ev/mekan anlamına gelen *“oikos”* ve söz, söylem, bilim anlamına gelen *“logia/logos”* sözcüklerinden türetilmiştir ve 20. yüzyılın başlarından itibaren biyolojinin alt dalı olarak hayat bulduğu ifade edilebilir. (Bozkır, 2018:58)

Türkiye’de çevre kavramı ise, 5909 sayılı Türk Çevre Kanunu’nda *“Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam”* (TÇK, 1983) şeklinde tanımlamıştır.

Çevre kavramı birçok tanımlama ile anlamlandırılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada ise çevre kavramı yalnızca içerisinde yaşanan alan olarak değil canlı ve cansız varlıkların etkileşimlerinin bütünü ve bu bütünün meydana getirdiği sonuçlar olarak incelenecektir. Kavramsal anlamda çevreyi anlamak için, bu çevreyi sınıflandırmak gerekirse Ruşen Keleş ve Can Hamamcı ’ya göre bu sınıflandırma şu şekilde ifade edilmiştir;

“Nitelik Açısından çevre fiziksel ve toplumsal çevre olarak sınıflandırılabilir. Fiziksel çevre; İnsanın içinde yaşadığı, varlığını, özelliklerini ve niteliğini fiziksel olarak algıladığı ortama denir. Fiziksel çevre doğal çevre ve yapay çevre olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğal çevre, insanın oluşumuna katkıda bulunmadığı hazır bulunduğu çevre iken yapay çevre insanın bilgi, kültür ve birikimine dayanarak doğal çevresinde bulmuş olduğu yeraltı ve yer üstü zenginliklerini kullanarak yarattığı çevreye denir. Toplumsal çevre kavramı ise, bir

fiziksel çevre içinde bulunan insanların ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemleri gereği yarattıkları ilişkilerin tümüdür. Mekan açısından ise çevre yerleşim yerlerine göre ve ölçeklerine göre sınıflandırılmaktadır. Yerleşim yerlerine göre çevre; insan nüfusuna göre, mekânsal olarak kırsal ve kentsel olmak üzere iki biçimde yerleşim göstermiştir. Ölçeklere göre ise çevrenin yerel ve yöresel ölçeklere göre incelenmesi, doğal, fiziksel boyutunu ortaya koyar. Coğrafi ölçütlere göre ölçek saptamanın yanı sıra yönetsel ve siyasal ölçülerle de sınırlanabilir. ” (Keleş & Hamamcı, 2005:34-37)

Bu çerçeve kapsamında İnsan-çevre ilişkileri denildiğinde, insanın hava, su, toprak ve bu ortamlarda yaşayan diğer canlı türleriyle, ortamı oluşturan ya da toprak ve su altında bulunan cansız varlıklarla olan ilişkilerinin tümü anlaşılmaktadır. (Keleş & Hamamcı , 2005:34) Bu ilişkinin ilk insanların varlığı kadar eski olduğunu ifade etmek uygun olacaktır.

2.2. İnsan-Çevre İlişkisi

İlk insanlardan bu yana çevreye bakış açılarını incelemek için ilk insanlara, yazılı tarihe ve yazılı tarih öncesi dönemlere değinmek gerekmektedir. İlk insanların Afrika’da ortaya çıkışı yaklaşık iki milyon yıl öncesine uzanır. Ortaya çıktıkları bu dönem, yazılı tarih öncesi dönemdir. Bu dönem Taş devri olarak sınıflandırılmakta ve kendi içerisinde Paleolitik (Yontma Taş Devri) ve Neolitik (Cilal Taş Devri) olarak ikiye ayrılmaktadır. Aşağı ve yukarı paleolitik dönem olarak kendi içerisinde iki döneme ayrılan Paleolitik dönem M.Ö.17500-M.Ö. 10000 yılları arasında kapsamaktadır. Aşağı Paleolitik dönem, yontma taş devrinin yaklaşık yüzde 75’ini kapsamaktadır. (Tokuroğlu & Ersoy, 2017:4) Bu dönemde Homo Habilis, Homo Rudolfensis, Homo Erektus gibi çeşitli insan türleri yaşamıştır. Homo Erektuslar (Dik Yürüyen İnsan) ise, Afrika kıtasında 1.9 milyon yıl ila 100 bin yıl öncesinde görülmeye başlamıştır. (Akın, 2004) Aşölyen el baltaları Homo Erektus zamanında ortaya çıkmış ve zaman içinde geniş bir alana yayılmıştır. Prehistorik kültürün ilk el baltaları olarak kabul edilen Aşölyen aletlerin yanı sıra Homo Erektuslar, ortaya koydukları taş aletlerin yanı sıra ateşi denetim altına almaları da insan çevre ilişkisinde bir yere sahiplerdir. Fakat bugün inanılan yaygın görüşe göre, Homo Erektus ateşi üretmemiş sadece kullanmıştır. Erektus ateşin doğal olarak oluşmasını beklemiş ve sönmeden uzun süre kalmasını sağlamak içinde her türlü önlemi almıştır. (Şimşek, 2017:74-76)

Orta Paleolitik dönemde, Homo Erektus yerini Neandertallere bırakmıştır.

Neandertaller küçük avcı grupları halinde yaşamışlardır ve ‘‘musteriyen’’ adı verilen yeni bir alet teknolojisini meydana getirmişlerdir. (Yalçınkaya, 2009:15) Levallois tekniği ilk defa bu dönemde ortaya çıkmış ve bu endüstride özellikle kazıyıcılar, sırtlı bıçaklar, tırtıklı yongalar ve uçlar yoğun olarak görülmektedir. Alet yapımında az miktarda kemik, tahta ve yoğun olarak da taş kullanılmıştır. Bunlardan özellikle taş olanlar inorganik yapıları nedeniyle günümüze kadar ulaşabilmiştir. Neandertallerin devrim niteliği taşıyan bir diğer buluşu da ‘‘Mızrak’’ adıyla bilinen insanın oluşturduğu hem ilk uzun menzilli silahı hem de en eski birleşik fırlatma aletidir. Batı Avrupa Neandertalleri’nin mağara ayısını sadece eti için avlamadıkları aynı zamanda ona saygı duyup kutsallaştırdıkları iddia edilmektedir. (Şimşek, 2017:79)

Üst Paleolitik dönemde ise toplum ekonomisi avcı ve toplayıcıdır fakat bireyler arasında kollektif bir işbirliği başlamıştır. Bu dönemde yaşamış insan türü Homo Sapiens Sapiens’tir. (Arsebük, 2014:94) Bu dönemlerde insanların çevreye yön vermekten ziyade çevreyi takip ettiği ve ona bağımlı bir yaşayış tarzı sürdürdüğünü söylemek doğru olacaktır. Zira İlkel insan doğaya ve doğal olaylara karşı tümenden savunmasızdır. Varlığını sürdürme bilmesi doğaya baş eğmesine, çevreye uyum sağlamasına bağlıdır. (Keleş & Hamamcı , 2005:51) Tabi ki zaman içerisinde insan ve çevre arasındaki ilişki insanlık tarihindeki ilerlemelerden etkilenmiş ve insanlık tarihindeki neredeyse her önemli gelişme bu ilişkide bir kırılma noktası olmuştur.

Bu tarihsel içerçeve ışığında insan-çevre ilişkisinin kırılma noktalarından ilki ateşin keşfi ve kontrolü olarak karşımıza çıkar. Doğadaki tüm canlıların, hayatlarını idame ettirebilmek için çevre koşullarına uyum göstermesi gerekirken; ateşin kontrolü insanı diğer canlılardan ayırmış ve doğal yaşam dengesinde farklılıklar yaratmaya başlamıştır. Güney Afrika’da yer alan Wonderwerk mağarasındaki buluntular ışığında; yaklaşık 1 milyon yıl öncesinden ateşe hükmedebildiği düşünülen insan bu süre zarfında doğaya karşı verdiği var olma savaşında avantaj elde etmiştir. İnsan evriminin en önemli dönüm noktalarından Ateş insanın sadece korunma, aydınlanma, beslenmesine değil kendi türüne ve çevresine de zarar verebilme potansiyelini arttırmasına yol açmış, ateşin keşfiyle birlikte kirlenmede, çevre tahribatında daha önceleri çok sınırlı olan insan etkisi büyük oranlarda kendini göstermeye başlamıştır. (Gülgeç, 2017:9-10)

İnsan-çevre ilişkisinin bir diğer kırılma noktası ise neolitik devrim ve neolitik

devrim sonucu gerçekleşen yerleşik hayat ve mülkiyet kavramıdır. Neolitik devrim ile birlikte toprağı işleyerek avcı toplayıcı yaşamdan yerleşik yaşantıya geçen insanlar, zaman içerisinde ihtiyacından daha fazlasını üretmeye başlamış ve bu durum, savaşların temel nedeni olan ‘‘artı ürün’’ kavramını ortaya çıkartmıştır. Günümüz dünyasının iktisadi, hukuki ve sosyal anlamda derinden etkileyen artı ürün kavramının üzerinde biraz durmak gerekir.

Artı ürün kavramı, toplumların ihtiyacından fazla olan üretimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kavram, insan ve çevre ilişkisini iki şekilde etkilemiştir. Bunlardan ilki, özel mülkiyet kavramı olarak karşımıza çıkarken, ikincisi yönetici sınıf kavramıdır. Özel mülkiyet kavramıyla birlikte yaşanılacak alan olan çevre kavramı, insanların gözünde sahip olunabilen, esaret altına alınabilen bir meta haline gelmiştir. Bu noktada yerleşik hayata geçmiş ve toplu halde yaşamaya başlayan insanlar, bu yerleşik hayata geçiş ve ilk şehirlerin kurulmasıyla birlikte çevresini büyük çaplı değiştirmeye ve dönüştürmeye başlamıştır. (Gülgeç, 2017:9) Bu da çevrenin ele geçirilebilecek ve kontrol edilebilecek bir yer, bir meta olmasının önünü açmıştır.

Artı ürün kavramı ile yalnızca yerleşik hayatın değil buna bağlı olarak ticaretin ve zanaatın geliştiğı de bir gerçektir. Gelişen zanaat uygun kültürel altyapının oluşumu ve teknolojik gelişmelerin ışığında kitlesel üretimi ve sanayi devrimi kavramlarını ortaya çıkartmıştır. Günümüz insan çevre ilişkisinin önemli bir sacayağı olan kitlesel üretim, çevrenin bir hammadde kaynağı olarak kullanılması ve üretim atıklarının da yeniden çevreye bırakılması yolu ile çevreye zarar verilmesine neden olmaktadır. Sanayi devriminden günümüze dek bu durum giderek artmaya devam etmekte artan bu durum hem üretim kaynaklarının elde edilmesi hem de tüketim atıklarının stoklanması açısından devletler tarafından önemli ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmuş, bu ihtilaflar da genelde savaş aracılığı ile çözüme kavuşturulmuştur. Kısaca uygarlık tarihinde önemli dönüm noktaları olan yerleşik hayat ve artı ürün kavramları, savaş- çevre ilişkisinde de çevrenin bir savaş amacı olması bakımından da dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çevre ile içerisinde bulunulan ilişki neolitik devrim ile çok daha hızlı bir sürece evrilmiş ve insanın çevreye karşı tahribatını hızla arttırmıştır. Bu tahribat aynı zamanda çevreye karşı bir bilinci de ortaya çıkartmış ve çevrenin korunması ile ilgili düşünceler ve bu düşüncelere dayanan fikir akımları da zaman içerisinde gelişme

göstermiştir. Bu kapsamda çevre hareketlerini destekleyen çevrecilik, bireysel olarak çevreye duyarlı ve bilinçli bir kimlik olmaktan, canlı-cansız varlığına yahut sadece canlı varlığına ya da cansız varlığına, en önemlisi de insan yaşamına zarar verici etkilere karşı gelişen toplumsal hareketlere, siyasal çevreci gruplardan yeşil partilere kadar geniş düşünce ve etkileri tanımlamak olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda ekolojizm, doğanın korunması için toplumsal ve siyasal anlamda köktenci değişiklikler yapmayı savunurken çevreci anlayış, köktenci değişiklikler değil, doğal çevrenin yerinde ve zamanında korunması için gerekli önlemlerin alınmasını savunur. (Bozkır, 2018:58)

Fakat çevre ile ilgili bu kaygılar, sanayi devriminin getirdiği çevresel bozulma sonucu ortaya çıkan modern akımlarla sınırlı değildir. İnsanın doğa üzerindeki tahribatının sonuçlarının kendisi açısından büyük felaketler yaratabileceği fikri ve endişesi tarih öncesi devirlerden itibaren kendine yer bulmuştur. Örneğin, Mezopotamya topraklarının ve tarihin en eski yazılı destanlarından Gılgamış'ta (yaklaşık 5000 yıl kadar önce) bu farkındalığa tanık olabiliriz. Kral Gılgamış ve arkadaşı Enkidu'nun "Humbaba" adlı devî öldürüp koruyucusu olduğu ormanı tahrip etmelerinden dolayı duydukları pişmanlık çevre bilincinin en eski örneği olarak karşımıza çıkar. (Farouk & George, 2014:74) Bu noktada çevre bilincini ve insan çevre ilişkilerinin tarihsel boyutunu ve şekillenişini incelemek için İlk Çağ'dan günümüze dek insanın çevreye atfettiği anlamı incelemek gerekmektedir.

Antik uygarlıkların en eskisinin hangisi olduğu halen tartışılan bir konudur. Bazı araştırmacılar ilk uygarlığın Mısır'da ortaya çıktığını söylerken, bazıları Dicle-Fırat vadisinde olduğunu iddia etmektedir. İlk insanların zaman içerisinde kurmuş oldukları yerleşkeler ile zanaatın ilerlemesi sonucunda ilkçağa kadar giden süreç başlamıştır. Uygarlığa geçiş süreci ise 1) göçebelikten ve çobanlıktan göçer konar bahçe tarımından, tam ve yerleşik tarıma ve köy toplumuna geçiş, 2) ilkel köy topluluğundan ve tarıma bağlı zanaat üretiminden, zanaatların tarımdan kesin olarak ayrıldığı bir köy- şehir iş bölümüne geçiştir. (Tokuroğlu & Ersoy, 2017:24-26) Bu anlamıyla İlk Çağ, insanın çevreye bakışı açısından önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır, zira bu dönemde evrenin özünü arayan bir bakış açısı ile çevre, insan tarafından anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu noktada özellikle Antik Yunan öne çıkmaktadır ve bu dönem düşüncelerini incelemeden önce Antik Yunan'ı ve bu

dönemde çevreye atfedilen çeşitli anlamları incelemek gerekir.

M.Ö. 2.000 yıl önce, Girit Adası'nda ve Yunanistan Yarım adasında yaşayan insanlar ileri bir uygarlık kurulmuştur. Dorların baskısı sonucu, Ege denizini aşarak Yunanistan'dan güneye inen ve Eski Yunancanın değişik lehçelerini konuşan bazı topluluklar, Batı Anadolu'da, özellikle İyonya bölgesinde kent devletleri kurmuşlardır. Girit-Minos Kültürü'yse M.Ö. 3 binli yılların başlarında veya diğer bazı araştırmacılara göre, ortalarında son bulan Neolitik Çağ ile başlamıştır. (Temür, 2010:1) Miken uygarlığı M.Ö. yaklaşık 1100'de sona ermiştir. O dönemde, Akhalar'ın ve İyonyalılar'ın kullandıkları tunç silahlardan daha üstün demir silahlara sahip olan ve kuzeyden aşağı inen Dorlar, Yunanistan'ı istila etmişlerdi. Dorlar yarımada'yı işgal ederek, yerli halkı sürüp kentlerini yerle bir etmişler ve yerli halktan kazandıkları toprakların üzerine, çoğunlukla Yunanistan'ın batı bölgelerine ve Mora'ya yerleşmişlerdir. Dor istilasının sonucunda yurtlarından edilen Yunanlıların nüfusunun, tarıma elverişli olmayan topraklardan elde edilen ürünlerle beslenemeyecek kadar artması nedeniyle dönemin kent yöneticileri kolonicilik faaliyetleri ile bu sorunu çözmeye çalışmıştır. (Tanrıseven, 2013:33-34)

Siyasi ve askeri mücadeleler içerisinde ortaya çıkan ve tarih sahnesinde zaman içerisinde yıldızı parlayıp sönen Antik Yunan Medeniyeti için çevre ve çevre ile ilgili felsefi süreçler, bu mücadelenin nedenini yani varlığın ve varlığın özünü incelemekle ortaya çıkmıştır. Zira içerisinde var olma mücadelesi verdiği çevrenin ne olduğu ve insan ile ilişkisi çok eski ve köklü bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısı ile insanın çevre ile kendisini bağdaştırdığı ilk husus varlığının konusu ve özü olarak karşısına çıkmıştır. Bu noktada Antik Yunan'da doğa felsefesi düşünürleri karşımıza çıkmaktadır.

M.Ö. 6. yüzyıla kadar Yunanlılar toplumsal doğa ve toplum olaylarının açıklamasını Tanrıların iradelerine bağlayarak mitolojik bir biçimde açıklamışlardır. Ancak daha sonra evreni hangi güçlerin yönettiği değil de olayların nasıl cereyan ettiği önemli olunca mitolojiden felsefeye geçilmiştir. Nu filozofları evrenin kaynağını aramışlardır ve bunlardan ilki Thalestir. Günümüz Milet kenti sınırları içerisinde yaşamış olan Thales bu noktada önemli bir yere sahiptir. O güne dek doğayı ve yaratılışı mitlerle açıklayan Yunanlıların aksine Thales (M.Ö. 6. yüzyıl) evrenin ana maddesinin “su” olduğunu öne sürmüştür. (Tanrıseven, 2013:129) Bu düşüncenin

Milet Kenti'nin coğrafi yapısı ile ilişkili olduğunu ifade etmek uygun olacaktır. Zira Thales'in evrenin özünün su olduğu ifade ettiği dönemde Milet, deniz kıyısındaki önemli bir ticaret kentiydi ve MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında bir deniz imparatorluğu merkezine dönüşen Milet, Karadeniz kıyısında, içinde Trabzon, Sinop ve Kırım'ı da kapsayan, kendine bağlı 98 adet koloni kenti kurarak muhteşem bir güce ulaşmıştı. (Tümer, 2020)

Hangi sebep ile bağlantılı olursa olsun Thales'in evrenin özünü bir madde ile bağdaştırma düşüncesi, bilinmezliklerle ve efsanelerle açıklanan varlığı ve varlığın kaynağını açıklama konusunda önemli bir sacayağı olmuş ve insan-çevre ilişkisinde insanın çevre üzerine düşünmesinde önemli bir adım olmuştur. Bu tarih itibarıyla çeşitli düşünürler evrenin özü hakkında çeşitli fikirler ortaya atmıştır. "Anaksimandros (evrenin ana maddesinin) sınırsız "Aperion" dediği şey olduğunu, Anaksimenes "hava", Herakleitos "ateş" olduğunu ifade ederek doğa olaylarını fizik olaylarıyla açıklamaya çalışmışlardır. Pythagoras'a göre ise evrenin "Kosmos" ana maddesi sayılardır. Pythagorascılara göre evren bir sayılar uyumudur "Harmonia". Somut varlıklar olarak tasarlanan sayılar, dünyadaki her nesnenin, her düşüncenin aslıdır, ilkeleridir. Pythagoras evrenin temel ilkesi olarak belirlediği sayı kavramından yola çıkarak, tanrı ve adalet gibi kavramları da sayılarla açıklamaya çalışır. Demokritos'a göre evrenin ana maddesi "atom"dur. Yani bölünemeyen dediği küçük parçalardır. Varlıklar, atomların çeşitli birleşmelerinin ürünüdür. Madde dışında ruh diye bir şey yoktur. Görüntülerin ardındaki gerçeklere ulaşmak ancak akıl ile olur. (Tanrıseven, 2013:64)

Sokrates ise daha önceki doğa filozofları ve düşünürlerden farklı olarak evrenin kaynağı ve yapısı üzerine değil tam aksine insana özgü şeylere yönelmiş ve tüm sorunlar içinde en önemli gördüğü soruya, bir insanın hayatını nasıl yöneteceği sorusuna verilecek nihai cevabı bulmak amacındaydı. (Rowe, 2001:17)

Yani Sokrates ve sonrasındaki düşünürler insanı, insan hayatını ve ideal olana nasıl ulaşacağını incelemişlerdir. Bu noktada karşımıza Sokrates'in öğrencisi olan Platon çıkmaktadır. Platon etrafındaki olayları ve nesneleri idealar aracılığı ile açıklamaya çalışmış ve varlığı zihinsel bir temele oturtmaya çalışmıştır. (Boyacı, 2016) Platon, gerçek hayvanlar ve bitkilerin, doğaüstü bir dünyada yaşayan ideal formların basit birer kopyası olduğunu ve türlerin esasının bu ideal örneğe göre

betimlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. (Yardımcı S. , 2006) Platon'un İdea kuramı olarak anılan bu düşüncesine göre, ruh gözü ile idealar evreninde gördüklerimizin somut nesnelere uygulanışından Matematik ve Geometri bilimleri oluşur. Gerçek olan sadece İdealar evreni olduğundan, bu ilimlerin de ancak bu ortamda varlığından söz edilebilir. Fizikî dünya, idealar evreninin sadece kötü bir kopyasıdır. (Tanrıseven, 2013:86)

Kötü bir kopya olarak nitelenen evrenin içinde insanları doğanın dışında görmesine rağmen, insanlara, dıştaki doğayı kontrol etme görevini atfetmez. O, asıl olarak aklın, iç doğa üzerindeki önceliği varsayımına yaslanarak, bedenin, duyguların ve duyuların tahakküm altına alınıp disipline sokulmasıyla ilgilenir. (Yardımcı S. , 2006) Doğayı ise, insanın tek başlarına, kendi kendilerine yetemedikleri ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başkalarının işbirliğine ve yardıma ihtiyaç duyduğu bir mekan olarak niteler. Platon, bu düşünceler aracılığı ile "*İdeal Devlet*" fikrini temellendirmiş ve insanın çevresi ile ilişkilerini de kullanacak şekilde bir düşünce ortaya koymuştur. Platonla birlikte insanın doğasının doğasını keşfetmek, insanın doğasından yola çıkarak genel kanunlar koymak, insanın doğasının özelliklerinden kaynaklı siyasal sistem ve teori oluşturmak Platonla başlamıştır. (Boyacı, 2016) Platon ideal devlet fikrini ütopya olarak değil, gerçekleşmesi mümkün bir ihtimal olarak görmektedir. Devlet kitabında bunun nedenini şöyle açıklar " Öyleyse şu ortaya attığımız öneri hayali bir arzu veya gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şey değildir; çünkü yasamızı doğa ile uyum içinde ortaya koyuyoruz" (Platon, 2005:129)

Platon'un ardından gelen düşünürlerden Aristoteles ise evren ve genel gerçekler hakkındaki tüm cevapların yine bu dünyadan bulunabileceğine inanmıştır. (Tanrıseven, 2013:104) Aristoteles evrenin özlerini, ilk maddelerini, ateş su toprak ve hava olarak tanımlamıştır. En altta yer alan hareketsiz maddeden, çıkarak bitkilere, süngerlere, denizanası ve yumuşakçalara kadar yükselmekte ve en üstte memeliler ve insan ile son bulmaktadır. Ona göre evren en aşağısından en önemsizinden en yükseğine aslında yaratılmamış fakat yine de bütün yaradılışın kendisine yöneldiği en mükemmel varlığa kadar, yaratıkların hiyerarşik bir biçimde ve derece derece birbirine bağlanmış bir dizisidir ve bunlar arasında bir uyum mevcuttur. (Ünder, 1996:7)

Aristoteles'e göre insanoğlu, hayvanlar ve bitkilerle büyüme ve üremeyi; ayrıca yalnız hayvanlarla da duyumu paylaşır. Bunların hiçbirisi insanın karakteristik

faaliyeti değildir. Doğada sadece insana özgü olan ve onun diğer canlılarla paylaşmadığı şey, akıldır. Akla sahip olma ve yaşamını akla göre yönlendirme insanoğlunun onu diğer canlılardan ayırt edici özelliğidir. Onun düşüncesine göre insanoğlu akli sayesinde kendisi için en iyinin ne olduğunu algılama ve bu doğrultuda hayatını düzenleme kapasitesine sahiptir. (Tanrıseven, 2013:107) İnsanın bu algılarını kullanarak, duyularla ettiği deneyimin dünyevi gerçekliğinden daha üstün olan ayrı bir varoluş alanını reddeder. (Şahin, 1994)

Tabii ki Aristoteles bu görüşü ile insanı, doğuştan bir “Zoon Politikon” temeline oturtur, yani insanı toplumsal-siyasal bir hayvan olarak niteler. Bunun anlamı, insanın kendi kendine yeterli olmadığı ve yaşamak için benzerlerine gereksinim duyduğudur. (Ağaoğulları, 1989) Diğer bir taraftan ise insanın siyaset için diğer canlılardan farklı olarak iyiyi algılama ve buna göre hayatını düzenleme kapasitesini vurguladığını ve bunu da insanlar ile diğer canlıları kıyaslayarak gerçekleştirdiğini göz ardı etmemek gerekir. Aynı zamanda bu düşüncenin temelinde insanın çevresine karşı bir üstünlüğü olduğunun da üstü örtülü bir şekilde ifade edildiği bir gerçektir.

Bu noktada Başdemir’e göre, Aristoteles düşüncesini temellendirirken doğal düzenden faydalanmış, gerçek kanunların doğal hayatta olduğu gibi köle ve efendinin vahşi hayat karşısındaki durumlarına uygun olmasını savunmuştur. (Başdemir, 2016) Aristoteles ve Platon insanı ve insanlar arasındaki ilişkiyi açıklamak için doğayı kullansalar da, insan-doğa ilişkisini bir öncelik-ikincilik sorunsalı çerçevesinde, kapsayarak etkileşme biçiminde değerlendirmişlerdir. Bu ilişkide tasvir edildiği biçimiyle, insanın aracı konumu, modernlik öncesinde, insanın doğanın üstünde konumlandırılması düşüncesine yeşil ışık yakmakla beraber, bu doğrultuda doğrudan, doğaya hakim olan insan kavrayışı tam anlamı ile ifade edilmemiştir. (Yardımcı S. , 2006:9)

Bu düşünürler ile aynı dönemde düşüncelerini temellendiren Sofistler, kanunları doğa ile açıklamışlar ve doğada olan “*Physei*” ile insanın koyduğu “*These*” arasındaki karşıtlığı savunurlar. Bu nedenle insanların koyduklarına (kanunlar) değil, doğada olana uygun davranmak gerekmektedir Sofistlerin "doğa hakkı" şeklinde ifade edilen teorilerine göre, "doğa" neyi belirlemiş ve gerekli kılmışsa o "hak"tır. (Tanrıseven, 2013:69) Haklar da doğada uygun olana göre davranılarak elde

edilmekte/kullanılmaktadır.

Helenistik Felsefenin önemli akımlarından olan Stoa'ik düşüncede ise doğaya uygun hayat, stoa ahlakının temel ilkesidir. Doğaya uygun olarak yalanmış hayat, mutluluğun temel kaynağı olarak kabul edilmiştir. Çünkü doğayı tanrısal aklın kanunları yönetir. O halde doğayla uyum içinde yaşamak, aslında tanrısal akla uygun yaşamaktır. (Başdemir, 2016) Bu düşünceye göre doğayla uygun bir zenginlik ya da doğayla uyumlu bir yoksulluk arasında ahlaken bir fark yoktur. (Störiğ, 2015:146) Stoacılarca önem atfedilen tek şey doğaya uygun yaşamaktır.

Aristoteles ve Platon'un ortak noktalarından belki de en önemlisi devlet mekanizmasını insan doğasına, çevreye ve doğaya atıflar ile açıklamalarıdır. Bu noktada Epikouros'e göre ise, insanların doğal toplumsallaşma vasfı mevcut değildir. Kendisine göre insanlar başlangıçta ortak çıkar kavramını anlayacak düzeyde değillerdir. Herkesin menfaatini araması durumu, insanları mücadeleye sürüklemiştir. Bu mücadele halinden kurtulabilmek için insanların birbirleriyle anlaşarak devleti meydana getirmişlerdir. (Tanrıseven, 2013:126) Cicero ise devleti doğanın sağladığı akılın bir tezahürü olarak görmektedir. Ona göre Doğa, akıl gücüyle insanı insanlarla dil ve yaşam birliği kurmaya iter ve her şeyden önce insanda, yavrularına karşı bir tür özel sevgi uyandırır. (Çelik, 2016)

İlk Çağ'ın yerini bıraktığı Orta Çağ'da ise, Roma İmparatorluğunun yıkılması sonucunda ortaya çıkan otorite boşluğunun kilise tarafından doldurulduğu ve Kıta Avrupası'nın dünya görüşlerini ve çevreye karşı bakış açılarını kabaca belirleyen otoritenin din olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde çevreye bakış açısını izlemek için kilisesinin çevreye bakış açısını incelemek gerekmektedir.

Hristiyanlığın Roma tarafından daha hızlı benimsenmesinde etkisi olan Paulus, bütün iktidarların tanrıdan kaynaklandığını, tanrıdan kaynaklanmayan iktidar olmadığını, bütün iktidarların tanrının hizmetçisi olduklarını belirtmektedir. (Ağaoğulları & Köker, 2001:127) Paulus, Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrının hakkını Tanrıya verin diyerek kişinin bir yanda imparatora karşı yükümlülüklerini yerine getirmesini, diğer yandan da tanrının emirlerine uymasını ve her iki iktidarın farklı alanlara hükmettiğini vurgulamaktadır. (Çetin & Görüşük, 2016:228) Bu vurgusu ile de devletin (Dönemin Roması'nın) iktidarını kabullenmiştir. Hristiyanlık dini Roma içerisinde yayılıp güç kazanmaya başladıkça dinin dünyevi iktidar üzerindeki etkisi ve

din iktidar ilişkisi Roma'nın da zayıflaması ile daha da artmıştır.

Paulus'dan 300 yıl sonra Augustinus'un Hristiyanlık hakkındaki tezlerine göre yeryüzü devletini hırsın ve dünyeviliğin bir tezahürü olarak addedilirken, gökyüzü devletini ise tanrının varlığı ile dolmuş ve onun düzeninin bir tezahürü olarak görülmektedir. Augustinus, Tanrı Devletinin Hristiyan Kilisesi olduğunu hiç söylememiştir. Fakat Orta Çağ'da Augustinus tam olarak bunu söylüyormuş gibi okunmuştur. (Çetin & Görüşük, 2016:242-246) Kavimler göçünün başladığı ve İznik Konsülü'nün toplandığı M.S. 4.yy'de Hristiyanlığın kurumsallaşması ve Roma merkezi otoritesinin zayıflaması ile Augustinus'un bu tezinin aynı döneme denk gelmesi bir tesadüf değildir. Roma merkezi otoritesinin azaldığı ve Roma'nın güç kaybettiği dönemde yeryüzü devletine rakip bir gökyüzü-tanrı- devleti tezinin ortaya atılması, aslında Hristiyanlığın Avrupa'da otorite boşluğunun bulunduğu alanları dolduracağının bir işareti olarak 4. yy.'da anlaşıldı.

Augustinus'un üzerinden geçen 9 asır sonucunda 13.yy'de yaşamış olan Thomas Aquinas, yönetici erkini, toplumu amacına, iyiliğe, mutluluğa ulaştırmak yolunda çalışması koşuluyla tanrıdan aldığı fikrini ortaya atmıştır. Thomas Aquinas'ın bu görüşlerine göre papa dünyasal güçlerden daha üstün olarak görünmektedir. Tinsel oluşumlar açısından ise din adamlarının yerine dünyasal kural koyucular geçmektedir. Onlar kilisenin tebaalarıdır ve konularını oluşturmalarının sonucunda kiliseden aforoz edilebileceklerdir. (Çetin & Görüşük, 2016:261)

Aquinas'ın kiliseyi bu denli öne çıkartması şüphesiz ki Avrupa'nın içerisinde bulunduğu Feodal dönemden ve otorite boşluğundan kaynaklanmaktadır. Vassal-Süzeren ilişkisi çerçevesinde tabiri caizse her derebeyinin kendi gücünün yettiğince at koşturduğu Kıta Avrupa'sında Kilise Krallardan daha etkili bir güç ve zenginlik merkezi olmuştur. Dolayısıyla bu dönem itibariyle kilisenin görüşleri ve uygulamaları Protestan Kilisesi kurulana dek Avrupa'nın bakış açısını belirlemiştir.

Bu dönemden Protestanlığın ortaya çıkışına kadarki dönemde kilisenin çevre düşüncesini incelemek gerekirse; İncil'in Yunan versiyonunda, "Yer yüzünde yetişen her şey tanrıyı mübarek kılar. Denizler ve nehirler! Deniz canavarları ve denizin içinde yaşayan her şey! Göklerin kuşları! Vahşi ve evcil hayvanlar! Tanrının hizmetkarları! Tanrıyı mübarek kılar. Onu yüceltir ve ebediyen onu metheder. (Rajotte, 1997:245) kısmında aslında insanlar dahil bütün mahlukatın Tanrının emrine amade olduğu ve

inananların, doğadaki diğer varlıklara bir üstünlüğü olmadığı ve onların da tıpkı inanalar gibi Tanrıyı yücelttiği anlaşılabılır. Aziz Francis de, sularıya, tepeleriyle, yeryüzündeki ve gökyüzündeki varlıklarıyla bütün mahlukatın Tanrı tarafından sevildiğini ve onların tanrıyı sevdiğini söylemiştir. (Güney, 2008:53)

Buna karşın Tekvin İncili Yaratılış bölümünde, (Tanrı) İnsanları erkek ve dişi olarak yaratmıştır. Onları kutsayarak "Verimli olun, çoğalın" dedi. "Yeryüzünü doldurun ve canlılara egemen olun. İşte yeryüzünde tohum veren her otu, tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum, bunlar size yiyecek olacak. Yabanıl hayvanlara, gökteki kuşlara, sürüngenlere -soluk alıp veren bütün hayvanlara- yiyecek olarak yeşil otları veriyorum. demiştir. (Tekvin, 1:27-28) Bu görüş uyarınca İlk ve Orta Çağ Hristiyan düşünürleri Tanrının insanlara bitkileri, hayvanlar ve tün dünyayı kendi çıkarları için kullanma hakkını verdiğine ilişkin Yahudi kökenli yazıları hiç karşı çıkmadan kabul ettiler. Buna göre doğa kutsal değildir ve dolayısıyla hiçbir vicdani sorumluluk hissetmeden sömürülmeye açıktır. İnsanlar doğayı kendilerince en iyi olan biçimde kullanma hakkına sahiptir. (Güney, 2008:86)

Thomas Aquinas döneminde ise bu konuyu dilbilimsel bir çerçeveye oturtmuştur. Bunu gerçekleştirirken de İncil ayetlerinden yararlanmıştır. Örneğin *"Vahşi hayvanları öldürmenin bir günah olduğunu söyleyenlerin yanlışlarını çürütüyoruz. Çünkü ilahi düzene göre hayvanlar eşyanın doğası gereği insanlar kullansın diye yaratılmış varlıklardır. Sonuç olarak insanlar hayvanları öldürerek veya başka biçimlerde kullanırken haksızlık etmiş olmazlar. Bu nedenle Tanrı Nuh'a şöyle seslenmiştir. "Yeşil bitkiler gibi, tüm etleri size verdim" (Yaratılış, 9:2-3)*

16.yy'de ise Martin Luther'in başlattığı "Protestanlık Hareketine", milyonlarca insanın dünya görüşü ile birlikte tabiatla ilgili fikirlerini de değiştirmiştir. Zira Hristiyan Protestan inanışına göre Hz. İsa'nın kısa bir zaman sonra yeryüzüne ineceği düşünülüyordu. Bu nedenle çevrenin insan çıkarları için tahrip edilmesine izin verildi. Çünkü nasılsa İsa dünyayı yok ederek yeni bir yer ve yeni bir gök yaratacaktı. Bu nedenle doğa gereksizdi. (Güney, 2008:57-60) Protestanlığın bu noktada Katolik Kilisesi'nden tam anlamı ile ayrıldığını ifade etmek doğru olmasa da, aralarında önemli farklar olduğunu da ifade etmek gerekir. Zira Katolik Kilisesi'ne göre insan diğer varlıklardan daha üstün bir konumda olduğu kabulü nedeniyle çevresini tahakküme alma hakkına sahip varlık olarak kabul edilirken, Protestanlıkta bu daha

çok İsa'nın dönüşüne kadar insanın çevresine yapabildiğini yapması kabulüne dönüşmüştür. Bu da çevrenin sınırsız olduğu algısının oluşmasına neden olan bir çevre görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabi ki Protestanlık ile Rönesans ve Reform kavramları birbiri ile ilişkili kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rönesans ve reform hareketi şüphesiz ki Avrupa'nın çehresini değiştiren önemli süreçler olarak karşımıza çıkar. Machiavelli, Dante, Erasmus, Martin Luther gibi önemli isimlerin, günümüz Avrupası'nın temellerini oluşturarak gündelik yaşamın dinin tekelinden kayacağı sürecin alt yapısını hazırladığı göz önünde bulunmalıdır. Bu dönemde Kıta Avrupası'nın çevre ile ilişkileri de Rönesans ve Reform hareketleri ile değişime uğramıştır.

Katolik kilisesi ise mutlak otoritesini burjuvazi ve krallıklara karşı korumakla uğraşırken eş zamanlı olarak Martin Luther, 95 tezini yayınlamıştır. Bu tezi ile Martin Luther, Katolik Kilisesi'nin baskısından kurtulmak isteyen burjuvazi ve özellikle Alman prensliklerinden gelen desteği arkasında toplamış ve Protestanlık kısa süreç içerisinde Avrupa'da yayılmıştır. Keppler ve Galileo tarafından Copernicus'un teorisinin doğrulanması sonucunda Kilisenin dogmalarının güvenilirliği de azalmış ve Katolik kilisesi yalnızca Protestanlarla ve merkezi yönetimlerini sağlamaya çalışan krallara karşı değil, kendi içlerinde de zor duruma düşmüşleridir. Aydınlanma düşüncesi, insanlığın içinde bulunduğu sefaletin kaynağının cehalet ve batıl inanç olduğunu ve bunun ancak akıl ve bilimle aşılabileceğini iddia etmiştir. Bu yeni düşünce biçimi, insanlığın özgürlüğü ve mutluluğu için ilerlemenin temel unsur olduğunu savunulmuştur. (Kulözü-Uzunboy & Kocabaş, 2021:18) Dolayısıyla insanlığın o güne kadarki dünya görüşü, çevreye bakış açısı ve çevre ile ilişkisinde bir sorgulama ve değişiklik süreci başlamıştır.

Bu gelişmeler ışığında Avrupa'yı ve Amerika'yı etkisi altına alan felsefi, bilimsel siyasal, toplumsal ve iktisadi boyutları olan entelektüel ve kültürel bir hareket olarak karşımıza çıkan Aydınlanma genel olarak 17.yy.'ın ikinci yarısından 19.yy'ın ilk çeyreğine kadar meydana gelen tüm bu gelişmeleri ifade eden kavramdır. Aydınlanmanın 16. ve 17. yy. bilim devrimiyle başladığı ifade edilebilir. Bu dönemde aşamalı olarak ortaya çıkan yeni bilim sadece antik geometrik kosmos anlayışının altını oymakla kalmamış, bilimi ve felsefeyi sınırlayan ve onlara rehberlik eden varsayımların tümünü tahrip etmiştir. Böylece yeni bilim matematik üzerinden inşa

edilerek doğal dünyanın açıklanmasına yönelmiştir. Aydınlanma düşüncesinin temellerini Newton'un doğa bilimlerinde başardığı bilimsel dönüşümü Locke felsefede ampirik ve deneysel yöntemin önde gelen düşünürü olarak başarmıştır. (Köktaş, 2016:537-544)

Bu değişimin önemli bir temsilcisi olan Bacon'un ruh veya bakış açısı, bilimsel arayışın özünü ve amacını değiştirmiştir. Çünkü eski çağlardan beri bilimin gayesi bilim ve irfan, doğanın düzenini anlama ve onunla uyum içinde yaşamak iken, Bacon'dan sonra bilimin amacı, aydınlanmak ve doğayı anlamak yerine, doğaya egemen olup onu denetleyecek bilgiyi elde etmeye dönmüştür. (Yayla, 2006:70) Demircan'ın aktardığına göre Capra, Bacon'ın doğa üzerine düşünceleri hakkında şunları ifade etmiştir, "başboş dolaşmalarında kısıtılıp avlanmalı" idi, "hizmete mecbur edilmeli" ve "köle" yapılmalı idi. Doğa "*dizgin altına alınmalı*", ve "*sırları işkence ile zorla ortaya çıkarılmalı*" idi. (Demircan, 2022)

Bacondan sonra gelen Descartes'in ise ortaya koyduğu Kartezyen felsefenin ve bundan türeyen Dünya görüşünün temelinde bilimsel bilginin kesinliğine inanma fikri yatar. Descartes yönteminin temeli ciddi şüphecilik anlayışı olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu yöntem, çözümleyici (analitik) olduğundan, düşünce ve problemleri önce parçalara ayırıp sonra bunları mantıksal bir sıraya göre düzenledi. Yaylı'nın Hamston'dan aktardığına göre Newton öncesi 17. yy. biliminde, Bacon'un temsil ettiği ampirik, tümevarımlı yöntem ile, Descartes'in temsil ettiği mantıklı, tümdengelimli yöntem gibi birbirine karşıt iki akım vardı. Newton iki yöntemin uygun bir karışımını yaparak, sistematik yorumu yapılmamış deneylerin ve deneysel kanıtlara dayanmayıp sadece esas ilkelerden yola çıkan tümdengelimlin güvenilir sonuçlara veya kuramlara varamayacağını vurgulamıştır. Bu yaklaşımıyla Newton, sistematik deneyciliğiyle Bacon'u, matematikselliğiyle de Descartes'i aşarak bu iki eğilimi birleştirmeyi başarmıştır. (Yayla, 2006:70-71) Newton'a göre, ampirik deneylerle başlayan bilimsel metod, matematiksel kesinlikler ifade eder. Bilim dinden tamamen kopar, dinsel kurumlar ve anlayışların dinden tamamen ayrıştırılması ile Kartezyen düşüncenin hakimiyeti başlar. (Nasr, 1988) Bu düşünce tarzı ile insanların birbiri arasındaki ilişkiler ve bunların kökenlerine dair çalışmalar da gerçekleştirilebilmiştir.

Şüphesiz bu önemli gelişmelerin başladığı 16. Yy.'ın önde gelen düşünürlerinden biri Machiavelli'dir. Machiavelli iyi yönetimin ya da ideal bir

geleceğin inşası ile değil, gücün ele geçirilmesi için uygulanacak stratejiyle ilgilenir. İyinin ve kötünü, doğrunun ve yanlışın, haklının ve haksızın, ahlaki olanın ve olmayanın ortadan kaktıkları bir dünyada ne borç vardır ne ödev ne hak. (Akal, 2012: 39) Pragmatist bir bakış açısı ile dünyaya yaklaşan bu düşünür, yönetimin selameti için her türlü fedakarlığın yapılabileceğini savunan bir perspektif ile yöneticiye tavsiyelerde bulunmuştur.

Dönemin diğer önemli düşünürlerinden Jean Bodin çevresini hukuk çerçevesinde değerlendirirken, Thomas Hobbes ise insanı ve insan ilişkilerini ve bu ilişkilerin meşruiyet kaynağını analiz etmek için doğayı ve doğal toplumu bir araç olarak kullanmıştır. (Tannenbaum & Schultz , 2013) John Locke’a göre ise dünya insanlara tanrı tarafından sunulmuştur ve doğa durumunda insanlar mutlak bir eşitlik içinde gezegende özgürce yaşama hakkına sahiptir. Ona göre tanrı, doğayı insanlara ortaklaşa yaşamaları ve ihtiyaçlarını gidermeleri için vermiştir. Bu nedenle doğa üzerinde her bir bireyin hakkı vardır. Fakat Locke bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşıları için doğanın bir bölümünü kendilerine ayırabileceklerini de iddia etmiştir.

Günümüze yaklaşıldıkça ise modern düşünceden ve insan çevre ilişkisi kapsamında modern gelişmelerin etkisinden yoğun olarak bahsetmek mümkündür. Rönesans ve Reform hareketleri ile temellenerek bu dönem düşünürlerinin fikirlerinin geliştirilmesi ile ortaya çıkan ve geleneksel dünya görüşünden kopuşu ifade eden modern düşünce, kendinden önceki dönemlerden farklı olarak temel nitelikleri bilimsellik, nesnellik ve evrensellik ile birlikte ilerleme ilkelerine göre şekillenmiştir. Modern zamanların getirdiği yenilikler modern kökünden üretilmiştir. Modern sözcüğü; yeni, deneysel ve geçmişten uzaklaşan anlamında kullanılmaktadır. Avrupa ve Batı ile özdeşleşmiş modernleşme kavramı bilim, teknoloji, ulus devletler, demokrasi ve kapitalist üretim sisteminin ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Modernizm ise 19. yy.’ın ikinci yarısından II. Dünya Savaşı’nın öncesine kadar sanat, edebiyat ve düşünce alanında ortaya çıkan akımlar için kullanılmaktadır. (Kulözü-Uzunboy & Kocabaş, 2021:19)

Modernite öncesi varlık gösteren sanayileşmemiş toplumlar kendilerini genellikle doğanın parçası olarak değerlendirirken, endüstri toplumu doğal çevreyi önceki nesiller tarafından tahmin edilemeyecek yollarla değiştirmeye başlamıştır. Bu anlamda endüstrileşme, insanoğlunun modernite koşullarında doğayla olan

etkileşiminin ana eksenini durumuna gelmiştir. (Giddens, 1994:19)

Endüstriyel toplum, kökleri Rönesans ve Reform hareketlerine dayanan Aydınlanma ile başlayan toplumsal değişim sürecinde ortaya çıkmıştır. 17. ve 18. yy. 'de Batı Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma toplumsal değişim tarihinde önemli bir kırılma noktasını ifade eder. (Kulözü-Uzunboy & Kocabaş, 2021:18) Bu döneme dek özellikle Protestanlığın da etkisi ile önceleri sınırsız ve bedava kabul edilen doğa, çağdaş toplumlarda üretim faaliyetleriyle sınırlı bir sermayeye dönüşmüştür. (Ökmen, 2004:330) Zamanla sermaye, her şeyi ve herkesin ve her şeyin kapitalize olma süreci, nüfusun artışının da etkisi ile hızlanmış ve buna bağlı olarak kitlevi üretim gelişmiştir. Sanayi bölgelerindeki artış da sanayi kentlerini doğurarak üretim artışını sağlamıştır. Bu dönemde meydana gelen gelişmeler ışığında çevrenin kullanımı artış ve aydınlanma ile sanayi devrimi sonucunda çevre bir sermaye olarak görülmeye başlanılmıştır. Kapitalizm ile harmanlanan bu sermaye düşüncesi, 1. Dünya Savaşı'na dek uzanan bir sömürge ve silahlanma yarışını ortaya çıkartmış, bunun sonucunda ise daha fazla kaynağa ve sömürgeye sahip olmak isteyen devletler ile elinde bulunan geniş imkanları korumak isteyen imparatorluklar arasında silahlı mücadeleye varan bir güç mücadelesi başlamıştır.

1.Dünya Savaşı sonrası süreçte ise Avrupa'da İtilaf Bloku önderliğinde liberal demokrasiler ve SSCB önderliğinde sosyalist görüşler öne çıkmaktayken özellikle 1930'lu yıllarda Avrupa'da ve Asya'da Faşizm ve Nazizm'in savaş öncesi dönemde önemli artış yaşadığını ifade etmek gerekir. Kapitalist bakış açısına nazaran özellikle Nazizm'in temelinde çevre önemli bir etken olarak karşımıza çıkar. Ormanlar, tarım ve köylülük Nazizm düşüncesinin en derinlerinde bir temel taşıdır. Örneğin Alman milliyetçiliğinde ormana atfedilen değere kanıt olarak Riehl'in doğanın korunmasını Alman milliyetçiliği çerçevesinde ele alması gösterilebilir. Çepik'in Riehl'den aktardığına göre; *“Ormanları sadece soğuk kış günlerinde sobalarımızın odunsuz kalmaması için değil, insanların yaşam nabızları sıcak ve neşeli bir şekilde atsin, böylelikle Almanya Alman olarak kalabilsin diye korumalıyız”*. (Çepik, 2022:108) Volkish hareketini ekolojik ideoloji olarak benimseyen Nazilere göre, doğanın korunması ile sağlıklı ve zeki çocukların yetiştirilmesi, yani insan genetiği stokunun geliştirilmesi mümkün olacaktır. Böylelikle, doğanın bir bütün olarak algılanması ile faşizm arasındaki bağ kurulmuş olmaktadır. Ekolojik düşüncenin yanı sıra biyolojik

düşüncenin toplumsal olgulara doğrudan uyarlanması, yalnızca 3. Reich'in totaliter toplumsal düzeninin şekillendirilmesine hizmet etmekle kalmamış, aynı zamanda "Lebensraum" politikalarına da yansıdığı, doğanın saflığı ve ırksal saflık arasında bağın kurulmasını da sağladığı belirtilmektedir. (Bilgin, 2006:132)

Antik dönemden 2.Dünya Savaşı'na dek geçen süreçte çevre düşüncesini ve insan çevre ilişkisini kısaca özetlemek gerekirse; bu dönemin başlarında Thales ile birlikte evrenin özünün ne olduğu ile ilgili tartışmalar başlamış ve insanlar varlık ve doğa gibi bilinmezleri efsaneler ve mitler yerine akıl yürüterek çözmeye çalışmışlardır. Sokrates ve sonrasındaki dönemde ise varlık felsefesinin yanı sıra insanların gündelik yaşamlarına ilişkin sorunlar ele alınmış ve doğa, insanlar arasındaki ilişkileri anlamlandırmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu dönemde insanın doğaya ve çevresindeki varlıklara karşı daha üstün olduğuna karşı yaygın bir kanı olmakla birlikte Stoacılar ve Sofistlerle birlikte doğaya uygun bir yaşam sürdürmenin mutlu bir hayatın temel şartı olduğu görüşünü ivme kazanmış ve insanın çevresine karşı üstünlüğü kabul edilmiştir. Fakat bu görüş döneminde yaygın ve hakim görüş olmaktan uzak kalmıştır.

Orta Çağ ile Kıta Avrupası'nda insan-çevre ilişkisine dair görüşler Katolik Kilisesi elinde şekillenmiştir. Bu dönemin başlarında doğa saygı duyulması gereken ve insanla eşit bir konumda iken, zaman içerisinde tanrıya, kısacası tanrının hizmetkârlarına hizmet etmek ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için bir araç olarak değerlendirilmeye başlanılmıştır. Protestanlığın ortaya çıkışı ile ise çevrenin sınırsız olduğu görüşü güç kazanmıştır. Rönesans ve Reform ile ise doğanın sırlarının keşfedilmesi ve doğanın bir tahakküm altına alınmasına dayanan mekanik ve faydacı bir görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüş sonucunda günümüze dek gelen tüketim toplumu, bu toplumun barınması ve tüketimini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan çevrenin tahakküm altına alınması fikri hız kazanmıştır. Çevreyi daha fazla kullanmak ve bu kullanımı organize bir şekilde gerçekleştirmek için devlet mekanizmaları birbirleri ile mücadelelere girişmiş, insanların çevreye bakış açıları biri onu elde etmek için kullandıkları savaş yöntemleri ve silahlar da değişmiştir.

2.3. Savaş Kavramı

Savaş Kavramı, Türk Dil Kurumu tarafından Devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp, cenk şeklinde tanımlanmıştır. (Türk Dil

Kurumu Sözlükleri, 2023) Askerî literatürde ise harp kavramı, menfaat ve hak dolayısıyla doğan isteği dikte ettirmektir. “*Düşmanı, iradenizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemidir*” (Clausewitz, 1984:20) Başka bir tanıma göre ise Savaş, politikanın başka araçlarla-şiddet araçlarıyla-devamıdır. Lenin’e göre ise savaş “*siyasetin devamıdır*”. Bu anlamda savaş siyasettir ve savaşın kendisi siyasi bir eylemdir; eski zamanlardan bu yana siyasi nitelik tanımayan tek bir savaş görülmemiştir.” (Demir C., 2003:5-18)

Savaşın birçok farklı tanımı olmasının yanı sıra yalnızca tek bir nedeni olduğunu söylemek de doğru değildir. Tarihte özel mülkiyetin, sınıfların ve egemen sınıfın baskı aygıtı olarak devletlerin henüz ortaya çıkmadığı koşullarda topluluklar arasında bir yandan sürüleri için yaylakların ele geçirilerek korunması, öte yandan da avlanma ve devşirme alalarının işgali ya da topluluklar arasında dayanışmanın güçlenmesi amacıyla ilkel aletlerle de olsa birçok çatışma yaşanmıştır. Sınıflı toplumlarda ise devletler, içinde bulundukları çağa göre etkili silahlar yaparak ve oluşturdukları profesyonel ordular aracılığıyla yeni toprakların ve yeni egemenlik alanlarının kazanılması başka halklar, sınıflar, uluslar üzerinde tam bir egemenlik kurulması ya da bunların hepsine boyunduruk altında tutulan halkların, ulusların boyunduruk altından kurtulmaktı amacıyla birçok savaş ve çatışma gerçekleştirmiştir. Bu çatışmalar günümüzde de durmuş değildir. (Demir C, 2003:10-11)

İnsanlaşma süreci içinde önce doğal, ardından ise doğadan üretilmiş olan insan üretimi yanı sıra birikim yatırım sömürü vb. doğal olmayan ana iktisadi olan kategoriler geliştirmiştir. (Demir C., 2003:15) Yazı öncesi çağlarda hayatta kalmak amacıyla içgüdüsel olarak gerçekleşen çatışmalar, mülkiyet kavramının ortaya çıkışı ile mülkiyet kavramının dağılımı ve mülkiyetin korunması gibi sorunların sonucunda daha farklı boyutlara vararak günümüze kadar gelmiştir. Yerleşik hayata geçilmesi ile gerçekleşen nüfus artışı sonucu ortaya çıkan artı ürün sonucu artı ürünün getirdiği zenginliğe egemen olma isteği ve doğal kaynakları elinde tutma arzusu insan toplulukları arasındaki savaşların başlıca nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle, Thomas Hobbes, Niccolo Machiavelli ve Jean-Jacques Rousseau’dan itibaren ilk dönem siyasal ideolojiler; realist yaklaşımı temel alarak ulusal çıkarları ve güvenliği konusunda devleti, rasyonel karar veren güçlü ve egemen yapılar olarak saymış, ulusal çıkarlar adına çatışmayı meşru görmüştür. Realizm, bu

noktada ulusal çıkarların işbirliği ve uluslararası örgütlenme aracılığıyla korunmasını pek mümkün görmemiş, hak ve adalet gibi moral ve ahlaki öğelere vurgu yapmadan Sosyal Darwinizm modeli olarak güç ve rekabet kavramlarına dayanan siyasal ideolojileri desteklemiştir. İnsan toplulukları arası bu askeri mücadele bu tarihlerden çok daha öncesine dayansa da, devlet mekanizmaları içerisinde organize edilen düzenli ordularla yapılan savaşların şiddetine hiçbir vakit erişememişlerdir. Zaman içerisinde ulusal devletlere evrilen toplumlarda ulusal çıkarların tarihsel süreç içerisinde büyük savaş ve şiddet hareketleriyle anılması, çıkarların güç dengesi ve uluslararası hukuk kuralları temelinde gelişmesine neden olmuştur, bu durum uluslararası alanda ulus devletlerin aktör olarak etkinliğini pekiştirmiştir. (Ak, 2013:11-12)

Uluslararası savaş hukukuna dair özellikle 20. yy.'de birçok önemli düzenleme gerçekleşmiş olsa da bu düzenlemeler çatışmaların nihayete ermesini hiçbir zaman sağlamamıştır. Özellikle bu noktada devletlerin çevresel kaynaklarını tüketmesinin, ekonomik bir çöküşe ve sosyal yapının bozulmasına ve politik istikrarsızlığa sebep olduğu, söz konusu toplumsal düzensizliklerin uluslararası alanda diğer ülkelerle ilişkilerde gerilim ve düşmanlığa yol açtığı görülmektedir. (Sewell, 2001:13) Dolayısı ile insanların tarihin ilk dönemlerinde yaşamlarını ve neolitik devrim sonrası dönemde mülkiyeti korumak amacıyla gerçekleştirilen savaşlar yine ekonomik nedenlerle gerçekleşen sosyal bozulmalar nedeniyle politik bir hale gelmiştir. Tarihin çok eski dönemlerinde Lagash ve Sümer krallıkları arasında yaşanan savaşın tek nedeni su olmuştur. Yazıtlarda, ortak sulama kanalından su alınması kurallarının ihlali, hırs ve daha fazla yararlanma isteklerinden dolayı kanlı ve acımasız öykülere yer verilmiştir. (Yenigün, 2021:35) Fakat su gibi bir doğal kaynağın kullanımından meydana gelen ihtilaflar sonucu çıkan savaşlara karşın bu savaştan binlerce yıl sonrasına denk gelen günümüzde, yine kaynakların ana unsur olduğu fakat tarihi, ideolojik ve siyasal nedenlere dayandırılan Rusya-Ukrayna Savaşı ve Körfez Savaşı gibi savaşlar da yaşanmıştır. Şüphesiz bunun nedeni küreselleşen dünya ikliminde saldırgan tutum sergileyen devletlerin, saldırılarını meşruiyet zeminine oturttukları dünya kamuoyundan gelecek baskı ve yaptırımları engellemek ve işgallerini meşrulaştırma amaçlarıdır. Dolayısıyla savaşlar haklı zeminlere oturtulmak istenildiğinden dolayı savaşların nedenleri gün geçtikçe daha da çeşitlenmekte ve artmaktadır.

Bu noktada uluslararası ilişkiler literatüründe realizmin alternatifi olarak ortaya

atılan idealizm kavramı (Devletlerin uluslararası iş birliği ile sorunlarını çözümleyeceğine dair görüş) dayanan düşünce sonuçsuz kalmıştır. Zira özel mülkiyetin, sınıfların ve egemen sınıfın baskı aygıtı olarak devletlerin ortaya çıktığı tarihten günümüze değin kimi topluluklar veya devletler arasında yaklaşık 15 bin savaş olmuş ve tarihi bilgilere göre 5500 yıl içerisinde sadece 300 yıl savaşız geçmiştir. (Demir C., 2003:31)

2.4. Savaş Çevre İlişkisi

İnsanlık tarihinde gerçekleşen sayısız savaşta ve savaşla geçen yıllar yüzyıllarda yalnızca insanlar birbirleri ile mücadele etmekle kalmamış, bu süreçte çevrelerini de tahrip etmişlerdir. Bu savaşların çevre üzerindeki yıkıcı etkisi ise savaş bittikten sonra da devam etmektedir. Kentlerin yok edilen altyapısı, kirletilen suları, toprakları, havası, radyoaktif serpintilerin yol açtığı sorunlar, savaş sonrasında uzun yıllar etkisini devam ettirmektedir. (Akdemir, 2022) Çünkü tarihte yaşanan olaylar, bir zincirin halkaları gibi, kendinden önceki olayın sonucunu oluştururken, kendinden sonraki olayın ise sebebini teşkil etmektedir. Aynı durum, toplumların yaşamış oldukları çevre sorunları ve çevreci yaklaşımları için de geçerlidir. (Yenigün, 2021: 32) Zira zaman içerisinde savaşlar, orduların birbirleri ile mücadelesi olmaktan çıkarak toplulukların ve toplumların birbiri ile mücadelesine dönüşmüştür. Bu mücadele sonucunda savaşlar meydan muharebelerinin yanı sıra yerleşim yerlerine doğru da taşınmıştır. Bu da zaman içerisinde kentlerde yıkımlara, açlığa ve salgın hastalıklara yol açacak yeni bir savaş alanı ortaya çıkartmıştır. Bu yeni muharebe alanı ile savaşlar, askeri olmayan hedefleri de tehdit edecek şekilde daha geniş kitleleri ve bu geniş kitlelerin hayatlarını sürdürdükleri çevreleri de etkilemeye başlamıştır. Aynı zamanda düşmanları daha kolay ve az zayıyla mağlup etmek adına da kentler bir savaş alanı olarak seçilmiştir. Bu noktada çatışmaların alanı ve çatışma sonucu elde edilmek istenilen çevre, çatışma amacıyken düşmanlara boyun eğdirmek amacı ile kullanılan bir çatışma aracına dönüşmüştür.

Çevrenin çatışma aracı ile hedefi olarak görüldüğü ve askeri hedeflere yönelik uygun silah ve sistem seçiminin doğrudan çevreye etki ettiği söylenebilir. Çevrenin çatışma aracı olarak görülmesi ilk çağlardan bu yana askeri bir taktik olarak kabul edilmektedir. Bunlar uygun hava ve ayın şeklinin beklenmesinden kabul edilebilir arazi seçimine kadar sıralanabilir. Zamanla çevreden yararlanma durumu, çevrenin bir

savaş aracı olarak düşmana hasar verilmesi ve düşmanın yok edilmesine doğru yönelmiştir. (Dutch , 2013) Bu yeni araç vasıtası ile savaşlardan etkilenenlerin sayısı gitgide artmaktadır. Tarihin başlangıcından itibaren günümüze değin savaşlarda yaşamını yitiren insan sayısı bugün itibariyle (2003) dünya nüfusunun yaklaşık yarısına eşittir. Ve bütün savaşlarda ölenlerin yaklaşık %80'i sivil halktır. Savaş teknolojisinin gelişmesiyle birlikte savaşlarda ölenlerin sayısında büyük bir artış gözlemlenmektedir. Örneğin 19.yy'de savaşlarda ölenlerin sayısı, savaş teknolojisi ile 20.yy'de tam 6 kat artmıştır. (Demir C., 2003:39)

Savaşlarda ölenlerin sayısındaki artışta şüphesiz savaş anlayışındaki değişikliklerin de önemli bir payı vardır. Özellikle merkezi devletlerin güçlenerek modern ordular oluşturmaları ile savaşlar bir veya birkaç ordu arasında cereyan eden meydan muharebeleri veya belirli alanların kuşatılmasından ziyade ülkelerin neredeyse karşılıklı sınırlarının tamamında gerçekleşen bir cephe muharebesi halini almaya başlamıştır. Bunun sonucunda her karış toprak ve her köy her kent için mücadeleye dayanan bir savaş stratejisi özellikle 19. ve 20. yy savaşlarında takip edilmiştir. Bu yeni askeri anlayış sonucunda savaşlar artık yalnızca meydanlarda ve kentlerde değil; bataklıklarda, ormanlarda, nehirlerde, denizlerde kısaca birbiri ile mücadele eden devletlerin topraklarının tamamında cereyan etmeye başlamıştır. Savaşların bu kadar geniş bir satha yayılması, canlı türlerini ve sayılarını da her geçen gün azalmaktadır. Savaşlardaki yok edişler, bölgeselmiş gibi görünüyorsa olsa da sınırsızdır ve atmosferi, toprak, su gibi alıcı her ortamı etkilemektedir. Onun için savaşlar, artık bir ülkenin bir ülkeye füze ya da kimyasal silahla saldırmasından öte tüm dünya canlı ortamına da meydan okumaktadır. (Altıntaş, 2007:151) Zira özellikle sanayi devrimi sonucunda gerçekleşen küreselleşme ile başta gıda maddeleri olmak üzere birçok hammadde, tüketim malzemesi ve nihai mal ithalat-ihracat yolları aracılığı ile dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmaktadır.

Bu noktada 2022-2023 yılında gerçekleşen ve günümüz (Mart 2023) tarihi itibarıyla devam eden Ukrayna-Rusya savaşı bizler için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dünyanın ikinci büyük tahıl ihracatçısı olan Ukrayna'nın ihracatı önemli ölçüde sekteye uğramıştır. Bu nedenle salgın sonrası önemli bir gıda sorunu yaşanan dünyada gıda fiyatlarının genel düzeyinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine değişmiştir. Aynı zamanda Rusya'ya uygulanan yaptırımlar kapsamında Avrupa

Devletlerinde önemli bir enerji krizi ortaya çıkmıştır. Bu da üretimde önde gelen Avrupa ülkelerindeki maliyetleri arttırmış dolayısı ile dünya ekonomisi etkilemiştir. Ayrıca nükleer santraller vasıtasıyla enerji üretimi gerçekleştiren Ukrayna'nın 4 reaktöründen 1 tanesi aktif savaş cephesinde kalarak el değiştirmiş ve bölge devletleri bu süreçte önemli bir riske maruz kalmıştır.

Genel anlamda savaşın çevreye olan etkilerini incelemek gerekirse bu etkiler 3 aşamada ortaya çıkmaktadır. 1-Savaşa hazırlık dönem 2-Savaş Dönemi 3-Savaş Sonrası Dönem Savaşa hazırlık dönemi özellikle profesyonel orduların kurulması ile çevresel tahribatta önemli etkiye sahiptir. (Demir C., 2003:46-47)

Savaş öncesi askerlerin eğitimi için çevrenin belirli bir kısmı sürekli olarak askeri mühimmata maruz kalmaktadır. Aynı zamanda savaşlara hazırlanmak amacıyla gerçekleştirilen askeri tatbikatlar ve düşman sınırlarına gerçekleştirilen askeri yığınaklar da bu çevresel bozulmaya etki etmektedir. Askeri mimari ile sınır bölgelerinde çevreye müdahale edilmekte ve normal şartlarda yerleşimin olmadığı bölgeler bir yerleşim alanına dönüşmektedir.

Savaş döneminde ise savaş hattına ve uzun menzilli silahlar vasıtasıyla savaş alanının arkasına gerçekleştirilen saldırılar, başta sıcak çatışma noktaları olmak üzere savaşan ülkelerin bütün toprakları bilfiil savaş cephesi olmaktadır. Savaş sırasında başta düşmanın askeri imalatını yıpratmak amacıyla fabrikaları tahrip etmeye yönelik bombardıman ve sabotaj faaliyetleri olmak üzere düşmanın direncini kırmaya yönelik birçok askeri hareket düzenlenmektedir. Kentlerdeki askeri hedefler başta olmak üzere düşman kentlerinin altyapılarını tahrip etmek amaçlı saldırılar gerçekleştirilmesi buna bir örnektir. Bu şekilde düşmanın direncinin kırılması ve düşman lojistiğinin sekteye uğratılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda kentlerin kuşatılması sonucunda açlık ve salgın hastalıklar artarak sivillere büyük zararlar vermektedir.

Savaş sonrası dönemde ise savaş döneminden kalan askeri atıklar ve temizlenememiş anti personel, anti tank mühimmatları ve düşmanı avlaması için hazırlanmış tuzaklar çevrenin önemli ölçüde tahribatına yol açmaktadır. Aynı zamanda savaşın özellikle kentlerde ortaya çıkartmış olduğu enkaz ve altyapının tahribatı sonucu ortaya çıkan ulaşım, tüketim maddelerinin dağıtımı ve üretiminde sıkıntılar meydana getirmektedir. Doğal ortamlarında yaşantısını sürdüren bitki ve hayvanlar da savaş sonrası süreçte gerçekleşen tahribattan payını almakta ve savaş

bölgesindeki birçok canlı türü ya yok olmakta ya da başka yerlere göç etmektedir. Tabi canlılar gibi savaş sonrası yaşanmaz duruma gelen veya işgal edilen kentlerden başka bölgelere ve kentlere gerçekleşen göçler de önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek tabi bu durum çarpık kentleşme ve altyapı başta olmak üzere birçok sorunu da tetiklemektedir.





3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ÇEVREYE BAKIŞ

Bu çalışmanın temel argümanı olan 2.Dünya Savaşı'nın savaş-çevre ilişkisinde bir kırılma noktası olduğuna dair varsayımı incelemek için öncelikle 2. Dünya Savaşını, bu süreçte gerçekleşen askeri hareketlilikleri ve bu savaş sürecinde ortaya konulan çevresel düşünceleri ifade etmek gerekmektedir.

3.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Çevresel Düşünce

İkinci Dünya Savaşı kimilerine göre totaliter rejimler ile özgürlükçü veya demokratik rejimler arasında, kimilerine göre liberalizm-kapitalizm ile lider-devlet merkeziler arasında kimilerine göre ise eşitlikçiler ve ari ırkı savunanlar arasında gerçekleşmiştir. Bu hususta hangi fikir kabul edilirse edilsin savaşan kutuplar arasındaki fikri yapıların birbiri ile çok farklı olduğunu ifade etmek doğru olacaktır.

Bu noktada savaşın çevresel etkileri incelenirken esasen ortada iki farklı düşünce temelinde öbekleşen devletler olduğu hakikati kapsamında savaşa giden süreçteki fikri düşün farklılıklarının tahlil edilmesi savaşın etkilerinin ve nedenlerinin anlaşılması için önem arz etmektedir.

Bu dönem müttefik devletlerin çevresel ve fikri düşüncelerine kısaca değinmek gerekirse; SSCB hariç Müttefik Devletler ise günümüze kadar devam eden liberal politikaları savunmuş ve demokratik toplum anlayışı çerçevesinde yer yer siyasallaşmasının da görüldüğü çevresel düşünceyi bir noktada kendi haline bırakan belli belirsiz bir politika izlemiştir. O dönemlerde de çevresel kaygılar oluşmasına karşın çevresel kaygılar devlet politikası haline getirilmemiştir. Günümüzde ise bahsi geçen bu devletlerde çevresel hareketler noktasında ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ön plana çıkmış ve devletler de düzenleyici birer kurum olarak kalmıştır. Dolayısıyla çevre herhangi bir müttefik devleti için ideolojik bir anlam kazanmamıştır ve devletler bazında bu doğrultuda herhangi ideolojik amaç güdülmemiştir.

Fakat savaşın çevresel etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle savaşın en tahripkâr ve günümüzde fikirlerini devam ettirmemiş ve bugünkülerden farklı olan ideolojilerin çevresel görüşlerini tahlil etmek gerekmektedir. Bu bağlamda karşımıza çıkan Mihver Devletleri olarak geçen devletler Nazi Almanyası, İtalya, Japonya ve Nazilerin işgal ettiği veya iktidarını değiştirdiği devletler karşımıza çıkmaktadır.

Naziler işgal ettikleri bölgeleri tamamen ilhak etmek yerine bağlı uydu devletler kurmuştur. Buradan da savaşın yalnızca toprak işgal etmek için değil mevcut dünya görüşlerini yaymak için de bir araç olduğunu ifade etmek gerekir. Bahsi geçen işgalci bu devletlerin ekseri siyasi görüşü milliyetçilik kavramı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla mihver devletlerin çevre görüşlerini incelemek için milliyetçilik, Nazizm, Faşizm ve Eko Faşizm kavramlarını incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda faşizmi ve mihver devletlerin çevreye bakış açısını incelemek amacıyla bahsi geçen bu kavramlara göz atmak gerekir.

Milliyetçilik kavramı ilk defa XVIII. yüzyıl sonunda taşkın vatanseverliğin mübalağalı bir biçimi olarak ortaya çıkmış, Rahip Barruel 1798 tarihli bir yazısında milliyetçiliği, Jacobenlerin vatanseverlik anlayışındaki ahlak dışı durumu damgalamak için kullanmıştır. (Şahna, 2008:11) Buna karşın günümüzde dahi hem milliyetçiliğin kökeni hem de tanımı hakkında tam anlamıyla bir mutabakat gerçekleşmemiştir.

Milliyetçilik kelimesinin kökenini bulmak amacıyla öncelikle “millet” kelimesine bir tanım getirmek gerekir. Arapça “Mell” kökünden türemiş bir dışı kelime olan ve *“belirli bir inanca ait topluluğu temsil etmek için kullanılan”* (Nişanyan Sözlük, 2022) millet kelimesini, Türk Dil Kurumu, *“çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus”* olarak tanımlamaktadır. (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, tarih yok) Milliyetçilik kavramı da yine millet kelimesine atfedildiği gibi farklı anlamlar atfedilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Hans Kohn’un bakış açısıyla milliyetçilik, dünya ölçeğinde paylaşılan bir *“halet-i ruhiye”* olmakta, millet de herkesin bir milleti olması anlamında, bir kimlik olmaktadır. (Şahna, 2008:14) Plamenatz’a göre milliyetçilik, *“ilerlemeye inanan, kozmopolit ve seküler bir kültürü paylaşan insanlara özgü bir fenomendir”*. Gellner’e göre ise milliyetçilik, *“temelde siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir.”* (Atakan, 2006: 16-26)

Tarihsel anlamdaysa milliyetçilik kavramının ise ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı tam anlamıyla bilinmemektedir. Gerçek milliyetçiliğin doğuşunun dakik bir şekilde tespit edilebileceği bırakın bir an, sabit bir evre bile yoktur. Tarihçilerin, milliyetçiliğin Polonya’nın ilk taksimatı sırasında mı, yoksa Amerikan Devrimi veya

İngiliz Devrimi sırasında mı ya da Fichte'nin 1807 tarihli Alman Milletine Seslenişler'i ile mi ortaya çıktığı (Fırat, 2018:11) bilinmemektedir. Bu konusundaki tartışmalara ilaveten milliyetçiliğin oluşum sürecini Fransız İhtilali ile veya Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile bağdaştıran düşünürler de mevcuttur.

Fikri olarak milliyetçiliğin kökleri 18 yüzyıl sonlarında kimilerine göre Herder ve Fichte'ye, kimi yazarlara göre de Kant ve Rousseau ya kadar dayandırılmaktadır. (Himoğlu, 2019) Selçuk'un Smith'den aktardığı üzere Primordiyal (ilkçi) yaklaşım ise, etnisiteyi doğuştan edinilen, doğduğu yerden ve akrabalık ilişkileri, din, dil, gelenek gibi sosyal pratiklerden kaynaklanan, doğal ve değiştirilemez bir bağlılık duygusu ve bundan doğan sosyal dayanışma olarak görmektedir. (Selçuk, 2011:3856) Dolayısıyla milliyetçilik kavramı bu düşünce esas alınırsa ilk insanlara kadar uzanan eski bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Modern anlamıyla milliyetçilik kavramının ortaya çıkışında ve ulus devlet anlayışının temellenmesine önemli bir sacayağı olan nokta ise Westphalia Barışdır. Fırat'ın Özkırmılı'dan aktardığı üzere 1648 yılında Otuz Yıl Savaşları'nı nihayete erdiren bu antlaşma, her bir milletin kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu bir ulus-devletler sistemini varsayar. İç yapıları ne kadar farklı olursa olsun tüm milletler taleplerini bu ortak referans çerçevesi dâhilinde gündeme getirirler. (Fırat, 2018:27) Modernizm kapsamında incelenecek milliyetçilik ise aslında 1648 yılından itibaren modernizm sürecine kadar gerçekleşen değişimin ve dönüşümün bir sonucu olarak karşımıza çıkan milliyetçilik anlayışıdır.

Modernitenin milli devlet ve milliyetçiliği yaratabilmesindeki en önemli araç, bizzat kapitalizmin dinamikleri ve kurumları olmuştur. Bir anlamda, aydınlanma ile başlayan süreç, kapitalist sistemle desteklenmeseydi modernitenin tüm yaşam formlarını dönüştürmesi mümkün olmayabilirdi. (Şahna, 2008:46) Bu dönüşümün ilk adımını da burjuva ile kilise arasındaki çatışmadan merkezi otoritenin güçlenerek çıkmasını sağlayan bir takım olaylar zinciri başlatmıştır. Sanayi Devrimi ile başlayan arzdaki artış, üretimde verimlilik, uzmanlaşma ve standardizasyon bahsi geçen merkezi otoriteler çatısı altında yaşayan insanların nihai malzemeleri üreten, tüketen ve siyasal sisteme katılım gösterdikleri bir tabloyu meydana getirmişti. Bu çapta büyük bir organizasyon yapısını ve insan topluluğunu din, akrabalık ilişkileri veya feodal yapının örgütleyerek tek bir amaca güdülemesi mümkün değildi. Şahna'nın

Gellner'den aktardığına göre ise bu toplumsal bölünmüşlüğü üstesinden gelebilecek, bireyler arasında sadakat ve uyum yaratabilecek ve kültürel homojenliği sağlayabilecek yeni bir ideolojiye ihtiyaç vardı ve bu işlevi milliyetçilik üstlendi. Zira milliyetçilik, sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte köklerinden koptuklarını ve savrulduklarını düşünen insanlara güvenlik ve bir istikrar vaat etmiş, modernliğin getirdiği birey ile toplum arasındaki boşluğu kapatma işlevi görmüştü. (Şahna, 2008:49)

Bu anlamıyla aslında milliyetçilik, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkarttığı inanç boşluğunu kapatan ve insan topluluklarının belirli kurallar ve denetimler çerçevesinde bir amaca doğru ilerlemesini sağlayan motivasyon kaynağı/ amaç olarak karşımıza çıkar. Burada ise ortaya çıkan ulus, ulus devlet ve milliyetçilik kavramlarından bahsetmek gerekir.

Ulus devletler ulusların kendilerini ifade ettikleri ve dışarıya karşı tanımladıkları devlet şekilleri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Erkış, 2013) Ulus devlet kavramının bahsi geçen milliyetçilik anlayışı ile inanç boşluğunu kapatması için ise siyasi sınırlar ile kültürel ve tarihi sınırlarının birbirine uygun olması önem arz etmektedir. Zira gerçekleştirilmesi beklenen milliyetçi motivasyon ancak bu şekilde toplumu istenilen amaca güdüleyebilme imkanına sahiptir. Milliyetçilik kavramının farklı şekillerde yorumlanması ise şovenist milliyetçi yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu düşünceleri ve bu düşüncelerin ortaya koyduğu çevresel ekolü incelemek için faşizm ve nazizme göz atmak gerekmektedir.

Türk Dil Kurumu'na göre Faşizm, *İtalya'da 1922-1943 yılları arasında etkinliğini sürdüren, meslek kuruluşlarına dayanan, devlet sınırlarını genişletmeyi amaçlayan, yetkinin, tek partinin elinde toplandığı düzendir.* (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2023) Doğaner'e göre, egemen sınıfların güdümündeki asker, polis ve sivil bürokrasinin, emekçileri, işçi, köylü ve ilericiler üzerindeki baskı rejimi (Doğaner, 2017), Waxman'a göre ise, otokratik bir hükümdarın kontrolü altında zorla, yekpare disipline edilmiş bir ulus fikrini destekleyen bir hareket olarak tanımlanmaktadır. (Waxman, 2019) Faşizmi genel tanımlamasını zorlaştıran husus ise marksizm, sosyalizm, liberalizm gibi ideoloji ve sistemlerde farklı olarak, faşizmin belirli bir kaynağının, belirli bir ideoloğunun bulunmayışıdır. Aynı zamanda farklı toplumların kendine özgü çevre koşullarına, komşuluk ilişkilerine, ırksal ve kültürel niteliklerine

göre farklı biçimlerde evrimleşebilmeleridir (Pozhidayeva, 2011:18-26) Bu da faşizmin belirli bir tanımı ve kurallarının olmayışının diğer nedenidir. Dolayısıyla faşizmin tanımı uygulandığı kıtaya ve hatta ülkeye göre değişiklik göstermektedir. Fakat bu değişikliklere rağmen belirli karakteristik özellikler bütün faşist ideolojiye sahip devletlerde ortaktır.

Faşist ideolojinin tarihi kökenleri konusunda da farklı fikirler bulunmaktadır. Boyd ile Harrison faşizmin temelinde Hristiyanlıktan önce Alman mitolojisine ait on dokuzuncu yüzyılın ilk dönemlerinden kalan romantizm edebiyatında ve geleneksel masallarda dahi görüleceğini ifade etmektedir. İtalya faşizmiyse, gelecekçilik gibi edebi akımlarla da özdeşleştirilmektedir. (Şeker, 2022:228)

Irkları ve milletleri kültürel farklılıkları ve ruhsal bilinçleri açısından ayrı bir tür olarak ele alan Haeckel'in ırksal farklılıkları vurgulayan bu görüşlerinin faşist ideolojilerin doğuşunun kaynağı olduğu vurgulanmaktadır. (Bilgin, 2006:122) Faşizmin önemli ideologlarından olup, 20. yüzyıl faşizminin temellerini kuran bir diğer önemli ismin 19. yüzyıl ideologu ve "öjeni" teorisinin kurucusu olarak bilinen Francis Galton olduğu belirtilmektedir. İnsanları bir hayvan türü olarak gören, dolayısıyla hayvanlar için geçerli kuralları insanlara uygulayan bir zihniyetin ürünü olan öjeni, insan neslinin de inekler veya köpekler gibi "hayvan yetiştiriciliği" yöntemiyle geliştirilmesini amaçlamaktadır. (Bilgin, 2006:195)

Bahsi geçen yetiştirmenin temel aktörü de şüphesiz totaliter rejimlerin tamamında olduğu üzere devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Faşizmin siyasal kökenlerine inmek gerekir. Siyasal bir hareket olarak milliyetçilikten bahsedilmesi tarih açısından oldukça yeni bir durumdur ve yine 20. yüzyıla denk gelmektedir. Alman siyaset bilimci Hannah Arendt'e göre, o zamana kadar toplumda dinin gördüğü işlevi, bunda sonra milliyetçilik yerine getirmeye başlamıştır. (Pozhidayeva, 2011:19) Şeker'in Peters'den aktardığına göreyse, faşizmin öğretisi güç ve imparatorluk iradesini ön plana çıkararak yozlaşma ve bireycilikle savaşmayı gaye haline getiren hedeflerle ortaya konmuştur. Bu öğretisi de devletin haricinde bir şey bulunmamaktadır ve devlet te her şeyi elinin altında almaktadır. Maddi manevi değerlerin kaynağını da devlet oluşturmaktadır. (Şeker, 2022:229)

Nasyonal Sosyalizm kavramı ise, Alman Nazi Partisi'nin politikaları olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu tanım Nazizm'in muhteviyatı ve ideolojik yönünü

açıklamak için yetersiz kalır. Nasyonal Sosyalizm –Nazizm- Almanya'daki Nazi Partisi'nin başı olarak Adolf Hitler tarafından yönetilen totaliter harekettir. Yoğun milliyetçiliği, kitlesel çekiciliği ve diktatörce yönetilmesi bakımından Nazizm, İtalyan Faşizmiyle birçok unsuru paylaşmaktadır. Fakat ayrılık noktaları da mevcuttur. Örneğin İtalyan Faşizminde "*İtalyan vatandaşlığı*" kavramı ön plandayken, Alman Nasyonal Sosyalizminde ise "*Alman kanı taşıma*" düşüncesi ön plandadır. (Kara, 2021) Ancak buradan da anlaşıldığı üzere Nazizm hem fikirlerinde hem de uygulamasında faşizme göre çok daha aşırıdır. Neredeyse her bakımdan, karizmatik diktatörün iradesini bir halkın ve bir ulusun tek ilham kaynağı olarak vurgulayan ve aynı zamanda Aryan Volk'un (Alman Halkı) tüm düşmanlarını yok etme vizyonunu vurgulayan anti-entelektüel ve ateorik bir harekettir. (The Editors of Encyclopaedia, 2023) Pragmatik bir ideolojik yapı arz eden (Faşizmin) lider kültü, mücadele fikrine verilen önem, savaş temasının yüceltilmesi, şiddetin araçsallaştırılması gibi temaları bünyesinde barındıran kendine özgü bir faşizm biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte nasyonal sosyalizmi faşizmden ayıran iki temel unsur (ise) anti semitizm ve Aryan ırkının üstünlüğüne duyulan inançtır. (Türk, 2022)

Siyasal açıdan ele alındığında Alman milliyetçiliğinde iki romantik kavramın devamlı şekilde yer aldığı dikkat çekmektedir. Bunlarda biri "Führer" prensibidir; o geleneksel Alman akıncılarını, askerlerini simgeleyen savaşçı bir önderdir. İkincisi ise, "Reich" kavramıdır; 800 yılı da Şarlman 'ı kurduğu kutsal Roma-Germen imparatorluğu' nun tarihsel hayalidir. (Pozhidayeva, 2011:17) "Ein Volk, ein Reich, ein Führer" (Tek lider, tek devlet, tek millet) sloganıyla siyasal ideolojisini ortaya koyan Naziler, totaliter bir rejim olarak karşımıza çıkmaktadı. Militarizm yanlısı ve yayılmacı politikaları ile faşizmin genel özelliklerini uygulamada taşımaktaydılar.

Daha önce değinildiği gibi Nazizm, Anti Semitizm ve Aryan ırk konularında İtalyan Faşizminden önemli ölçüde ayrılmaktaydı. Anti Semitizm'in Almanya'daki kökeni ise Yahudi ruhunu Almanya'ya yabancı olarak gören Alman filozoflarca, akademisyenler ve sanatçılardan oluşan on dokuzuncu yüzyıl yabancı düşmanı "Voelkisch hareketi" Yahudi kavramını "Alman olmayan" olarak şekillendirmesi ile ivme kazanmaya başladı. (Author(s): US HMM, 2023) Ekolojik bir temele sahip olan Voelkish hareketi esasında milliyetçilik ve ekolojiyi bir arada içerisinde barındıran bir ekoldür ve bu ekol Nazilerin çevresel görüşlerini anlamak için önemli bir araç olarak

karşımıza çıkmaktadır.

Volkish harektinde olduğu gibi aslında milliyetçilik ve ekolojizm birbirini destekler, zira ikisi de bir bölgede yaşayan insanların manevi özünde ve kültürüne dayanan efsanelerden türer. (Margulies, 2021) Bu desteğin esas kökeni ise insan ile yaşadığı toprak arasındaki bağ, insanın yaşadığı toprağa ve yaşam alanında kendisi ile aynı zorlukları yaşayan insanlarla birlikte toprağa atfettiği değerdir. Bu değer, milliyetçiliğin ekolojik yönünü ve şovenist milliyetçi ekol içerisinde ekolojizmin varacağı boyutları idrak etmek açısından için önem atfetmektedir. Nazi Almanyasında gerçekleşen eko faşizm deneyimine değinmeden önce bu Nazizmin ekolojik düşüncesinin kökeni olan Volkish hareketini incelemek gerekir.

Bilgin'in Huges'den aktardığına göre, sanayileşmenin etkisiyle yaşanan şiddetli sarsıntıların karşısında Voelkisch düşünürleri, toprağa, basitliğe ve doğanın saflığı ile uyumlu bir bütünselliğe geri dönmeyi düşüncelerinin temeline almışlar ve bu hareketten en çok orta sınıf gençler etkilenmişlerdir. Hughes, Volkisch hareketinin temel niteliklerini şöyle sıralamaktadır- Kahramanlara ve askerlere tapınma derecesinde sevgi, kırsal yaşam biçiminin idealize edilmesi, geçmişin romantikleştirilmesi, modernlik ve gelişme düşüncesinin reddedilmesi, gelecek hakkında derin kötümserlik, yabancılara ve diğer ırklara karşı düşmanlık. Bu temel nitelikler altında şekillenen Volkish hareketi Nasyonal Sosyalist düşüncenin doğa kavramsallaştırmasının temellerini oluşturmuştur. "Kan ve toprak" düşüncesinin temelleri bu hareketin içinde atılmış ve köylülüğü temel alan Voelkisch milliyetçiliği daha sonra resmileştirilerek bir ideoloji haline dönüştürülmüştür. (Bilgin, 2006:119-120)

Voelkish hareketinin Nazilerin resmi ideolojisi oluşunun örneği, tıpkı Voelkish hareketinde olduğu gibi Hitler'in de sanayileşme ve bunun ortaya çıkarttığı kentleşmeden mustarip oluşu ve bunu önleyerek geçmişe dönüş arzusuna sahip olmasıdır. Hitler'e göre Almanya'nın dertlerinin çoğu şehir nüfusu ile köylü arasındaki oransızlıktan doğmaktadır. Küçük veya orta ölçekteki köylülerden oluşmuş sağlam topluluk, eskiden beri toplumsal dertlerimize karşı bir korunma vasıtası olarak meydana çıkmıştır. Almanya bugün de aynı toplumsal rahatsızlıklar içindedir (Özkan S., 2018:301) sözleri bu durumun bir ispatı niteliği taşımaktadır.

Nazilerin modernlik ve kentleşme karşıtı duyarlılıklarını tarımsal mistisizmle

bir araya getiren kişinin ise Darre olduğu iddia edilmektedir. Aynı zamanda bu tarımsal modeli hukukileştiren Darre, Nazi politikasına uzun süreçte bir “*yeniden tarımcılaştırma*” ya yönelik bir amaç kazandırmaktadır. (Bilgin, 2006) Darre’nin, Doğu Avrupa’nın kolonizasyonu için yeşil bir maske oluşturmasının yanı sıra, 3. Reich’in tarım politikalarının temelini teşkil edecek bir çevresel duyarlılığı yerleştirmek için çalıştığı belirtilmekte ve “*üretim için savaş*” programını, 1934’teki İkinci Reich Çiftçiler Kongresi’nde öne sürdüğü ifade edilmektedir. Programın ilk satırı “*toprağın sağlığını koruyun, yaşamın kurallarına göre tarım*” adını taşımaktadır. (Staudenmaier, tarih yok)

Nazizmin ekolojik ve toplumsal düşüncesini ortaya koyan Volkish hareketinin temelleri ise 19.yy’da ırkçılık ve çevreciliği aynı potada eriten Arndt ile ortaya çıkmıştır. Bilgin’in Hughes’den aktardığına göre Arndt’ın ekolojik duyarlılığı, her zaman Alman toprağı ve insanının çıkarlarını ele alan terimlerle anlattığı, kültürlerin birbirine karışmasına şiddetle karşı çıktığı, Alman ırkının saflaşmasına ilişkin talepleri ve Fransız, Slav ve Yahudi karşıtı tanımlamaları ile öne çıkan görüşleriyle ifade edilmektedir. (Bilgin, 2006:117-118) Toprağın yanı sıra ormanlar da bu Volkish hareketinin önemli bir öznesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ludwig Tieck gibi romancılar veya Caspar David Friedrich gibi ressamalar, ormana methiyeler düzerek veya ciddi bir şekilde, gerçek Alman manevî derinliği manzarası olarak ve modern şehir yaşamının karmaşıklığını yeren bir karşı-imge olarak nitelemişlerdir. (Zechner, 2011) Bilgin’in Zimmerman’dan aktardığına göre “*Her Almanın kalbinde mağaralarıyla ve kayalıklarıyla Alman ormanlarına, suyuna ve rüzgarına, efsanelerine ve masallarına, şarkıları ve ezgileriyle evine, vatanına duyduğu güçlü bir özlem vardır; her Almanın ruhunda Alman ormanları tüm uçsuz bucaksızlığı, tüm zenginliği ve güzelliği ile yaşar, dalgalanır. Alman olmanın özü, Alman olmanın ruhu ve Alman özgürlüğünün kaynağıdır bu.*” (Bilgin, 2006:130)

Alman milliyetçiliğinde ormana atfedilen değere dair bir başka örnekte ise Riehl’in genel yaklaşımının yine ırkçı milliyetçilik görüşünün belirlediği vurgulanmakta ve doğanın korunmasını Alman milliyetçiliği çerçevesinde ele aldığı söylenmektedir. Çepik’in Riehl’den aktardığına göre; “*Ormanları sadece soğuk kış günlerinde sobalarımızın odunsuz kalmaması için değil, insanların yaşam nabızları sıcak ve neşeli bir şekilde atsın, böylelikle Almanya Alman olarak kalabilsin diye*

korumalıyız”. (Çepik, 2022:108) Gerçekten de Volkish hareketini ekolojik ideoloji olarak benimseyen Nazilere göre, doğanın korunması ile sağlıklı ve zeki çocukların yetiştirilmesi, yani insan genetiği stoğunun geliştirilmesi mümkün olacaktır. Böylelikle, doğanın bir bütün olarak algılanması ile faşizm arasındaki bağ kurulmuş olmaktadır. Ekolojik düşüncenin yanı sıra biyolojik düşüncenin toplumsal olgulara doğrudan uyarlanması, yalnızca 3. Reich’in totaliter toplumsal düzeninin şekillendirilmesine hizmet etmekle kalmamış, aynı zamanda “Lebensraum” politikalarına da yansıdığı, doğanın saflığı ve ırksal saflık arasında bağın kurulmasını da sağladığı belirtilmektedir. (Bilgin, 2006:132)

Nazilerin ortaya koyduğu bu kurumsal yapıya ve eko faşizm deneyimine değinmek ve bu görüşler kapsamında gerçekleştirdiği icraatları incelemek gerekirse öncelikle 1931 yılına bakmak gerekir. Naziler, 1931 yılında azınlıkta oldukları Mecliste hayvan deneylerinin yasaklanmasını öngören bir kanun teklifi vermişler ancak, diğer partilerin aleyhte tutumlarıyla bu yasa çıkarılamamıştır. Nazilerin büyük bir güç ile parlamentoda çoğunluğu ele geçirip Hitler’in şansölye olarak iktidara gelmesiyle birlikte mezbahanelerde hayvanların kesilmesini önleyen tasarı 21 Nisan 1933 tarihinde hemen yasalaşmış ve hiçbir hayvanın sağlıklı ve estetik olmayan ortamlarda hayatının sonlandırılmaması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Şüphesiz bu ekolojiye duyulan saygı görüntüsü altında kurban gibi dini ibadetlerin engellenmesini sağlayan bir anti semitizmin gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildir. Zira Nazilerin çevre hakkındaki ikilicikli tavrının bir diğer örneği hayvan deneyleri ile ilgilidir. H. Göring’in Prusya başbakanı olarak görev yaptığı 16 Ağustos 1933 tarihinde hayvan deneyleri bütünüyle yasaklanmıştır. Göring, deneylerde hayvanlara tahammül edilemez acılar yaşatıldığı ve artık onlara sanki cansız bir mal imiş gibi davranılmasının önüne geçildiği ve yasaya uymayanların çalışma kamplarına gönderileceklerini belirtmiştir. Hermann Göring’in sözünü getirdiği bu düzenleme, aynı yılın 5 Eylül 1933 tarihli başka bir yasa ile bir hayli değiştirilmiş ve bilimsel ihtiyaçlar için üniversitelere ve araştırma enstitülerine anestezi ile uyusturmak suretiyle hayvan deneylerinin yapılabileceği İçişleri Bakanlığının iznine bağlanmıştır. Özkan’ın aktardığına göre bu görüşlere karşı çıkan Boria Sax, “hayvanların korunması ve hayvan hakları konusunda Nazilerin düzenlemelerini kendi sistemlerini sürdürmek amacıyla yaptıkları manüplatif ve sembolik bir tutum olduğunu ifade emektedir. (Özkan S, 2018:305-306)

Diğer bir yandan ise Walter Schoenichen'in Nazi Partisi'ne katıldığı 1933 yılı hayvan hakları bakımından Nazi Almanyası'nda çok hareketli bir yıldır. Ona göre kan ve toprak anlayışına göre vatanın doğası Alman halkının özüyüdü. Alman halkının bekasını sağlamak ancak doğasever ruhun taşınmasıyla mümkün olurdu (Olgun, 2012:304) Bu doğaseverliğin tezahürü zaten volkish hareketinin ormanlara karşı gösterdiği hassasiyete dayanmaktaydı. Hayvan hakları ise özellikle 1931 yılından itibaren Nazilerin gündeminde olan bir konuyken bu konu hakkındaki düzenlemeler 1933 yılı itibarıyla art arda gerçekleşmeye başlamıştır. Nazi Almanyası, hayvanları korumak amacıyla 24 Kasım 1933 Rayh Hayvan Koruma Yasasını çıkarmıştır. Bu yasada kurbağaların canlı iken butlarını parçalamaktan kümes hayvanlarının zorla beslenmesine kadar film endüstrisinde ve diğer toplumla ilgili etkinliklerde onlara acı veren ve sağlıklarını bozan faaliyetlere yasak getirilmiştir. Ticari amaçla hayvanlara tuzak kurmaya ve avcılığa ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Yengeç ve istakozun kaynatılması yasaklanmış, hatta kurbağayı parçalayarak yem yapan bir balıkçı çalışma kampına gönderilmiştir. Prusya Ticaret ve İş Bakanlığı'nın 23 Şubat 1934 tarihinde aldığı bir kararla Hayvanları Koruma Yasasının ilk, orta ve kolej seviyesindeki eğitim kurumlarında öğretilmesiyle ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Fakat Nasyonal Sosyalizmin hayvanları koruyan bir rejim olduğu iddiası bile, "saf ve üstün Alman ırkına göre diğer ırkların hayvandan bile daha aşağı görülmesini sağlamak içindi. Doğa ise aslında üstün Alman ırkının daha sağlıklı, mutlu ve müeffeh yaşamasına hizmet eden kutsal vatan topraklarının unsurlarından biri sayılıyordu. Doğa ve ormanlar, Almanların kültürel varlığıydı ve onları sevmek ise Almanların genetik bir özelliği olarak yorumlanıyordu. (Özkan S., 2018:306-307) Bahsi geçen üstün ırk için doğanın bir araç olduğuna dair fikrin temelleri ise Spartalılar tarafından gerçekleştirilen uygulamalara kadar gitmektedir. Sparta'dan ilham alan "Haeckel sadece sakat doğan bebeklerin değil, toplumun evrimine engel olan tüm hasta ve sakat insanların "evrim yasaları" gereğince ayıklanmasını istemekte, hastaların tedavi edilmesine karşı çıkmaktadır. Haeckel'in bu önerileri Nazi Almanyası tarafından uygulamaya konmuştur. Sağlıklı bir Alman ırkının varlığı için doğayı korumak ve doğal kanun olarak kabul ettikleri evrim yasalarının rehberliğinde Naziler, iktidara geldikten kısa bir süre sonra, resmi bir öjeni politikası başlatmışlar ve Alman toplumu içindeki akıl hastaları, sakatlar, doğuştan körler ve kalıtsal hastalıklara sahip olanları, özel sterilizasyon merkezlerinde toplamışlardır. (Bilgin, 2006:197)Hitler'in çevre

anlayışında Sosyal Darwinizmin etkisi bilinmektedir. Sosyal Darwinizm, biyolojik evrim sürecinde çevre şartlarına uyum sağlayan türlerin hayatta kalacağını, bunu başaramayanların ise yok olacağı fikrinin sosyal alana uygulanmasıyla ortaya çıkmış bir görüştür. Bu örneklerde olduğu üzere Naziler, totalizm ile ekolojik duyarlılığı aynı potada eritebilmiş; insanları acımasızca yok ederken, aynı zamanda doğayı korumaya yönelik adımları atıp, hayvan haklarının samimi savunucusu olabilmıştır. (Özkan S. , 2018: 298-302)

3.2. İkinci Dünya Savaşı

Bu savaşın Batı Cephesinde 1 Eylül 1939 sabahı Alman Ordularının Polonya'yı işgale başlaması karşısında Polonya çok fazla dayanamadı. Çünkü Almanya yıllardan beri askeri hazırlık içindeydi. Savaş başlayınca Almanya, 3 tümen zırhlı olmak üzere 52 tümenlik bir kuvveti bilfiil savaşa soktu. (Armaoğlu, 2019:275) 52 tümenlik bir kuvvete karşı, yalnızca 30 tümenlik bir piyade gücü olan Polonya'ya giren Almanya, 27 Eylül 1939 da Varşova'nın düşmesi ile bu ülkeyi işgal etti. (Yıldız, 2019:65) Moskova kentinde Nazi Almanyası ile SSCB arasında bir dostluk antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile anlaşmanın diğer tarafına saldırabilecek herhangi bir üçüncü gücü desteklememek; ortak çıkarlarına dokunan konularda birbirleriyle istişare içinde kalmak; iki taraftan birini doğrudan veya dolaylı olarak tehdit eden hiçbir güç grubuna katılmamayı taahhüt ettiler. (Britannica, 2023) Bu sayede Almanlar, işgal ettikleri Polonya topraklarında ve Doğu sınırlarında yalnızca garnizon birlikler bırakarak askeri odaklarını Batı savaşına yoğunlaştırma imkanı elde ettiler. Almanya'nın Polonya topraklarında kazanmış olduğu hızlı zafer sonrası Danimarka ve Norveç'in işgaline girişmesindeki etken ise Alman savaş endüstrisinin temel ihtiyacı olan İsveç Çeliğinin güven içerisinde Almanya'ya ulaşmasıdır.

16 Şubat 1940 tarihinde İngiltere'nin Norveç karasularında bulunan bir tankerden esir İngiliz denizcilerini kurtarması hadisesi vuku buldu. Bu olay sonucunda Hitler, İngilizlerin, Norveç'in tarafsızlığına saygı göstermeye niyetli olmadığına inandı. (Arit, 1974:43-44) Tabi ki bir de İngiliz ve Fransızların Finlandiya'ya yardım etmek için askerlerine geçit izni istemesi (Armaoğlu, 2019:279) de Hitler'in bu düşüncesini kanıtlar nitelikteydi. 8 Nisan 1940 tarihinde Alman Çıkartma kuvvetleri yola çıktı. Oslo dışındaki bütün çıkartmalar 9 Nisan günü kararlaştırılmış olan saatte

yerine getirildi. Danimarka Hükümeti 9 Nisan saat 07.20'de teslim oldu (Arit, 1974:46-47)

18-23 Nisan günleri arasında mevcutları 6000 kişiyi bulan iki İngiliz tugayı Trondheim'in güneyindeki Andalsnes'e çıktı. 6000 kişilik bir İngiliz ve Fransız kuvveti de şehrin kuzeyindeki Namsos'a çıktı. Bu süreçte bölgede sıcak çatışmaya girildi. 23 nisanda Almanlar bir İngiliz tugayını püskürttüler. Geri kalan İngiliz ve Fransız birlikleri 2 ve 3 Mayıs günleri Norveç'i boşalttılar ve böylece Norveç direnmesi de aynı gün son buldu. İngiliz ve Fransız kuvvetleri 14 Nisan'da başlayıp yedi hafta süren savaşlar sonunda Almanları Narvik'den çıkartıp İsveç sınırına kadar sürdüler fakat Fransa savaşı yüzünden 4 Haziran günü gemilere binmeye başlayan müttefik kuvvetler bölgeden ayrıldı. Fransız cephesinde ise bazı Alman komutanları her ne kadar en iyi usulün bir batı saldırısını beklemek olduğu kanısında idiyse de, Hitler Müttefiklerin daha fazla hazırlanmalarını önlemek için altı hafta içerisinde saldırıya geçilmesi hususunda direniyordu. (Arit, 1974:48-50) Tabi bu süreçte Danimarka, Norveç ve Polonya'nın işgali ile Almanya'nın doğu ve kuzeyi artık güvenlik altına almış oluyordu. (Armaoğlu, 2019:279) Dolayısıyla bu durumda askeri kuvvetlerinin odaklarını Batı'ya kaydırarak ağırlığı Fransa cephesine vermelerine imkân sağladı. Buna rağmen Fransa cephesinde müttefikler sayı bakımından Almanlardan üstün idiler. Fransa, Hollanda Belçika ve İngiliz kuvvetlerinin toplam olarak askeri gücü 4 milyon insandı. Almanların kendilerine karşı kullanacağı asker sayısı ise 2 milyon civarındaydı. Uçak sayısı yönünden almanlar müttefiklere nazaran daha üstün durumdaydılar. Almanların 3200 uçağına karşılık Müttefiklerin uçak sayısı 1800'dü, uçaksavar ve tanksavar silahlar yönünden Fransızlar belli bir şekilde Almanlardan aşağıdaydılar. Tank Sayısı bakımından ise müttefiklerin 2689 tankına karşılık Almanların elinde 2439 tank mevcuttu. Fakat Müttefikler özellikle tanklarda ellerinde olan sayısal avantaja rağmen özellikle Fransızlar tankları hala piyadenin hizmetinde gören bir bakış açısına sahiptiler. Almanların BlitzKrieg adını verdiği; hava kuvvetleri ile sıkı iş birliği halinde tankları vurucu bir güç olarak kullanacaklarına, bunları piyade tümenlerinin arasına dağıtıyorlardı. Savaş planı açısından ise Alman kuvvetlerinin işgal esas işgal planı 1. Dünya Savaşı'nda olduğu şekilde Belçika üzerinden Maginot hattını es geçerek Fransa'ya kuzeyden gerçekleştirilecek bir işgaldi. Fakat savaş planlarının Müttefiklerin eline geçesi sonucunda Almanlar, özellikle Eric von Mainstein'ın ısrarı ile ormanlık Ardenler bölgesinden Maginot Hattını devre dışı

bırakarak Fransızlar'ı yenmek üzere planlarını güncellediler. 400 bin kişilik Hollanda ordusunu 5 günde mağlup ederek Belçika sınırına dayanan Alman birlikleri Belçika'yı da işgal etmek ve akabinde Ardenler üzerinden bir orak harekât ile müttefik orduları sahil cebine sıkıştırmak üzere hazırlıklarını tamamladılar.

Alman uçaklarının saldırısına rağmen Fransız yedinci ordusunun öncü kuvvetleri 11 Mayıs günü Breda'ya ulaştı. 13 Mayıs'ta Fransız kuvvetleri Benalux bölgesindeki Antwerp'e doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Bu noktada Eben Emael Kalesi'ne değinmek gerekmektedir. 5 km karelik alanda gaz sığınaklarını da içeren güçlü bir tahkimat olan kale, geçilemez olarak nitelendirilen ve o dönemin askeri teknolojisinin zirve ilahları ile doldurulan bir askeri bölge idi. Alman Paraşüt birlikleri ile planörleri çok kısa bir süre içinde kaleye indirme yaparak, geçilemez denilen kaleyi çok basit bir yöntemle ve çok kısa bir süre içerisinde ele geçirdiler. Fort Eben-Emael'in devasa beton tahkimatı Alman kuvvetlerine teslim edildi. Sadece altı Alman Fallschirmjäger öldürüldü ve 15 kişi yaralandı, aynı gün 780 morali bozuk Belçikalı asker teslim olmak için ellerini kaldırmıştı. (warfarehistorynetwork, 2012) 11 Mayıs günü öğleye doğru garnizon teslim alındı. Meuse ve Albert te tahkimat yapmış Belçikalılar o gece Dyle'in arkasına doğru geri çekilmeye başladılar. Liege istikametine doğru yola çıkan Alman birlikleri 12 Mayıs günü Liege kentini geçirdiler. İstihkamların önemli bir kısmı ele geçirildi. Ardından ilerleyen motorize ve zırhlı birlikler, müttefik ordularını ikiye ayırmak üzere harekete geçtiler. Alman zırhlı birlikleri 23 Mayıs'ta denize vardılar. 28 Mayıs'ta Dunkerque'ye girmek için deniz kıyısı boyunca yollara yığıldılar. Bu noktada İngiltere Başbakanı Churchill İngiltere sahillerindeki bütün sivil ve askeri deniz ulaşım araçları ile Dunkerque'de sıkışıp kalan İngiliz seferi kuvvetleri ve Fransız birliklerini kurtarmak üzere operasyona başladı ve birlikler bütün askeri mühimmatını bulundukları bölgede imha ederek İngiltere anakarasına geri çekildiler. Fransız komutanlığı elinde kalan tümenleri alacele Somme'un aşağı kesimlerinden başlayarak Somme nehrini Crozat kanalını, Ailette ve Aisne nehirlerini sonra Agonne'u geçip Maginot hattına ulaşan kesintisiz cephe üzerine dizdi. Bu süreçte Fransızlar alacele yeni bir savunma hattı oluşturmaya çalıştılar. Bu savunma hattı boyunca bir istihkam oluşturmaya çalışsalar da Almanların mobilize ordusu daha Fransızlar bir cepheye oturup istihkam kuramadan yeni sınırda belirdiler. 5 Haziran'da başlayan saldırılar akabinde cephe yarıldı. Daha sonra Alman General Rommel 50 km'den fazla yol aldı ve 9 Haziran'da Siene nehrine doğru ulaştı.

Bu gelişmeler ışığında 10 Haziranda İtalya, Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan etti. İtalya'nın da mücadeleye dahil olması ile savaş Avrupa'nın yanı sıra artık Afrika'ya da sıçrayarak çeşitli cephelerin mobilize edilmesine neden oldu. Artık müttefikler sadece Kuzey Fransa'da Almanlarla değil, Güney Fransa'da ve Afrika'da İtalyanlar ile mücadele etmek durumunda kalmışlardı. Bütün bu gelişmeler ışığında Siena Nehri'ne Alman ordularının dayanması sonucu Fransız hükümeti Paris'i açık şehir ilan ederek yıkımdan ve savaştan korumak adına bir önlem aldı. Paris'in açık şehir ilan edilmesi akabinde hükümet önce Tours'a ardından Bordeaux'a çekilmesi üzerine Almanlar 14 Haziran 1940 günü Fransız başkenti Paris'e herhangi bir saldırıda bulunmadan ve şehri tahrip etmeden girdiler. Almanların bu kadar hızlı bir şekilde Fransa'nın yarısını ele geçirmesi ve Fransız ordusunu bir buçuk ayda 3 parçaya ayırarak ordusunun 1/3'ünü de Maginot civarında çembere aldırması sonucu Fransızlar savaşı kaybettiğini anlayarak 25 Haziran 1940 sabahının erken saatlerinde Almanlara mütareke teklifinde bulundu.

Almanların güdümünde ve Almanlar ile işbirliği içerisinde olan Vichy Devleti kuruldu. Bu devletin Fransızları temsil etmediğini düşünen General Charles De Gaulle önderliğin Fransa'nın Afrika topraklarında etkili olan ve Özgür Fransa hareketi olarak adlandırılan bir hareket başladı. Bu hareketin amacı, müttefikler safında savaşa devam ederek Fransız ana karasını yeniden özgürleştirmektir. Cephede müttefikler ile savaşan Özgür Fransız birliklerinin yanı sıra Fransız ana karasında da direnme teşkilatları vasıtasıyla sabotajlar gerçekleştirilmiş, işgal altındaki Fransa topraklarında da demir yollarının tahribinde Fransız Direnme Teşkilatı mensuplarının büyük yardımları olmuştur. (Arit, 1974:69)

Fransa çöktüğü zaman, Alman Ordusu hiçbir surette bir İngiltere istilasını deruhte edecek hazırlıkta değildi. Çıkarma hareketini kapsayan eğitimler yapılmamıştı; bu maksatla inşa edilmiş herhangi bir tip çıkartma aracı mevcut değildi. (Öndeş, 1974:177) Dolayısıyla Hitler'in o dönemki düşüncesinin, Fransa yenildikten sonra İngiltere ile sulh yapmak olduğu ve İngiltere ile savaşmaksızın Doğu bölgesine ilerlemeyi tahayyül ettiğini ifade etmek yanlış olmaz.

Fakat Churchill'in 4 Haziran 1940 tarihinde İngiltere Avam Kamarası'nda gerçekleştirmiş olduğu konuşma ile Hitler bu düşüncesinde yanıldığını anladı. Zira Churchill *‘‘Sahillerde savaşıcağız, iniş alanlarında savaşıcağız, tarlalarda ve*

sokaklarda savaşıcağız, tepelerde savaşıcağız; asla teslim olmayacağız ve bir an için bile inanmadığım bir durum söz konusu olup da bu ada veya büyük bir kısmı işgal altına alınsa ve aç bırakılsa bile, o zaman denizlerin ötesinde, İngiliz Donanması tarafından korunan İmparatorluğumuz savaşıma devam edecek'' (Hanover Üniversitesi, 2023) diyerek, iki taraftan biri yenilene dek savaşın devam edeceğini ifade etmiştir.

Bunun üzerine Hitler Lutwaffe ile İngiltere'ye saldırıyı planladı. İngiltere Savaşı 10 Temmuz'da Alman Bombardıman uçaklarının İngiliz Kanalı'nda seyretmekte olan bir konvoyu saldırımları ile başladı. (Öndeş, 1974:182) "Deniz Aslanı Operasyonu" olarak anılan bu operasyon uyarınca hava kuvvetleri arasında kıyasıya bir mücadele başladı. Bu savaşlarda Almanların kayıpları İngilizlere nazaran daha fazlaydı. Dolayısı ile Almanlar "it dalaşı" olarak adlandırılan, avcı uçaklarının birbirini düşürmek üzere mücadele ettikleri savaş tarzından, bombardıman ile düşman üretimini ve savaş arzusunu bitirmeye yönelik bir savaş tarzı seçti. Almanya'nın Londra'yı bombalaması sonrasında misilleme olarak İngiltere Berlin'e bombardıman saldırısı düzenledi. Almanlar buna bir misilleme gerçekleştirmek ve İngiliz halkının moralini bozmayı umarak Londra, Liverpool, Coventry ve diğer büyük şehirlere karşı " Blitz " olarak bilinen bir bombalama kampanyası başlattılar. (History.com Editors, 2023) 7 Eylül günü 600 avcı uçağıyla escort edilen 320 bombardıman uçağı Woolwich Top Fabrikalarını, Bezkton Gazhanesini, Dockland'ı, Westham Elektrik Enerji Merkezi'ni, Şehri, Westminster ve Kensington'u bombaladılar. Aynı günün gecesi bu bombardımana 250 bombardıman uçağı daha katıldı. 31 Ekim 1940 tarihine kadar süren bu taarruzlar iki taraf için de yıkım oluşturmuştu. Almanlar 1700'den fazla uçak kaybederek taarruz gücünün önemli bir kısmından olmuştu. Bu Almanlar için önemli bir yıkımdı zira bu uçakların yerine yenilerini üretecek ham madde kaynaklarına erişimleri kısıtlıydı ve uçakların yanı sıra çok sayıda tecrübeli pilotlarını da yitirdikleri için Alman Hava Kuvvetleri'nin taarruz gücü önemli ölçüde azalmıştı, aynı zamanda Almanlar sayısal uçak üstünlüklerini de kaybetmişlerdi. İngiltere için ise askeri yıkımın yanı sıra önemli ölçüde sivil kayıp da mevcuttu. Almanlar bütün savaş boyunca sadece Londra'ya 12 bin ton bomba attılar. Bu taarruzlarda 29.890 kişi öldü ve 120.000 kişi ağır yaralar aldı. (Öndeş, 1974:183)

ABD'nin savaşa dahil olması ile 34. Tümen olan ilk Amerikan Kara Birlikleri

Kuzey İrlanda'ya Ocak 1942'de geldi. (Arit, 1974:64) Bu şekilde Amerikan birlikleri Avrupa savaşına da dahil oldu. Olası bir müttefik çıkartma ihtimaline karşı Nazi Almanyası tarafından Atlantik kıyısı boyunca uzanan bir istihdam hattı olan Atlantik duvarı inşa edildi. Bu sayede müttefiklerin çıkartmalarının engellenebileceği düşünülmüştü. Bu duvardaki savunma stratejisini özetlemek gerekirse; müttefik çıkartmasını yavaşlatmak ve müttefiklere mümkün mertebe fazla kayıp verdirirken, cephe gerisindeki kuvvetlere de karşı taarruz için gerekli süreyi kazandırabilmesidir.

1943 yılında ise müttefik kuvvetler İtalya'nın Palermo bölgesine çıkarak kontrol altına almışlardı. Müttefiklerin İtalya'da hızla ilerlemesi üzerine 8 Eylül'de İtalyan hükümeti teslim olmak durumunda kalmıştı. Müttefiklerin bu başarısı Doğu'da da mücadele etmek durumunda olan Almanların odağını bölmelerine neden olmuştu. 10 Eylül tarihinde Almanlar Roma'yı işgal ederek Güneylerini güvene almıştı. 1 Ekim tarihinde müttefikler Napoli'yi işgal ederek bu hamleye yanıt vermişlerdi. Bölgede devam eden çatışmaların yanı sıra müttefikler esas olarak İtalya üzerinden gerçekleştirilecek bir işgalden ziyade Fransa üzerinden gerçekleştirilecek bir çıkartma ile geniş bir üçüncü cephe kurarak Almanları mağlup etmek peşindeydi. Bunu öngören Almanlar da bütün Fransa kıyılarını korumayı amaçlayan bir tahkimat olan Atlantik Duvarı ile Batı Cephesi'ni savunmaya çalışmıştı.

6 Haziran 1944 tarihine dek devam eden gergin bekleyişte Eisenhower, emrinde yer alan 2.876.000 kişilik bir kuvvet ve 5000 adet deniz aracı ile Normandiya çıkartmasına başlandı. Çıkartma gününden 3 hafta sonra 1 Temmuz günü 1 milyon asker 177.000 araç, 500.000 tondan fazla malzeme Fransız kıyılarına çıkartılmıştı. Bu süreçte Normandiya çıkartmasının başarılı olabilmesi ve Alman kuvvetlerinin takviye gönderememesi amacıyla eş zamanlı olarak güney Fransa'ya da 15 Ağustos tarihinde çıkartma gerçekleştirilmiştir. 24 Ağustos gece yarısı Müttefik kuvvetler Paris'e girmiş, Paris'in özgürleştirilmesi akabinde 3 Eylül'de Brüksel, 7 Eylül'de Liege, 11 Eylül'de de Alman topraklarına kadar hızlı ve geniş çaplı bir ilerleme gerçekleştirilmişti. 16 Aralık 1944 günü Hitler Ardennes bölgesinden girerek Meuse nehrini geçmek, Antwerp'i yeniden işgal ederek kuzeydeki dört müttefik ordusunu kuşatmak için harekete geçti. Ardenler taarruzu olarak kayıtlara geçen bu hareketin amacı müttefiklerin ilerleyişini durdurmak ve onları yeniden Avrupa ana karasından atmak amacıyla gerçekleştirilmişti. Hitlerin bu dönemde düşüncesi, savaşın hala

kazanılabileceği yönündeydi. Elinin altında hala 10 milyondan fazla üniformalı asker mevcuttu. Ardenler taarruzunun istenilen başarıyı gösterememesi ve Almanlar'ın ellerindeki yedekleri hızlıca tüketmeleri üzerine Müttefiklerin ilerleyişi daha da hızlandı, öyle ki bütün müttefik orduları Almanya'ya yayılınca Müttefik kuvvetlerin Almanya'daki hızları, Fransa'daki kovalama hızının da üstüne çıktı. Nisan 1944'te başlayıp Mayıs ve Haziran boyunca devam eden Amerikan ve İngiliz Hava Kuvvetleri'nin Almanya üzerine yoğunlaştırdığı bombardımanları Alman suni petrol üretiminin %90'ını imha etti. Yine Haziran ayı içerisinde Roma düştü. (Arit, 1974: 80-90) Adolf Hitler, savaşın kazanılamayacağını anlaması ve Berlin Kuşatması sırasında bedeninin Sovyetlerce ele geçirilmesini önlemek adına intihar etmesiyle yetki Amiral Donitz'e geçmiş ve bu şekilde savaş Avrupa'da sona ermişti.

Doğu Cephesine bakacak olursak, Hitler 18 Aralık 1940 günü 21 numaralı emirnamesini imzaladı. "Barbarossa Harekatı'nın bir taslağı olan bu emirname Alman silahlı kuvvetlerini 3 ordu grubuna ayırmaktaydı. Bu plan uyarınca Kuzeydeki ordunun Leningrad'a, ortadaki ordunun Smolensk'e, güneydeki ordunun da Kiev'e saldırması planlanmıştı.

Alman Yüksek Komuta heyeti SSCB'nin işgali için 3.050.000 kişi, 3350 tank, 7184 top, 600.000 motorlu araç ve 625.000 at hazırlamıştı. Ayrıca farklı cinsten 2500 uçak sağlanmıştı. Bunlara ek olarak savaşın başlaması ile Romanyalı, İtalyan, İspanyol, Finli Slovakyalı birçok farklı milletten de asker ve gönüllüler bu orduya katılmıştı. Buna karşın SSCB'nin Avrupa'daki asker mevcudu o tarih itibarıyla 2.300.000 askerden ibaretti. (Arit, 1974:110-111)

22 Haziran 1941 tarihinde Alman kuvvetleri SSCB sınırını geçerek doğudaki savaşı başlattılar. Bu tarihe dek SSCB'nin bir Alman işgalini bu denli yakın bir zamanda beklediğine dair alamet mevcut değildir. Bu beklenmedik işgal üzerine SSCB birlikleri cephelere ilerleyerek savunma pozisyonu alana dek Alman Hava Kuvvetleri birçok Sovyet uçağını daha yerdeyken imha ederek insiyatifi eline almıştı.

Alman ordularının SSCB toprakları içerisinde günde ortalama 20 mil hız ile ilerlemeleri Sovyet komuta kademesini de zor duruma sokmuştu. Nihayetinde Stalin, 3 Temmuz tarihinde gerçekleştirdiği radyo konuşmasında bir kilo buğdayla bir litre akaryakıt bile bırakılmamasını hedef tutan bir yakılmış toprak siyaseti ilan etti. Almanlar 25 Ağustos gününe dek Smolensk çevresinde 100.000 esir aldı fakat nehri

geçmeyi başaramadı. 25 Ağustos'ta Alman 2. ordusu Sovyetler'in 7. ordusunu çembere aldı. Güney Ordu grubu bu kuşatmada 665.000 esir aldı. 9 Eylül itibariyle Hitlerin kararı ile Moskova'ya doğru ilerleyen merkez ordu grubu ikisi Bryanks yakınlarında, biri de Vyazma'nın batısında yer almak üzere iki hafta içinde 3 büyük kuşatma yaptı. Bu 3 harekatta toplam olarak 663.000 esir aldı. 20 Kasım itibariyle Güney orduları Rostov'u aldı ve Sivastopol hariç Kırım bölgesi etki altına alındı. Aralık ayının ilk haftasında Kuzey orduları Moskova'nın 21 mil yakınlarına kadar geldi. Güney ordularının ileri birlikleri der şehrin 40 mil güneyinde idi. (Arit, 1974:114-119) Fakat yoğun kış şartları nedeniyle Alman ilerleyişi durmak zorunda kalmıştı. 5 Aralık 1941 tarihinde Alman ilerleyişinin durmasının akabinde General Georgi Zhukov 6 Aralık 1941'de sabaha karşı Batı Cephesi'nden saldırıya geçti.

Sovyet ağır saldırısının altında dağılan Kuzey ve Güney Moskova'daki Alman ileri hatları Hitler'in direnme emrine rağmen çabucak parçalanmıştı. Buna karşın Sovyetler de büyük kayıplar vermişti. 1941 sonuna kadar Rusların yaklaşık 4,5 milyon kayıp verdikleri saptanmıştır. 1941 Aralık ayından itibaren ise Almanlar 280 piyade ve süvari tümeni ile ve 44 tank ya da mekanize tugay teşkil etmişlerdi. (Öndeş, 1974:486)

15 Ocak 1942 tarihinde Almanlar savaş boyunca ilk defa olmak üzere büyük çaplı bir geri çekilme yapılmasını emretti. (Arit, 1974:122) Bu tarihe değin Hitler'in geri çekilmeyi kabul etmemesinin belli başlı nedenleri mevcuttu. Geri çekilmeler sırasında meydana gelecek geniş çaplı toprak ve malzeme kayıpları, soğuk nedeniyle çekilmelerde oraya çıkabilecek bir aksaklıklardan Sovyetler'in faydalanması ve hattın yarılması ihtimalleri nedeniyle geniş çaplı geri çekilmeler Almanlar için akıllıca bir hareket olmayacaktı. Fakat yıllar sonra ilk kez bu kadar erken bastıran kışın etkisi ve Sovyetler'in beklenenden daha fazla direnmesi nedeniyle hareket, planlanandan daha geç vakitlere kalmış ve Almanlar "Kış Savaşı"na hazırlıksız girmek durumunda kalmışlardı. Zaten siper kazmanın mümkün olmadığı ve uygun kıyafetler ile ekipmanlara sahip olmayan Almanların da geri çekilmekten başka bir şans kalmamıştı.

Bu durum içerisinde Sovyet birlikleri, Stalingrad'da saldırıya geçtiler. 250 bin ile 300 bin kişi olan Alman Tank Ordusu'nun hemen hemen yarısı ile Alman, Romen birlikleriyle birlikte Altıncı Ordu'yu kusattılar. Aynı tarihlerde İtalyan, Romen ve Macar birliklerine karşı da farklı cephelerden taarruza geçen Sovyet birlikleri

Voronneh ile Voroshilovgrad arasındaki Alman cephesinde 200 millik bir gedğin açılmasını sağladılar. (Arıt, 1974:135-136) 14-16 Şubat tarihlerinde Almanlar'ın Don Ordu Grubu'nun olduğu mevkide açılan 100 millik yarıktan Sovyet birlikleri ilerlemeye başladılar. Ocak ayında ise bu saldırılar ve 6. Ordunun teslim olması ile ortaya çıkan Alman zayıatları, 60.000 araç, 1.500 tank ve 6000 toptu. Kuşatılmış 280.000 kişiden 91.000'i esir düştü. (Öndeş, 1974:493-494)

1942 yılını kısmen yenilgi ile tamamlaması ve 6. Ordu'nun imhası nedeniyle 1943 yılı itibariyle, Almanların 1941 ve 1942 yıllarındaki gibi bir saldırıya geçmelerinin imkanı kalmamıştı, fakat buna rağmen Almanya yine de hiç bir şekilde güçsüz kalmış sayılmazdı. Bir Alman taarruz planı olan Citadel Harekatı da bunun en önemli göstergelerinden birisiydi. Bu hareket için 7 zırhlı, 2 motorlu ve 9 piyade tümeni Orel'de, 10 zırhlı 7 piyade tümeni Belgrad'da mevzilenmişti. (Öndeş, 1974:536) Bu iki kuvvetin mevcudu 500.000 askeri bulmaktaydı. 5 Temmuz 1943 günü hareket başladı. Zira İtalya ve Balkanlar'ı korumak için yeni ordular meydana getirmenin lüzumlu olduğuna inanıyordu. (Arıt, 1974:141) Dolayısıyla Almanların Doğu Cephesi'nde durumu tamamen tersine döndüreceğine inandıkları taarruz tam anlamıyla gerçekleşememişti.

Fakat taarruzun durulmasındaki esas neden 12 Temmuz 1943'de gerçekleşen tank muharebesiydi. Kursk muharebesi olarak da anılan bu hareketin, bahsi geçen günde Hoht'un elinde mevcut olan 600 tankı bir araya toplayarak Rusların savunma kuşağını delmek üzere sevk etmesi ve Sovyetlerin birkaç bağımsız tank taburu ile desteklenen tanksavar toptlarından başka bir direniş beklemeyen Almanlar için yıkıcı bir hal alması (Öndeş, 1974:538) taarruzun durdurulmasındaki başlıca nedendir. Zira Alman orduları 1942 tarihinde asker sayısı anlamında Doğu Cephesi'ndeki üstünlüklerini yitirmiş olsalar da Blitzkrieg'e bel bağlayarak önemli sayıda tankı bir arada vurucu güç olarak kullandıkları taarruzların kendilerine zaferi bahşedeceklerini düşünmekteydiler. Kursk Savaşı, çok sayıda tankın bir arada gerçekleştirdiği taarruzların, düzgün tahkim edilmiş bir tanksavar hattı ve organize Alman zırhlılarına karşı çıkacak organize tank birlikleri vasıtasıyla etkisiz hale getirilebileceğini göstermişti. Bu da Almanların askeri anlamda üstün olduklarını düşündükleri en önemli kozun da onlara zaferi kazandıramayacağını anlamalarını sağlamıştı.

Kursk 'da Alman tanklarının büyük bölümünün erimesi sonucunda Hitler daha

önce reddettiği Doğu Duvarı adı verilen ve Almanları savunma pozisyonuna sokacak istihkam hattını fikrine sıcak bakmaya başlasa da bu hattın yapımı hiçbir zaman ciddi olarak gerçekleştirilmedi. 14 Eylül'de gerçekleşen Rus Taarruzu ile iki buçuk aylık bir süre içinde Alman ordu grupları 650 mili geçen uzunluktaki cepheden ortalama 150 mil geri çekilmeye zorlandı. Bu noktada askeri anlamda Almanların görünüşü 1941 ve 1942 yılına göre daha kötüydü, 3 milyon Alman askerine karşılık Rusların elinde 5.7 milyon asker vardı. 9 Ocak 1944 tarihinde Leningrad Rus birlikleri tarafından kurtarıldı. 8 Nisan tarihinde Kızıl Ordu, Kırım üzerine taarruza geçti ve 9 Mayıs'ta Sivastopol dahil bütün Kırım Ruslar tarafından geri alındı. 22-23 Haziran'da Ruslar saldırıya geçtiler. Ama bu saldırı beklenildiği gibi Kuzey Ukrayna ordu grubu üzerine değil Merkez ordu grubu üzerine gerçekleşmişti. Merkez ordu grubu iki haftadan az bir zaman içinde 38 tümeninden 25'ini kaybetti. (Arit, 1974:143-148) 12 Eylül tarihinde Romanya'da Almanlar'a savaş ilan etti. Ruslar 28 Eylül tarihinde Belgrad'a doğru taarruza geçti, Belgrad 20 Ekim'de düştü, 27 Aralık'ta Budapeşte'yi kuşattılar.

19 Eylül'de Finler, SSCB ile barış antlaşması imzaladılar. 24 Nisan tarihine dek ise Rusların Almanya üzerindeki ilerleyişi devam etti ve Ruslar Berlin'i kuşatma altına aldı. 25 Nisan tarihinde de Elbe Nehri üzerindeki Torgau'da Amerikalılar'la birleştiler. Almanya iki parçaya bölündü.

Nazilerin savaş sırasındaki Balkan politikası ise Hitler'in Sovyetler'e ne zaman saldırmayı planladığı konusunda bir netlik olmasa da Sovetlerin Bessarabya'yı ele geçirerek Almanlar için hayati önem taşıyan petrole yaklaşmasının muhakkak bir etken olduğunu ifade etmek doğrudur. Hitler'in bu savaşı gerçekleştirebilmesi için de Güney kanadını güvence altına alması bir gereklilik olarak karşısına çıkmıştır, bu nedenle Hitler, Balkanlara ilgi göstermiş, göstermek durumunda kalmıştır.

Kasım 1940 yılında Macaristan ve Romanya, Üçlü Mihver Paktı'na katılınca Yugoslavya bir anda kendisini Mihver Devletler ile çevrelenmiş bir biçimde buldu. 26-27 mart 1941 tarihinde askeri hükümet bir darbe sonucu Kral Peter II'yi reşit ilan ederek Yugoslavya'nın Üçlü Pakt için imzasını onaylamayı reddettiler. Bu ambiyans içerisinde 6 Nisan tarihinde Almanlar Belgrad'ı bombalamaya başladı. Yunanistan ile Yugoslavya arasındaki bağlantıyı kopartmak adına 7 Nisan'da Alman kuvvetleri Arnavutluk'tan Yugoslavya üzerine yürüyüşe başladı. (Arit, 1974:154-159) Almanların ve İtalyanların karşısında Yugoslavya 28, Yunanistan 20 ve İngiltere 3

tümenle harekate katıldı. Bu kuvvetler kağıt üzerinde çok mükemmel bir kuvvet intibainı vermekle beraber aralarında bir ahenk yoktu ve özellikle Blitzkrieg karşısında uçaklar, tanklar ve silahlar bakımından zayıftı. Bu noktada Yunan Savaşı'na da kısaca değinmek gerekir. Hitler, Yugoslavya ile savaşmadan önce Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'ı barışçıl bir şekilde kendi safına çekmeyi başarmıştı.

Ancak 28 Ekim günü İtalyan Hükümeti, Yunanistan hükümetine bir ultiatom ilettili. Mussolini, Hitler'in Norveç, Beçika veya Hollanda'da uyguladığı Blitzkrieg metodunu diplomaside uygulamaya çalışmıştı. Oysa Almanlar verdikleri ultiatomlarla askeri kuvvetleri arasında gayet iyi bir iş birliği sağlamıştı. (Öndeş, 1974:218) Fakat İtalyanlar bu iş birliğinden yoksun vaziyetlerdir. Fakat içerisinde bulunulan siyasal durumdan bir çıkış olması adına, askeri durum hiçe sayılarak ilgili ultiatom verilmiş ve karşılığında Yunanistan'ın reddi ile karşılaşmıştı.

Yunanlılar ise İtalyanların başarısız taarruzu sonucunda Alman müdahalesini bekledikleri için, Alman kuvvetleri bölgeye gelmeden önce İtalyanlar'ı Arnavutluk'dan atarak Yugoslavya'yı tampon bir bölge olarak arada bırakmak istemekteydi. Yunanlıların beklediği oldu ve Hitler, 22 Haziran 1941'de yapılması planlanan Sovyetler Birliği'ne karşı saldırının Balkan kanadından gerçekleşmesini güvence altına almak için Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgali emrini verdi. (encyclopedia, 2023) Yunan karşı taarruzunun başarısız olması ve Almanlar'ın Bulgaristan üzerinden Metaksas hattını aşmaları sonucunda 9 Nisan'da Selanik düştü ve Almanlar 30 Nisan'da Mora Yarımadası'nı ele geçirdiler. 10 Nisan'da Almanlar Yugoslavya'da Zagreb'e girdi. 12 Nisan'da Almanlar Belgrad'a taaruza geçtiler ve şehri ele geçirdiler. 27 Nisan günü ise Atina düştü.

Atina'nın elden çıkması ile Yunanistan ve İngiliz kuvvetleri Girit Adasına geri çekildi. 20 Mayıs tarihinde ağır bombardıman ardından Alman paraşüt birlikleri bölgeye inmeye başladılar. Maleme havaalanına inen Alman birlikleri bomba ve av uçaklarının yardımıyla İngiliz taarruzlarını etkisiz hale getirdiler. (Öndeş, 1974: 227) Winston Churchill, adanın son adama kadar savunulması emrini vermiş olsa da ada 1 Haziran tarihinde Alman kuvvetlerinin eline geçti. Yunanistan'ın da ele geçirilmesi ile Balkanlar'da Mihver devletlerine karşı koyacak herhangi bir askeri otorite kalmadı.

Afrika'daki ilk aktif savaş 11 Haziran 1940 günü erken saatlerde İtalyan birliklerine savaş ilan edildiğine dair haber ulaşmadan, Batı Çölü'nde oldu. İtalyanlar

13-18 Eylül tarihleri arasında 60 mil kadar mısır topraklarına girdiler. Fakat 9-11 Aralık 1941 arasında gerçekleşen müttefik saldırıları sonucu Sidi Barani İtalyanlar'dan alındı. 4 Ocak 1941 tarihinde Bardia, 22 Ocak'ta Tobruk ve 6 Şubat'ta da Bingazi müttefiklerce ele geçirildi. Bu gelişmeler sonucunda İtalyan birlikleri Kuzey Afrika'da Trablus civarında sıkışıp kalmıştı. Eğer İngilizler Yunanistan'ı korumak için savunma pozisyonuna geçmenin daha uygun olacağına karar vermemiş olsalar, İtalya tamamen Kuzey Afrika'dan atılabilecek bir durumdaydı.

Müttefikinin güç durumunda kalmasından dolayı Almanlar “*Afrikan Korps*” adı ile anılan Afrika Kolordusunu bölgeye gönderilmek üzere teşekkül ettiler. Zira 1941 yılında Almanlar bölgeye gelene dek İtalyanların eğittiği yerli birlikler de dahil olmak üzere 420 bin İtalyan öldürülmüş ya da esir edilmiştir. İngiliz Milletler Topluluğu'nun savaş kaybı ise sadece 3100 olmuştur. 2 Şubat 1941'tarihinde Alman Tuğgeneral Erwin Rommel Trablusa gelmişti. Normal şartlarda savaşın kuralı, yenilmemiş olan düşman karşısında kuvvetleri bölmemeyi öğütler. Rommel, nizamnameyi rüzgara doğru fırlattı ve 5'inci hafif zırhlı tümenini 3 kısma ayırdı ve İtalyan Piyade Tümenleri ile destekledi. Böylece mobil ve vurucu bir kuvvet kurulmuş oldu. (Öndeş, 1974:247) Bu taktik ile, saldırgan bir tutum izlemeyi en başından göz önüne almış olan Rommel, İtalyan birlikleri ile bölgenin savunmasını teşkilatlandırmaya ve Afrika Kolordusu gelir gelmez de saldırıya geçmek üzere planlar yapmıştı. Bu tarihlerde ise General Wavell tutucu ve pratiğe eğilimi olan bir general olması hasebiyle kendisine karşı gerçekleştirilebilecek bir taarruzun ancak Mayıs ayında olabileceği kanısındaydı. Fakat Mart ayının ilk günlerinde El Agheila bölgesinde başlayan çatışmalar sonucunda Mihver Kuvvetler 24 Mart tarihinde bu bölgeyi işgal etti. 1 Nisan tarihinde Mersa Bredaya ele geçirildi. Bundan sonra ilerleyiş daha da hızlandı. 11 Nisan tarihinde Tobruk, Mihver Devletler tarafından kuşatma altına alındı. Bu süreçte İngiliz birlikleri de Halfaya Geçitleri'ne bir karşı taarruz düzenleyerek bölgeyi ele geçirdiler fakat 10 gün sonra Afrika Kolordusu tarafından bölge yeniden Mihver Devletler'in kontrolüne geçti. 15 Haziran tarihinde takviye edilmiş İngilizler, Alman Afrika Kolordusu üzerine taarruza geçtiler. Bir noktaya kadar ilerleseler de Alman karşı tarruzları ile ilerleme durdurulmuştu. Bu taarruzda çok az bir ilerleme için 250 den fazla tank kaybetmiş olan İngiliz kuvvetleri geri çekildi. (Arıt, 1974:178-180)

Mihver kuvvetleri 4 Nisan'da Bingazi, 6 Nisan'da Derne ve iki gün sonra da El

Mechili istikametine taarruz edecekti. Crusader hareketinin devam ettiği sırada 23 Kasım tarihinde panzer tümenler ile Sidi Rezegh de Almanlar ellerindeki tüm tank ve araçlarla hareket halindeyken ateş ediyorlardı. Düşmanı gafil avlayıp karşı taarruza geçen 22. İngiliz Tugayı'na ciddi zararlar verdirdiler. Ocak ayına dek ikmal malzemesi konusunda sıkıntı yaşayacağını tespit edilmesi üzerine Almanlar çekilmeye başladılar. İngilizlerin dağınık düzeninden faydalanan Rommel Sirenyaka istikametindeki ikinci hareketi başlatmıştı. 25 Ocak tarihinde Rommel Msus'a girdi. 29 Ocak tarihinde Mechili'ye sahte bir taarruz düzenleyip asıl kuvvetleri ile Bingazi'ye hücum etti. (Batisetti, 2021:26-32) Bingazi'nin ele geçirilmesinin akabinde Almanlar 6 Şubat tarihinde Gazala tahkimatının önünde ilerleyişlerini durdurdular.

26 Mayıs 1942 tarihinde Rommel “*Thesus*” harekâtını Gazala'ya gerçekleştirdiği taarruz ile başlattı. Bu harekatta 230 eski model İtalyan tankıyla 280 Alman tankından meydana gelen Rommel Zırhlı Birlikleri, 1000 adet son model İngiliz tankıyla çarpıştı. (Öndeş, 1974:242) Sayısal dezavantajına rağmen Rommel, 17 ve 19 Haziran tarihlerinde İngiliz hattını yararak Tobruk'u kuşattı. 20 Haziran'da da şehir Almanların eline geçti. Rommel, 26 Haziran tarihinde Mersa Matruh bölgesinde İngilizler'i yeniden yenilgiye uğratarak 28 Haziran'da Süveyş Kanalı'na doğru ilerleyişine devam etti. 23 Ekim tarihinde İngiliz kuvvetlerince El Alameyn bölgesine gerçekleştirilen taarruz sonucunda 4 Kasım tarihine kadar Almanlar dirense de Rommel bütün sorumluluğu üstlenerek panzer ordusuna çekilmeyi emretti. (Batisetti, 2021:40) bu geri çekiliş 1943 tarihinde Tunus'a dek sürdü.

Asya Cephesi ise Amerika Birleşik Devletleri'nin diğer müttefik devletlerine nazaran daha aktif bir şekilde savaştığı, Japonya'nın Pearl Harbour'a ansızın gerçekleştirdiği saldırı sonucunda açılmıştı. Askeri anlamda tam olarak mobilize olamamış Amerikan ordusuna karşı, Japon ordusu yıllar boyunca Mançurya ve Çin'de savaşıarak askeri anlamda hiyerarşik disiplinlerini oturtmuş, silahlarını sahada denemiş ve ordusunu bizzat sahada eğitmiş bir ordu saldırmıştı. Bu ani saldırının sebebi ise, Japonya'nın Pasifik Denizi'nde ve Çin'de gerçekleştirdiği yayılmaya bir tepki olarak, ABD tarafından kendisine karşı uygulanan sıkı ambargo nedeniyle ABD İle savaşıktan başka çaresi olmadığını düşünmesi ve İngilizler ile ABD Donanması'nın Pasifik'te toplanmadan bu işi bitirmek istemekteydi.

Dolayısı ile İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın savaş stratejisi ABD ana

karası ile arasında duran Amerikan Pasifik Donanması'nı imha ederek Müttefik Devletler'in donanmaları bölgeye intikal etmeden savaşta ilerleme kat etmek üzerine kuruluydu. Bu vesile ile 7 Aralık 1941 tarihinde Japonlar'ın Birinci Hava Filosu Pearl Harbour'a saldırarak ABD'nin II.Dünya Savaşına girmesine neden oldu. Savaşın başlarında Müttefikler Hindistan'a sürülmüşler ve Burma yolu kesilmiş, kısacası Güney Doğu Asya'nın neredeyse tamamı Japonlar'ın eline geçmiştir.

10 Aralık tarihinde de Japon kuvvetleri, Filipinler üzerine ilk çıkartmalarını, 22-24 Aralık tarihleri arasında ise asıl çıkartmalarını gerçekleştirdi. 4 Mayıs tarihine dek Kuzey Filipinler neredeye tamamen kontrol altına alındı Corregidor Bölgesine 14 Nisan 4 Mayıs tarihleri arasında 16.000 de fazla bombardıman mermisi düşmesi ile (Arit, 1974:199-203) bölge 6 Mayıs tarihinde düştü. 8 Aralık tarihinde Güney Filipinler Harekatı ise 10 Mayıs tarihinde teslimiyetle sonuçlanmıştı. 11 Ocak 1942'de Java üzerine taarruza geçen Japonlar, 9 Mart tarihinde Hollandalıların, Hollanda Doğu Hint Adaları'nı Japonlar'a teslim etmesiyle bölgenin hakimi oldular.

Amerikan kuvvetlerinin Japonlar'ın Mercan Denizi Bölgesi'nden geçeceğini öğrenmesi üzerine bir baskın niteliğinde gerçekleşen Mercan Denizi Savaşı ve 1942'de Midway Savaşı ile Pasifik'te donanma üstünlüğünün müttefiklerin eline geçmesini sağladı. 1944 yılında ise savaş yeniden Filipinlere taşındı. Orta Filipinler'deki Leyte'ye saldırı için çok sayıda gemi toplandı. 10 Ekim günü Japon üslerine karşı bir hafta süren hava saldırısında bulunuldu. Yine bu tarihlerde Okinawa ve İwo Jima adalarında çarpışma devam etmekteydi. Japonlar teslim olana kadar da çarpışmalar devam etti. Teslimiyet sürecini hızlandırmak için Kasım 1945 tarihinde Japon ana karasına ilk çıkartma yapıldı. Çıkartmadan istenilen sonucun alınamaması üzerine 6 Ağustos 1945 tarihinde Hiroshima'ya atom bombası atıldı. atılan bomba şehrin 4.7 mil karelik kısmını harabeye çevirerek 71 bin kişinin ölümüne neden oldu. 9 Ağustos tarihinde ikinci atom bombası Nagasaki'ye atıldı. Bu iki atom bombası ve Rusların da savaşa dahil olması ile Japonya teslim oldu ve savaş bu şekilde nihayete erdi. (Arit, 1974:236-237)

4. SAVAŞIN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Savaşlar:

Savaş kavramı daha önce değinildiği üzere farklı nedenlere dayanan ve insanlık tarihi kadar eski bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşını daha iyi analiz edebilmek için İkinci Dünya Savaşı öncesinde gerçekleşen savaşlarda kullanılan silahları ve taktikleri incelemek gerekir. Zira İkinci Dünya Savaşı, kendisinden öncesi savaşların teknolojik ve taktiksel birikimlerinin neredeyse tamamının kullanıldığı bir çatışmalar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savaşların ana unsurları birisi savaşlarda kullanılan taktiklerdir. Taktikler düşman askerlerine karşı uygulanırsa da uygulanma alanları savaş alanı, yani çevredir. 2. Dünya Savaşı ile önceki süreci karşılaştırmak için bu dönem öncesi süreçte savaşlarda kullanılan taktikleri incelemek gerekir. Zira kırılım noktası olarak kabul edilen 2. Dünya Savaşı öncesinde kullanılan askeri taktiklerin durumunu incelemek, savaşların çevresel etkilerini, bu etkilerin değişimini ve ortaya çıkarttığı diğer çevresel sonuçları anlayabilmek için elzemdir.

4.1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Savaşlarda Kullanılan Taktikler ve Çevresel Etkileri:

Savaşlarda amaç düşmanı mağlup etmek veya en azından ona bir şekilde üstün gelerek şartlarını kabul ettirebilmektir. Sun Tzu'ya göre savaş stratejisinde maharet, öncelikle bir ülkeyi sağlam olarak ele geçirmektir. Yıpranmış ülke daha az yeğlenir. En iyisi, düşmana saldırmadan baş eğdirmektir. Bazı komutanlara göre ise, Sezar'ın Alesia'da gerçekleştirdiği üzere savunmayı ve kuşatmayı aynı anda gerçekleştirmek iyi bir stratejidir. Hangi strateji benimsenmiş olursa olsun, düşmanı mağlup etmek ve askeri amaçlara ulaşmak için farklı komutanlar savaşlarda farklı taktikler kullanmışlardır. Bahsi geçen taktiklerin bir kısmı, düşmanı gafil avlamak amacıyla çevreyi kullanmak veya çevreyi yeniden düzenlemek üzere kullanılmaktadır. Bu taktiklerden bazıları, asker sayısına dayalı, matematiksel taktiklerdir. Örneğin Sun Tzu'ya göre savaşın taktiksel kuralları sayılara dayanmaktadır. Ona göre askerlikte kural *“(düşmanın)10 katıysan kuşat, beş katıysan saldır, bir katıysan dağıt, denksen*

hakkından gelebil, azsan çekil, zayıfsan çarpışmaktan kaçın.'' (Tzu, 2016:7-8) maktır. Buna karşın asker sayısından ziyade düşmanın ikmalini azaltarak direncini kırarak, düşmanı moral ve ikmal anlamında zora düşürecek taktikler de çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır.

Bu noktada askeri taktiklerle ilgili bilenen şu gerçeğe temas etmek gerekir. Taktikler, zaman içerisinde askeri bilgilerin nesilden nesile aktarılması ile gelişmektedir ve ordular düşmanlarına karşı sürekli üstün gelebilmek için birbirlerine karşı hep yeni taktikler bulmaya çabalamıştır, bu da süreci dinamik bir hale getirmiştir. Örneğin yerleşik hayata geçildikten sonra insanlar evlerini ve zenginliklerini korumak için kentlerinin etrafını hendeklerle çevirmiş veya yüksek duvarlar inşa etmiştir. Zaman içerisinde kuşatmacı komutanlar bu surları geçmek için çeşitli taktikler kullanarak başarılı olmuşlar ve bunun üzerine savunmacılar kendilerine özgü yeni taktikler benimsemişlerdir. Ezcümle dinamik bir süreç içerisinde teknolojiye gelişmeler ve çevresel koşullardaki değişiklikler dikkate alınarak çeşitli taktikler kullanmak suretiyle savaşlar gerçekleştirilmektedir. Bu yönü ile savaşlarda kullanılan taktikler dinamizm kazanmaktadır veya zorunlu olarak dinamik bir süreçten geçmektedir.

Kentlerin korunması için en temel savunma yöntemi tarihin neredeyse en eski dönemlerinden itibaren surlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen savunma taktiğinin en görkemli örneği olarak ise Çin Seddi'nde karşımıza çıkar. Kilometre olarak ifade edilirse, uzunluğu yaklaşık 6.700 kilometredir. Temeldeki genişliği 6,5 metre olan duvarın üst kısımdaki genişliği ise 5.7 metredir. Duvarın yerden yüksekliği ise genelde 8,5 metredir. (Okay, 1993:27) Türklerin ve Moğolların akınlarından kurtulmak için yapılmasının yanında ülke sınırlarını belirleyerek iç güvenliği de sağlamak için inşa edilmiş olan bu set gerek Türk akıncıları gerek ise Moğol atlıları tarafından defalarca aşılmıştır. Bunu gerçekleştirirken de savunmacılara rüşvet vermek veya seddin etrafından dolanmak gibi birbirinden farklı birçok taktik izlemişlerdir.

Etrafindan dolaşılamayacak kent surları ile karşılaşıldığında ise komutanların başvurdukları ilk taktik, düşmanın tarlalarını yakmak veya mahsullerine ulaşmalarını engellemek ve bu sayede düşmanlarını açlığa mahkum etmektedir. Örneğin Hannibal, Roma ile savaşının günümüz İtalya ana karasında sürdüğü dönemde bölgede yiyecek kıtlığı başlatarak düşmanını zayıflatmak için ekili arazilerden kullanacağı kadar hasadı

toplatarak kalan bütün arazileri yaktırdı. Romalı Fabius'u ise onursuzlukla lekelemek için ona ait arsalarla el sürmeyip diğer bütün toprakları yerle bir etti. (Frontinus, 2022:40) Bu şekilde hem Fabius'u kızdırarak savaş sahasına çekmeye çalıştı, hem de düşmanının erzaklarını imha ederek direncini kırdı. Bir başka örnekte ise Fabius Maximus, Campanialıların topraklarını harap ettikten sonra yaşanacak bir kuşatmada kendilerine güven verecek hiçbir şey bırakmamak amacıyla insanlar ellerinde kalan tohumları ekebilsin diye Ekim zamanında geri çekildi. Daha sonra geri döndü, yeni mahsulleri yok etti ve böylelikle açlığa düşen Campanialılar'ın efendisi oldu. (Frontinus, 2022:112)

Fakat düşmanı açlığa mahkum ederek mağlup etmek amacıyla gerçekleşen kuşatmalar hem uzun vadeli hem de masraflıydı. Kuşatmanın süresini kısaltmak için genelde başvurulan taktik ise düşmanın su kaynaklarını zehirlemek veya suya erişimini engelleyerek direncini kırmaktır. Bu taktiğin kullanımı çok eski zamanlara kadar gitmektedir. Örneğin M.ö. 595'de Klishenes, Krisealılar'ın kasabasına giden su borularını kesti, daha sonra kasabalılar susuzluk yaşayınca karacaotuyla zehirlediği suyun dağıtımını tekrar sağladı. Kasaba sakinleri bu suyu kullanınca ciddi düzeyde ishale yakalandılar ve teslim oldular. Bir başka örnekte ise M.ö. 78-76 yıllarında Publius Servilius Isaurialılar'ın su kaynağı olarak kullandığı nehrin akış yönünü değiştirdi ve böylelikle susuzluğa mahkum ettiği düşmanını teslim olmaya mecbur etti (Frontinus, 2022:115-116) Bu tarihten yıllar sonra ise 1187 yılında çöllerde ilerleyen Hristiyan ordusunun bir su kaynağına ulaşması gerektiğini düşünen Selahattin Eyyubi, ordusunun en hızlı birliklerine yolu kapamalarını emretti. (Özal, 2021:128) Bu sayede düşmanlarını susuz ve moralsiz bıraktı. Hittin Savaşı'nın gerçekleştiği 4 Temmuz tarihinde ise susuz kalan düşmanın kendisine yaklaştığı bir anda kuru çalı ve sopaları yaktırarak onları savaş öncesi boğucu bir dumana da maruz bıraktı ve bu şekilde savaştan önce neredeyse hükmen galip konuma geçti.

Yukarıda bahsedildiği üzere düşmanın su kaynaklarını zehirlemek veya düşmanı açlığa mahkum etmek, kuşatma altında olan kentleri yıkımsız bir biçimde fethetmek için kuşatmacılar tarafından kullanılan taktiklerin başlıcalarındandır. Bu taktikler vasıtasıyla kentteki yerleşkelerin ve savunma tahkimatlarının en az zarar ile ele geçirilmesi mümkündür. Fakat kapsamlı bir kuşatma gerçekleştirmek hem maddi açıdan maliyetli hem de düşman kuvvetlerinin kuşatılanları kurtarmak için

toparlanarak kuşatmacıları iki ateş arasında bırakması açısından risklidir. Bu riski minimize ederek kenti ele geçirmenin yollarından birisi, gelişen mühendislik ile kent surlarını toplarla yıkmak veya kentin surları altında kazılacak lağımlar vasıtasıyla surların bir kısmını devre dışı bırakarak savaşı eşit ve karşılıklı bir mücadele haline getirmektir. Bunun tarihte birçok örneği mevcuttur. Bu noktada 1453 yılında gerçekleşmiş Türk-İslam tarihinin en önemli askeri zaferlerinden olan İstanbul'un Fethi, en kalın surların dahi lağımcılık ve topçuluk faaliyetleri ile yıkılabileceğinin en önemli örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir örnek ise, 1864 yılında gerçekleşen Üçüncü Nanjing Muharebesidir. Bu muharebede Qing ordusu top bombardımanına başlamışken mühendisler de duvarların altından tüneller kazmış, 19 Temmuz'da Qing orduları tünellerdeki patlamalar sayesinde duvarlarda açılan yarıklardan şehre akmaya başlamıştır. (Özal, 2021:363)

Topların yıkıcı etkilerinin artmasından sonra toplar savaş alanında kullanılan bir silah olmanın yanında düşman kentlerini yerle bir ederek elde etmenin de anahtarı olmuştur. Bu yıkım ile zafer kazanmayı askeri bir taktik olarak kullanan İngiliz General Wolfe, 1759 yılında gerçekleşen Quebec Kuşatması sırasında Fransızların direnme gücünü yıpratmak için şehre doğrudan bombardıman yapmış ve şehir çevresindeki alanı kullanılamaz hale getirmiştir. Bu bombardımanda, kırsal kesimde 1400 çiftliğin yakıldığı ve bölgenin duman içinde kalmış çorak bir araziye dönüştüğü ifade edilmiştir. (Özal, 2021:283)

Savaşlara yön veren bir diğer taktik ise, düşmanı gafil avlamak amacıyla saldıracak tarafın kendi zilliyetindeki alanları bilerek tahrip etmesi ve bu şekilde düşmanı şaşırtması veya düşmanın o arazilerden faydalanmasını önlemek üzerine şekillenmiştir. Örneğin, Leptines Kartacalılara karşı savaştığı zaman kendi topraklarının harap edilmesini ve bazı çiftliklerin ve kalelerin yıkılmasını emretti. Bu taktik ile Kartacalılar'a saldırıyı kendi adamlarının yaptığını düşündürterek Kartacalıları ordugahlarından dışarı çıkartmayı amaçladı, Kartacalılar dışarı çıktığında ise pusuda bekleyen adamların saldırısına uğradılar ve kaçtılar. (Frontinus, 2022:76) Geri çekilirken düşmanın yararlanabileceği her şeyi tahrip etmek her ne kadar Kartacalılar dönemine kadar uzanan eski bir taktik olsa da Geçirdiğimiz 300 yıllık süreç içerisinde bu taktik Ruslar ile özdeşleştirilmiştir. Zira bahsi geçen taktik Ruslar tarafından kullanırken son 300 yılda 3 büyük sınav vermiş ve başarılı olmuştur. Bu

taktiğin başarılı olmasındaki en önemli sebep tabi ki Rusların geniş bir coğrafyada yayılmış bir devlet olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu genişliklerini kullanmak vasıtasıyla saldıran orduların Rus topraklarında ilerledikçe ikmal hatları uzamakta, fakat Rusların ise ikmal hatlarını kısılmaktadır. Ruslar, bu gerçeklik içerisinde düşmanları ilerledikten sonra kullanacakları altyapıyı ve erzakı imha ederek düşmanlarının durumlarını daha da zayıflatarak mağlup etmiştir.

Bahsi geçen taktiğin Ruslarca uygulandığının ilk örneğine değinmek gerekirse öncelikle 1709 Poltova Muharebesi'ne göz atmak gerekmektedir. İsveç ve Rusya İmparatorlukları arasında gerçekleşen bu muharebede İsveç Kralı Şarl, ateş gücü ve hareketlilik ilkesine dayalı bir muharebe taktiği ile büyük meydan savaşlarında düşmanlarını yenmesi ile ünlü bir ordunun komutanıydı ve İskandinav Yarımadasını kısa süre içerisinde tek çatı altında toplayarak önemli bir güç olmuştu. Ardından topraklarını genişletmek için Rusya ile harbe giren İsveç orduları karşısında Rus Çarı Petro daha sonra 2 kere daha Rusya'yı topyekûn bir işgalden koruyacak taktiğini ortaya koydu. Ordusunu, ilerleyen İsveçlilerin karşısında geri çekti. Bir yandan da çiftlikleri yakarak İsveçlileri tedarik hatlarını uzatmaya zorlayacak bir taktiğe maruz bıraktı. (Özal, 2021:269) Rusya'nın uçsuz bucaksız toprakları, böyle bir taktiğin uygulanmasına elverişliydi. Şarl, ikmal anlamında ordusunu bulunduğu müşkülden kurtarmak için günümüz Ukrayna bölgesine doğru manevra yaparak bölgedeki Kazakların bir kısmından destek aldı, fakat 40 bin asker ile yola çıktığı bu macerada elinde yalnızca 25 bin askeri kalmıştı. Rusların bu taktiği sayesinde İsveç Ordusu savaş öncesinde yıpranmış ve muharebe sonucunda da Ruslara yenilmiştir. Bu savaştan 100 yıl kadar sonra ise Napolyon Rusya içlerine doğru ilerlerken su kuyularını zehirleyen, tahıl ambarlarını yakıp gerileyen Kutuzov, Fransız ordularını Moskova'ya kadar izledi. Moskova boşalmıştı ve ulusçu çeteler şehri yakıyordu. Bonaparte'ın bu şehri muhafaza etmesi mümkün değildi (Ortaylı, 2022) ve bu nedenle ricat etmek durumunda kaldı. Havalarda iyice soğumuş ve sıcaklık eksi 24 derecelere kadar düşmüştü. Fransız ordusu soğuğun yanı sıra açlık ve ilaçsızlıktan dolayı sıkıntı içindeydi. Kutuzov ise kış şartlarına göre donatılmış askerleriyle Fransız ordusunu takip ediyordu. (Tekdemir, 2018:104) Bu kovalamaca içerisinde 680 bin kişiyi bulduğu ifade edilen Napolyon'un büyük ordusu Paris'e döndüğünde neredeyse 93 bin askere kadar düşmüştü. Bu sayede Ruslar uzun vadeli bir mücadele ile Fransızları yenmiş oldu.

Kuşatma savaşlarında çevreye zarar verilmek suretiyle müdafilerin gücünü azaltmak alışlagelmiş bir taktiktir. Fakat çevrenin savaşlarda amaca giden bir araç olarak kullanılmasının tek örneği kuşatma savaşları değildir. Komutanlar meydan savaşlarında da çevreye zarar vererek veya çevreyi yeniden düzenleyerek düşmanlarını yenmeye çalışmışlardır. Örneğin Mö. 510'da Spartalı Kleomenes Hippias'a karşı savaşırken düşmanın ana gücünün süvari olduğunu öğrenince birçok ağaç kestirmiş ve muharebe alanına bu ağaçları saçıp yığarak süvarilerin geçişini imkansız hale getirmiştir. (Frontinus, 2022:61) Bu sayede savaş sahasını yeniden düzenleyerek düşmanın süvarilerinin savaşa yaya olarak katılmasını sağlamıştır. Tarihte buna benzer birçok taktiğin kullanımında çevre yeniden düzenlenmiş ve çevresel tahribatlar gerçekleştirilmiştir. Bu konu ile ilgili diğer örneklerle değinmek gerekirse, Thebaili Pelopidas, Thesselia savaşı esnasında bir nehri geçmek isteyince kıyının yukarısında ordusu için ihtiyaç duyduğundan daha büyük bir bölge seçip kazıklı duvarlar ve diğer malzemelerle bir rampa yaptırdı ve bunu ateşe verdi. Bu sayede ardından düşman alevlerle cebelleşirken nehri geçti. Mö. 49 yılında ise Pompeus Caesar savaş sırasında kimi yolları karşılarına duvarlar yaptırarak bloke etti, kimi yolları da siperler ile böldü, bu siperlerin içine sivri kazıklar çaktırdı ve açıldıkları yerleri üzeri toprakla örtülü çalı çırpıyla doldurdu. Bu şekilde düşmanını hem psikolojik olarak hem de sayısal olarak yormayı başardı. Hirtuleius ise Sertorian'da büyük bir düşman birliğinin yaklaşmakta olduğunu öğrenince dağların arasında hendek kazdırdı, bunu odunlarla dolu bir rampa ile çevreledikten sonra ateşe verdi ve bu şekilde düşmanın saldırıya geçme şansını ortadan kaldırarak kaçtı. (Frontinus, 2022: 29-31) Çevresel imkanları kullandığı bu taktik ile kendisini sayıca fazla olan düşmanından korudu ve geri çekilişini gerçekleştirdi. Pelopidas, Thessalialılar tarafından kovalanırken bir acil durum köprüsü yaptırıp nehri geçtikten sonra artçı birliğine kendilerini takip eden düşmanın da istifade etmesini engellemek amacıyla bu köprüyü yakmalarını emretti. Bu sayede düşmanlarının ona yetişmesini engellemek amacıyla bölgedeki önemli bir ulaşım alanını tahrip etti. Çevreyi yeniden düzenleyerek yıkıcı bir silah haline getiren Lucius Metellus ise bir nehrin akış yönünü değiştirerek yüksek bir mevziden alçak mevzide yer alan düşman ordugahına yöneltti. Daha düşman sonra aniden basan selden panikleyince pusuda beklettiği adamları ile onları katletti. (Frontinus, 2022:115-152)

Savaşlar her zaman meydan muharebesi veya kuşatma savaşı şeklinde gerçekleştirilmemektedir. Fakat kale kuşatması sırasında kuşatan tarafın hem kaleden

huruç harekâtına maruz kalıp hem de kendisine dışarıdan saldıran düşman birliklerine karşı mücadele edip zaferle ayrılan az komutan vardır. Bahsi geçen tarzdaki savaşın en önemli örneği Alesia Kuşatmasıdır. Sui generis bir savaş olarak kabul edilebilecek bu savaş bir kuşatma savaşı veya meydan muharebesi olarak tasnif etmek tam anlamı ile mümkün değildir. Mö. 52 yılında gerçekleşen bu mücadele askeri literatüre Alesia Kuşatması olarak geçmiştir. Sezar, Alesia Kenti'ni kuşatmış ve kentin dışına iki adet duvar inşa ettirmiştir. Yaklaşık 18 kilometre uzunluğunda ve 4 metre yüksekliğinde bir seti üç hafta gibi kısa bir sürede hatta imkansız denilebilecek bir sürede inşa ettirilen birinci duvar, Vercingetorix'i içeride kuşatma altında tutmak, 21 km uzunluğa ulaşan ikinci duvar ise dışarıdan gelecek olan yardım gücünü dışarda tutmak içindi. (Özal, 2021) Bu şekilde Sezar Alesia'yı kuşatırken aynı zamanda kente yardıma gelen güçler tarafından da kuşatma altına alınmıştır. Kuşatma sırasında Sezar'ın en önemli avantajı ise kuşattığı kentin nüfusu nedeniyle erzakının kendisinden daha hızlı tükeneceğini bilmesiydi, zira askerlerle beraber şehrin nüfusu yaklaşık 380.000'i buluyordu. Dışarıdan gelecek saldırıları da hazırladığı savunma surları ile savuşturarak Galyalı isyancılara diz çöktürdü.

Dünyanın tamamen farklı bir ucunda 208 yılında gerçekleşen Kızıl Uçurum veya Kızıl Kayalar Savaşı olarak anılan savaşta, ise gemi ve asker sayısı bakımından aralarında büyük fark olan iki tarafın mücadelesine sahne olmuştur. Günümüz Çin sınırları içerisinde gerçekleşen bu savaşta Cao Cao gemi sayısı bakımından rakibine göre çok daha üstündü. Gemilerinin sayısının fazlalığından dolayı Cao Cao, gece vakti onları birbirine zincirleyerek çarpışmalarını önlemekteydi. Ayrıca donanmasına karşı baskın şeklinde gerçekleşecek saldırıları önlemek için donanmasını birbirine zincirli bir şekilde dar bir sahilde bekletmekteydi. Barış arıyormuş gibi yapan asi amiral Huang Gai, kuru sazlıklar ve yanıcı balmumuyla dolu bir filoyu Cao Cao'nun filosuna doğru gönderdi. (Özal, 2021:86) Bu sayede düşmanın sayısal üstünlüğünü ona karşı kullanmış ve birbirine zincirlenmiş donanmasını yakmıştı.

930'lu yıllarda ise Vietnam'da başlayan bağımsızlık mücadelesinde gerçekleşen Bach Dang Muharebesi de çevrenin bir savaş aracı olarak kullanımının önemli bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Sayıca az olan Vietnamlılar, gelgit olaylarından etkilenen nehrin yatağına, su seviyesi yükseldiğinde aşağıda kalan tahta kazıklar çaktılar. (Özal, 2021: 108) Bu sayede Çinlilerin su seviyesi alçaldığında

kendilerine karşı gönderdikleri gemiler bu kazıklara takılarak işlevsiz kaldılar. Çevrenin savaş aracı olarak kullanıldığı muharebelerden bir diğeryse 1415 Agincourt'da karşımıza çıkmaktadır. Süvari anlamında sayıca az olan İngiltere Kralı IV. Henry, Fransızların süvarilerini etkisiz hale getirmek için önceki geceden beri yağın yağmurlar ile neredeyse bataklık olmuş bir araziye savaş alanı olarak seçmişti. Planına göre hattın önündeki keskin kazıklarla çevrili zemin bataklığa dönüştüğü için Fransızların saldırısı yavaşlayacak ve Fransız askerler İngiliz okçuları için çok kolay birer hedef olacaktı. (Özal, 2021) Bu taktik ile Kral Henry, Fransız ordusunu sayıca az olmasına rağmen çevre koşullarını iyi değerlendirerek kazanmıştı.

Savaşlarda çevrenin bir savaş aracı olmasının pek çok örneği mevcuttur. Bu daha önce değinildiği üzere bazen çevreyi düzenleyerek, bazen de çevrenin bir kısmını tahrip ederek gerçekleşmektedir. Cengiz Han'ın Pekin Seferi sırasında gerçekleştirdiği taktik ise çevrenin tam anlamı ile yıkımı ile sonuçlanacak bir taktikti. Buna göre Cengiz Han hem Çinlilerden intikam almak hem de daha sonraki kuşatmalarda düşmanlarının kendisine mukavemet göstermeden teslim olmalarını sağlamak için Çin'in başkentini 1 yıl boyunca kuşatma altında tutarak açlığa mahkum etti. Ardından askerleri şehre girdiğinde ise onlara kenti yok etmelerini emretti ve Moğol askerleri kenti 1 ay boyunca yağmaladı. (Makhaan, 2011) Bu sayede düşmanlarının kalbine korku salarak moral avantajını eline almış oldu. 1645 yılında gerçekleşen Yangzhou Katliamı ise bu taktiğin bir kopyası gibiydi Çing Hanedanı'nın tüm Çin üzerinde hakimiyet kurmaya çalıştığı sırada zorlu bir kuşatma sırasında verilen kayıpların intikamının şehirde yapılan bir katliam ve yıkım ile alınmasını, diğer kentlerin direnişe geçmeden teslim olmalarını sağladı. 1937 tarihinde gerçekleşen Japon-Çin savaşı sırasında ise Japonlar Sunhou kentine girdikten sonra şehir sakinlerini katlettiler ve tarihi simge olan yapıları yıktılar. Bu şekilde Çinlilerin kalplerine korku salarak işgal ettikleri topraklarda isyan çıkmasını önlemeye çalışmak üzere bir taktik kullandılar.

Savaşlarda orduların birbiri ile mücadele etmesi doğal bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat profesyonel askerlerin sayısındaki azalmanın yerinin doldurulamaması durumunda ne olacağı ile ilgili bir doktrin 18.yy'ın sonlarına dek düşünülmemiştir. Fransa'nın devrim mücadelesi sonucunda askeri kapasitesinde önemli bir eksilme meydana gelmişti. Fransa'da bu asker eksikliğini "Yurttaş Asker" kavramı ile doldurdu. Devrimci görüşlerini propaganda yolu ile topluma entegre

ederek siyasallaşmış askerlerini intikam ve korku ile motive etti. Hükümetin tek yapması gereken bu adamları düşmana yönlendirmektir. Gerisini bu yurttaş askerlerin öfkeli ruhları hallededecekti. (Özal, 2021:295) Bu taktik Prusyalılar karşısında Yrara Tepesi civarında cereyan eden muharebede kullanılmış ve düşman bir defalığına geri püskürtülmüş olsa da tam anlamı ile askeri eğitime sahip olmayan ve zorunlu milis olarak kabul edilebilecek insan kitlelerinin ölümüne neden olmuştur. Fakat buna rağmen özellikle 2. Dünya Savaşı sırasında da Almanlar tarafından kullanılacak olan Volkssturm asker kavramının temelini atmıştır.

4.1.2. Savaşlarda Kullanılan Silahlar ve Çevresel Etkileri

Savaşların ana unsurlarından bir diğeri ise savaşlarda kullanılan silahlardır. Her ne kadar çeşitli taktikler ile ordular birbirlerine karşı avantaj sağlamaya çalışsa da nihayetinde mücadele, eli silah tutan askerlere ve onların ellerinde tuttukları silahlara kalmaktadır. Gün geçtikçe değişen ve çeşitlenen bu silahların 2. Dünya öncesi durumunu ve gelişim sürecini incelemek bu çalışmanın hipotezinin kanıtlanması için önem arz etmektedir. Zira kırılım noktası olarak kabul edilen 2. Dünya Savaşı öncesinde kullanılan silahların durumunu incelemek, savaşların çevresel etkilerini, bu etkilerin değişimini ve ortaya çıkarttığı diğer çevresel sonuçları anlayabilmek için elzemdir. Bu silahlardaki gelişimin karşılaştırılmasının uluslararası literatürde kabul edilen sınıflandırmaya göre ayrı ayrı incelenmesi ise bu gelişimin daha rahat görülmesini sağlayacaktır.

İnsanlık tarihinde silâhlarının başlangıçta hayvanlara karşı korunma amacıyla ortaya çıktığı tahmin edilir. Silahlar tarih içinde, bilim ve tekniğin gelişmesine paralel bir seyirle gelişmiştir. İnsan, kullanacağı silâhları geliştirmek amacıyla yeni buluşlara yönelmiştir. (Erendil,1994:84) Bu anlamda tarihsel olarak bakıldığında ilk savaşçılar muhtemelen etrafta ne buldularsa silah olarak kullanmış, çok geçmeden insanlar ellerine geçeni geliştirmeye başlamışlardır. Bilinçli olarak yapılan bu silahların en eskilerinden biri kesinlikle mızraktır. Gönderli ve saplamalı silahların atası olan mızrak, zaman içerisinde gelişerek bugün anımsadığımız forma ulaşmış ve zaman içerisinde silah ve alet yapımı için madenler kullanılmaya başlanması ile uçları çeşitli madenlerle güçlendirilmiştir. Önce bakır, sonra bronz sonra demir uçlu mızraklar yakın doğuda M.Ö. 3500’lü yıllarda ortaya çıktı ve metal başlı mızraklar 17. yy’de dek

çoğu ordunun en önemli silahı olmaya devam etti. (Weir, 2017: 20) Yapımının basit ve ucuz olması nedeniyle birçok ordunun temel muharebe silahı olarak kullanılan mızrakların kısa versiyonları uzaktaki hedefleri vurmak için, uzun versiyonları ise düşmanı uzak mesafede tutarak savaşmak için kullanılmaktaydı. Fakat menzilli bir silah olarak kullanımı, kullanan kişinin fırlatma gücü ile orantılı olduğundan dolayı uzaktaki ordulara karşı yeteri kadar etkili olamayan mızrağın menzilli silah olma işlevi zaman içerisinde ok ve yaylarca gerçekleştirilmiştir.

Bahsi geçen yaylar Orta Asya'da icat edilmiş bir uzun menzilli silahtır. M.Ö. 10.000'den barutun ortaya çıktığı tarihe kadar en güçlü ve vazgeçilmez menzilli silah olarak karşımıza çıkar. (Weir, 2017) Yaya ve atlı askerlerce kullanılabilen, çeşitli ülkelerde çeşitli şekilde yorumlanan yaylar savaş alanlarında çoğu kez savaşın seyrini değiştiren önemli bir silah olarak karşımıza çıkmaktadır.

1415 yılında gerçekleşen Agincourt Muharebesi, yayların bir ordu tarafından kullanıldığında ortaya çıkartacağı yıkımın en önemli örneklerinden biridir. Fransızlar ve İngilizler arasında gerçekleşen bu muharebede sayı olarak 1/4 oranında dezavantajlı olan İngilizler savunmaya dayalı bir pozisyonda düzen almış ve Fransızlar taarruz eden taraf olmuştur. Fransız taarruzu ile İngiliz okçular, yaklaşık on sıra derinlikteki, Fransız hattının üzerine on binlerce ok yağdırdı ve ardından bir kan banyosu oldu. Savaşın kendisi sadece yarım saat sürdü ve 6.000 ila 10.000 Fransız öldürülürken, İngilizlerin kayıpları yüzlerle sınırlıydı. (Castelow, 2016)

1071 tarihinde gerçekleşen Malazgirt Muharebesi ise yayın binek ile birleşerek nasıl ölümcül bir mobilizasyona sahip olabileceğinin en önemli örneğidir. Bu savaşta hilal şeklinde dizilen Selçuklu askerleri, Bizans ordusunun üzerine yaklaşması sonucunda ok salvolarına başlayarak düşmana taciz atışlarında bulunmaya başladı. IV. Diyojenus'un adamları her yaklaştığında, çevik Türk süvarileri menzil dışına çıkıyor, Selçuklu okçuları da Bizanslılara ağır kayıplar verdiriyordu. (Özal, 2021:117) Yayın etkin ve mobil kullanımı ile sayıca Bizans ordusundan çok daha az olan Selçuklu ordusu önemli bir zafer kazanmış ve tarihin akışını değiştirmişti.

Orduların en temel silahlarından biri olan mızrakların yakın silah işlevleri ise uzunlukları nedeniyle istenilen verimde değildi. Özellikle iki ordu birbirine girdiğine, manevra kabiliyeti yüksek ve keskin silahlara ihtiyaç duyulmuştu. İşte bu noktada kılıçlar savaş dünyasında öne çıkmaya başladı. Kamadan daha uzundu, ama mızraktan

daha fazla manevra kabiliyetine sahip olacak kısıllıktaydı. Malatya Aslantepe’de milattan önce 4. binyıla tarihlenen örnekleri ne rastlansa da (Tarih Haber, 2015) , kılıcı ilk kez Romalılar kalıcı silah envanterinin önemli bir parçası haline getirmişlerdir. Zira bu döneme kadar madenlerin pahalı olması nedeniyle hep mızraklar ordular için ana silah olarak görülmekteydi. (Weir, 2017:33)

Orduların organize bir şekilde yönetilmesi, insanlar arasında meydana gelen çatışmaların taktiklere dayanan savaşlar haline gelmesine neden olmuştu. Örneğin Roma ordusunda her birliğin kendisine ait istihkâm birliği ve sıhhiyesi mevcuttu. Bu noktada oklar, mızraklar ve kılıçlar karşısında orduların birbirlerine saldırmalarının yanı sıra karşıdan gelen saldırılara karşı koymaları gerektiğine dair fikir yürütmüşler ve ortaya zırlar ile kalkanlar çıkmıştır.

Kalkan ateşli silahların icadından önce vurucu, delici ve kesici silahlara karşı vücudu korumak için, deriden, madenden yapılan, köşeli, dikdörtgen, kabarik veya yuvarlak formlu, elde taşınan bir savunma silahı olarak tanımlanmaktadır. (Sarıoğlu & Özdemir, 2012:89) Birçok formasyon için elzem bir savunma aracı olan kalkan gerek savunmadaki avantajı ile gerekse taktiksel anlamda bir araç olması ile savaş tarihinde öne çıkan bir ekipmandır.

Örneğin, Antik Yunan ordusunca kullanılan ‘‘Phalanx’’ ve Perslilerce kullanılan ‘‘Sparabara’’ nın Romalılarca geliştirilmesi ile ‘‘Testudo’’adını verdikleri bir kalkan duvarı formasyonu ortaya çıkmıştır. Bu formasyonun belkemiği olan kalkanlar, ok yağmuru altında kalsa bile bir birliğin organize bir şekilde hareket etmesi halinde az sayıda kayıpla ilerleyebileceklerini göstermiştir. Günümüzde savaşlarda kullanılan tankların en ilkel ve insan sarmalından oluşan bir versiyonu olan bu formasyon kalkanlar sayesinde mümkün olabilmıştır.

Tabii savaşan askerlerin üzerinde taşıdıkları zırhların da savaşlarda önemli bir rol oynadıkları ve bu zırhların da savaşlarda en az silahlar kadar belirleyici olduğunu ifade etmek gerekir. Zira savaşlarda kullanılan silahlar değiştikçe zırhların da buna paralel bir şekilde değişmesi bu argümanı kanıtlar niteliktedir. Bir savunma silahı olarak zırh, savunulmak istenen silahlara göre değişiklik göstermektedir. Örneğin çeşitli madenlerden yapılan çeşitli zırhlar olduğu gibi deriden yapılan zırhlar da mevcuttur. Birkaç parçadan oluşan zırhların yanı sıra zincir zırhların da varlığından söz etmek mümkündür. (Weir, 2017: 46)

Savaşlarda kullanılan zırh ve türev ekipmanların uygulamadaki örneklerine değinmek gerekirse Cengiz Han'ın Pekin Seferini incelemek gerekir. Bu sefer sırasında Cengiz Han, tutsak Çinlileri kuşatma ekipmanlarını taşımakla görevlendirmiş ve tutsaklara birer ipek gömlek hediye etmiştir. Ateş hattına kuşatma ekipmanlarını taşıyan tutsaklara ipek gömlek hediye etmesinin sebebi ise, şayet vücutlarına ok isabet ederse okun ipek gömlekle birlikte saplanacağını bilmesiydi. (Makhaan, 2011) Kısaca bu ipek gömlekleri, okun saplanması durumunda esirlerin iç organlarını zedelemekten okların çıkartılması için kullanılmıştı. Fakat esas anlamı ile zırhlar özellikle Orta Çağ Avrupası'nda soylular ve şövalyeler tarafından yaygın olarak kullanılmaktaydı. Özellikle zırhlı süvarilerin bir araya gelerek taarruz etmesi düşman için yıkıcı sonuçlara gebe idi. Baştan ayağa ağır zırhla donatılmış bir süvariye etkisiz hale getirmek için ya zırhtaki az sayıda açıklığa ok veya herhangi bir silah ile erişmek ya da atından düşürmek gerekmekteydi. Zırhların zaman içerisinde silahlardaki teknolojik gelişmeye karşı koyamaması ile önemi azalsa da özellikle 19.yy'a dek zırhlar ve zırhlı birlikler savaş alanlarında önemli bir rol oynamıştı.

Savaşların zaman içerisinde kurumsallaşarak ordular sathında gerçekleşmesi ile askeri teknolojide önemli bir ilerleme kat edilmiştir. Sağlanan ilerleme ile savaşçılar karşılıklı olarak menzilli ve yakın dövüş silahları üretmenin ötesine geçerek bölgesel tahribat gerçekleştiren silahlar icat etmeye başlamıştır. Özellikle kimyasal silah fikrinin de temelini oluşturan ve bu tarz silahların erken örneği "Rum Ateşi" adlı silaha bu noktada değinmek gerekir. Bu formülü gizli silahın; Sönmemiş kireç ve terebentin gibi bazı aşırı yanıcıların karışımından meydana geldiğine inanılmaktadır. Sönmemiş kireç, su ile birleştğinde son derece sıcak hale gelmektedir, ateş de beraberinde bulunan sıvıyı tutuşturacak kadar ısınır. (Weir, 2017:68-69) bu sebepten dolayı su ile müdahale edildikçe ateş daha da harlanmaktadır. Dolayısıyla o günün teknolojik imkânları ile suda yanabilen bir silahın icadı, askeri teknoloji açısından bir devrim niteliği taşısa da bu silahın çok geniş alanlara büyük tahribatta bulunduğunu da tahmin etmek güç değildir.

Yine silahların tarihsel gelişiminde önemli bir etken olan barut, 9.yy'den beri askeri amaçlarla kullanılmaktadır. Aynı şekilde 12. yy'de Çinlilerin ilkel el bombaları kullandığı bilinmektedir. Zaman içerisinde barut gelişerek top, tüfek gibi silah teknolojilerine hayat vermiştir. Özellikle günümüzde her ordunun en temel savaş aracı

olarak kullandığı tüfeklerin ilk örnekleri, kesin sonuç almaktan çok uzaktı. Tipik bir el topu formunda olan bu tüfekler ağaç tahta bir sopanın ucuna tutturulmuş kısa bir metal boruydu. (Weir, 2017:80-106) Zaman içerisinde fitilli tüfekler meydana çıktı, fakat fitilin sürekli yanık halde tutulması zorluğunu ortaya çıkmıştı. Bunu aşmak için Fital tüfeğin içerisinde alındı ve bir tetik mekanizması ile desteklendi.

Fakat bu sefer de farklı bir sorun ortaya çıkmıştı. Tüfekçilerin atış süreleri hala uzundu ve bu atışlar arasındaki süre boyunca birlikler savunmasız durumdaydı. Tüfekçilere sağlanan belirli yakın dövüş silahları mevcuttu ama bir mızrak falankası veya bir süvari hücumuyla karşılaştığında kılıç fazla işe yaramıyordu. Problemin çözümü misket tüfeğini -uçuna takılan bir süngü vasıtasıyla- bir mızrağa çevirmek oldu. (Weir, 2017:118-119) Bu hem tüm tüfekçilere ekstra bir kılıç üretmekten daha ucuzdu, hem de savaşlarda daha işlevseldi. Zaman içerisinde daha işlevsel silahlar yapmak amacıyla gerçekleştirilen teknolojik araştırmalar tüfeklerin gelişerek; makinalı tüfek, piyade taarruz tüfeği, nişancı tüfeği şeklinde çeşitlenmesine neden olmuş ve bu çeşitlenme günümüze kadar gelmiştir.

Bu tüfeklerin arasında özellikle makinalı tüfekler 1.ve 2. Dünya Savaşlarında önemli bir yer tutmaktadır. Tarihsel anlamda bakıldığında kullanışlı bir makineli tüfek olan Gatling tüfeği 1862'den beri kullanılmaktadır. (Weir, s. 186, 2017) İlk seri atış gerçekleştirebilen bu silahın ilk sürümü bile dakikada yaklaşık 200 mermi atabiliyordu. (History.com, 2023) 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen 50 yıllık süreç içerisinde ise gelişen bu silahın yeni versiyonları meydana gelmişti. Bunlardan en bilineni olan Maxim tüfeği dakikada 600 mermi atabilmekteydi. Bu baş döndürücü teknolojik gelişme muhakkak ki ortaya çıkan yıkımı ve can kaybını da aynı orantıda arttırmıştır.

Barutun askeri amaçla kullanımının bir diğer sonucu olan savaş topları ise önemli bir kuşatma silahı olarak karşımıza çıkmaktadır. Surların şehir savunmasının ana unsuru olması ile mancınık ve koçbaşı gibi çeşitli kuşatma silahlarının icat edilmeye başlanmasına yol açmıştır. Surların zaman içerisinde genişlemesi ve güçlenmesi, bu silahların kullanımının yetersiz olmasına neden olmuştur. Fakat İstanbul Kuşatması sırasında 2.Mehmet'in hem havan topunu kullanarak hem de "şahi" olarak anılan büyük toplarının sağladığı ateş gücünü kullanarak surları aşması, savaş toplarına önemli bir askeri öncelik getirmiştir. Bu tarihten sonra topçuların ana

görevi surlarda aynı noktaya birbiri ardına büyük güller atmak haline gelmişti. (Weir, 2017:91) Fakat topların işlevi kuşatmalarla sınırlı kalmaktan çok uzaktı. Barutun yıkıcı gücünün toplar üzerinden gerçekleştirdiği tezahürün meydan savaşlarına ve deniz savaşlarına taşınması için teknoloji ve matematik birleşerek topları farklı muharebe türlerine göre geliştirmeyi başardı. Bu sayede toplar yalnızca kuşatmacılar tarafından surları yıkmak için veya savunmacılar tarafından kuşatmacıları toplu olarak avlamak için değil, bizzat çatışmaların içerisinde kullanılmak için üretilmeye başlandı. Bunun sonucunda süvariler, tüfekçiler/okçular ve piyadeler gibi bir askeri sınıf olan topçu birlikleri profesyonel ordulara eklenmiş oldu.

Fakat bu toplar kullanan tarafa önemli bir avantaj sağlamakla birlikte taşınması çok pahalı ve meşakkatli silahlardı. O kadar ki İstanbul Kuşatması sırasında 2. Mehmet şahi toplarını İstanbul önlerinde döktürmek zorunda kalmıştı. Fakat zaman içerisinde toplar daha hareketli ve meydan muharebelerinde kullanılacak şekilde mobilize edildi. Toplar savaşlarda kullanılırken ortaya çıkarttığı bir diğer kronik sorun ise ağızdan dolmalı olduğunda kullanım için gerekli personel sayısı ve vakit anlamında daha meşakkatli olmasıydı. Bu sorunu çözmek için ise zaman içerisinde yivli toplar, arkadan dolmalı ve geri tepmesi tekerlekler vasıtasıyla azaltılmış sahra topları haline getirilecek şekilde geliştirildi. Sahra topçusu 19. yy'a kadar devamlı olarak gelişti ve harbin kilit unsurlarından biri oldu. (Weir, 2017:103) Geri tepmenin azaltılması ve topların arkadan beslemeli şekilde doldurulabilmesi aynı zamanda 1. Dünya Savaşında kullanılan ve günümüze de savaşlarda önemli bir askeri unsur olan tankların da fikren temellenmesini sağlamıştı.

Teknolojide meydana gelen gelişmeler yalnızca konvansiyonel silahlarda olmamıştır. Zaman içerisinde insanlar çevrelerindeki biyolojik ve kimyasal metalleri keşfederek silahlaştırmıştır. Bu sayede etkileri belirli bir zamana yayılan ve mücadele edilmesi çok güç olan Biyolojik ve Kimyasal silahlar ortaya çıkmıştır. Genelde bulaşıcı olmaları veya maruz kalanları toplu olarak etkilemeleri nedeniyle kitlesel bir yıkım silahı olarak da kabul edebileceğimiz bu silahların kullanımının kontrolsüz bir yıkımı meydana getirdiği bir gerçek olsa da savaşların kazanılması uğruna bu silahlara defalarca başvurulduğu görülmektedir. Konuyu daha iyi ifade etmek adına biyolojik ve kimyasal silah ayrımına değinmek gerekir.

Kitle imha silahlarından olarak kabul edilen biyolojik silahlar, diğer canlılar

üzerinde zararlı etkiler yaratmak amacıyla kullanılan bakteri, virüs vb. bulaşıcı ajanlardır. (Hancı, Özdemir , Bozbıyık, & Tuğ, 2001:330) Biyolojik silahlar her ne kadar acımasızca görülse de, askeri amaçla birçok farklı mücadelede kullanılmıştır.

Biyolojik silahların askeri amaçla kullanılmasının belli başlı nedenleri vardır. Öncelikle iki tarafın birbirine denk olduğu mücadelelerde veya savaşın tıkanıdığı anlarda uzun süreli mücadeleler yerine biyolojik silahlar vasıtasıyla zaferler daha hızlı elde edilebilmektedir. Bir diğer neden ise, bu silahlar vasıtasıyla düşmanın savaşma gücünü yıpratmak ve yalnızca ordusunu değil belki de bütün bir topluma saldırarak düşmanını etkisiz hale getirmektir. Kullanıldıktan sonra geç fark edilmeleri, kitlelere etki edebilmelerinin de yanı sıra biyolojik silahların tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden birisi de ucuz olmalarıdır. Örneğin, nükleer silahlar en güçlü olan kitle imha silahlarıdır. Ancak, malzemelerini bulmak zordur ve yapımı uzmanlık gerektirmektedir. Biyolojik silahlara gelince bulunması ve silah haline getirilmesi daha kolaydır. (Rodoplu, 2023) Aynı zamanda diğer kitle imha silahları, yalnızca kullanıldıkça etkili olurken, biyolojik silahlar insanların birbirlerine bulaşması yoluyla yayılabilmektedir. Dolayısıyla bir biyolojik silah yalnızca bir kere kullanılarak dahi dünyanın tamamını etkileyebilecek güçtedir.

Biyolojik silahların kullanımları ise antik çağlara dayanmaktadır; M.Ö.6. yy. 'da Asyalılar düşmanlarının su kaynaklarına hastalıklı çavdar tanesi katmışlardır. Çeşitli bitkilerden ve hayvanlardan elde edilen biyolojik toksinlerin, mızrak ve okların uçlarına sürülerek insan öldürmek amacıyla kullanıldıkları da bilinmektedir. (Hancı, Özdemir , Bozbıyık, & Tuğ, 2001:331) Fakat biyolojik silahların tarihte kullanıldığı ilk savaş birçok kaynakta 1346 yılında gerçekleşen Kefe Kuşatması olarak kabul edilmektedir. Bu kaynaklarda kuşatma sırasında Tatarların salgın oluşturmak için vebadan ölmüş insan cesetlerini mancınıkla şehrin içine attıkları geçmektedir. (AFAD, 2023)

Biyolojik silah kullanımının bir diğer örneği, 1756-1763 yılları arasında Yedi Yıl Savaşlarında çiçek virüsünün kullanımıdır. İngilizler çiçek virüsü bulaştırılmış battaniyeleri Kızılderililere dağıtarak bir salgın oluşturmuştur. (AFAD, 2023) Bambaşka bir bağışıklık sistemine sahip olan yerlilere karşı gerçekleştirilmiş olan bu tarz saldırılar onlar için önemli bir yıkım oluşturmuştur. Bu teknik daha sonra Avrupa kıtasında da uygulanmış, 1797 yılında, Napolyon İtalya seferinde kuşattığı Mantua

şehrinde yaşayanlara sıtma hastalığı bulaştırmaya çalışmıştır. (Hancı, Özdemir , Bozbıyık, & Tuğ, 2001:331)

Biyolojik silahların kullanımı ile ilgili fikirler zaman içerisinde derinleşmiş ve daha çok insanın hayatını etkileyecek bir hal almıştır. Örneğin 1. Dünya Savaşı'nda ise Alman casusların, tarafsız ülkelere düşman ülkelere ihraç edilecek hayvansal ürünlere “*bacillus anthracis ve pseudomonas mailei*” bulaştırarak sabotaj eylemleri yapmışlardır. (Kurtuluş, 1998) Almanların Ruslara karşı 1915 yılında veba kullandıklarına ve İtalya'ya karşı kolera kullanma girişimde bulunduklarına dair raporlar da mevcuttur. (AFAD, 2023) Bu silahların kullanımı özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasındaki süreçte katlanarak artmış ve tam anlamı ile bir silah olarak kullanımına geçilmiştir, bununla ilgili kısma çalışmanın ilerleyen sayfalarında değinilmiştir.

Bir diğer kitle imha silahı olarak kabul edilen kimyasal silahlar ise, fizyolojik etkileri nedeniyle canlıları kitlesel olarak çok kısa bir sürede öldürme veya yaralama kapasitesine sahip zehir etkisi yüksek, çevresel etkenlere dayanıklı, taşınması ve saklanması kolay kimyasal zehirler olarak tanımlanmaktadır. (Aydıncarhaliloğlu, 2023) Başka bir tanıma göre ise kimyasal silahlar katı, gaz ve sıvı halde bulunan, kimyasal özellikleri ile canlı organizmaların hücrelerine etki ederek, kitleleri öldürücü, yaralayıcı ve kapasite azaltıcı etki gösteren kimyasal ajanlardır. (TBB, 1991)

Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması Hakkında Kanun ise bu silahları: “*toksik kimyasal maddelerin, savaş gereçleri ve aygıtlarının kullanımı sonucunda ortaya çıkacak olan zehirleyici nitelikleri yoluyla ölüme veya başka bir hasara yol açmak üzere özel olarak tasarımı yapılmış olan herhangi bir cihazı, aparatı veya düzeneği*” (5564 Sayılı Kanun, 2006) olarak tanımlamaktadır.

Kimyasal savaş ajanlarının en eski kullanımları ise, bitki ve hayvanlardan üretilen doğal toksinlerdir. Bu toksinler, yaygın olarak okların ucunu kaplamak için kullanılmışlar ve “ok zehri” olarak anılmışlardır. (AFAD, 2023)

Zaman içerisinde gelişen teknoloji ve merkezi odular savaş teknolojilerini de etkileyerek bu kimyasalları merkezi silahlar haline getirmiştir. Esasen bu silahların kullanılmasındaki amaç askerleri öldürmek değil etkisiz hale getirmektir, amaç insanları yaralamaktır, eğer insanları yaralarsanız askerler onlarla ilgilenmek zorunda

kalacaktı. (BBC , 2018) Fakat bu silah maksadını aşmış ve ölümcül etkiler göstermiştir. Bu şekilde kullanılan Hardal gazı, büyük çapta ilk kez 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanılmıştır. O tarihte Belçika'nın Ypres kentinde kimyasal silahlara maruz kalan yaklaşık 90 bin kişi hayatını kaybetmiştir. (Reuters , 2022)

Zamanla öldürücü etkileri önce çıkan ve savaşlarda veya terörist saldırılarda kullanılan veya asıl amacı karşı üzerinde kullanıldığı popülasyonu öldürmek, yaralayarak saf dışı bırakmak veya etkisiz hale getirmek olarak değişen bu silahların kullanım alanları, 2.Dünya Savaşı öncesinde özellikle aktif savaş cepheleri olmuştur. Özellikle 1. Dünya Savaşı sırasında çok yoğun şekilde kullanılan kimyasal silahlar, kilitlenen siper savaşlarında cepheleri yarmak için çok sıklıkla kullanılan bir silah olarak karşımıza çıkmaktadır. Cephede toplu bir şekilde duran askeri gücü etkisiz hale getirmek için tonlarca sarin gazı başta olmak üzere birçok kimyasal gaz silah olarak kullanılmıştır. Bu kullanımın sonucu olarak Fosgen, difosgen, hardal gazı ve klor gazı I. Dünya Savaşı'nda 100.000 kişinin ölümüne ve 900.000 kişide de çeşitli doku bozukluklarının kalmasına yol açmıştır. Tüm savaş boyunca, en çok kullanılan pek çok askerde akciğer ve göz sorunlarına yol açan (kimyasal silah ise) hardal gazıdır. (Erkekoğlu & Koçer Gümüşel, 2018:25-35)

4.1.3. Gayri Nizami Harp ve Çevresel Etkileri

Savaşı ve savaşın çevresel etkilerini değerlendirirken Gayrinizami Harp kavramına da değinmek gerekmektedir. Bu kavram bazılarına göre “savaş” kavramının alt dalı iken bazılarına göre ise genel savaş kavramından tamamen ayrılan, bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilen bambaşka bir mücadele tarzıdır. Terminolojik açıdan incelendiğinde ise gayrinizami kelimesi, Türk Dil Kurumu tarafından ‘Nizami olmayan, düzensiz’ şeklinde tanımlanmaktadır. (TDK Sözlükleri, 2023 Dolayısıyla terminolojik olarak bu kavram, harp kavramı ile birleştiğinde nizami olmayan savaş anlamına gelmektedir.

Uygulamada ise Geleneksel ve konvansiyonel harp tanımlarından uzak şekilde, iki hasım güç arasında, askeri ve yarı-askeri (para-militer) gayretleri içeren, genelde uzun süreli ve asimetrik şekilde devam eden politik-askeri mücadeledir. (Army Special Operations Forces, 2006) Vegetius Renarus’a göre meydan muharebeleri iki ordunun

karşılıklı zayıat verdikleri mücadeleler olduğu için komutanlar tarafından pek tercih edilmemelidir. Bunun yerine mümkün olduğunca zayıatsız olarak düşman unsurlarını etkisiz hale getirmek, gizli bir alandan saldırmak tercih edilmelidir. (Özdemir & Özcan, 2022: 67) İşte gayrinizami harp kavramı tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Uzun süreli bir mücadelede az sayıda zayıatla düşmanı mağlup etmek veya az sayıdaki askeri güç ile sayıca üstün olan düşmanı çevresel faktörler başta olmak üzere eldeki bütün imkanları ve avantajları kullanarak mağlup etmek amacıyla bu harp yöntemi kullanılmaktadır. Kısaca bu mücadele tarzının amacı uzun süreli savaşlarda düşmanı güvensizlik ve belirsizlik duygusu erişinde tutarak uzun soluklu çatışmalarda yıpratmaktır. Bu ise düşmanın iletişim, ikmal ve cephaneliklerine gerçekleştirilen sabotajların yardımı ve anızın gerçekleşen pusu ve saldırılar ile gerçekleşmektedir.

Kavramsal anlamda geniş bir tarihsel süreç içerisinde bu tanıma uyan belki de binlerce mücadele gerçekleşmiştir. Zira bu tanımlama uyarınca William Wallace tarafından gerçekleşen İskoçya Ayaklanmasında kullanılan vur kaç taktikleri, Osmanlı'nın Balkanlar'da çeteciler ile gerçekleştirdiği mücadele ve Milli Mücadele kapsamında kurulan Kuva i Milliye'yi de gayri nizami harp olarak sınıflandırmak mümkündür. Örneğin İskoçyalılar Robert Bruce önderliğindeki mücadelede karşılaştıkları muharebelerde başarı sağlanamayacağı anlaşıldığında kolaylıkla dağılarak ormanlık alanlar, bataklıklar ve engebelerle dolu arazide kaybolabiliyor ve beklenmedik yer ve zamanlarda baskın tarzı saldırılar gerçekleştirebiliyorlardı. (Dean, 2014) Fakat bu mücadele türünün özellikle 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren yoğun bir şekilde kullanıldığını ifade etmek doğru olacaktır.

Bu mücadele tarzı özellikle çevresel anlamda büyük yıkımlara neden olmuştur ve günümüzde de olmaya devam etmektedir. Zira, yalnızca düşman kuvvetlerinin bir bölgede barınmasını zorlaştırmak amacıyla bölgenin altyapı ve lojistiğini hedef alan saldırılar ile bölgede yaşayan sivillere ve çevresel dengeye karşı da saldırılar gerçekleştirilmektedir. Aynı şekilde şehirlerin içerisinde bulunan veya zaman içerisinde istihdam imkanı nedeniyle etrafı şehirleşen askeri teçhizat üretim faaliyetlerinde bulunan fabrikalara gerçekleştirilecek sabotaj faaliyetleri ve ateş hattına gelen gıda ikmaline karşı gerçekleştirilen saldırılar, askeri unsurların yanı sıra hem sivillere hem de sivillerin yaşadığı çevreye önemli zararlar vermektedir. Bu ve

bunun gibi birçok sabotaj faaliyeti ve vur-kaç taktiği çevresel yıkımın boyutlarını arttırmaktadır.

4.2. II. Dünya Savaşında Kullanılan Taktikler ve Silahların Çevresel Etkileri

İkinci Dünya Savaşı, kendinden önceki savaşlarda kullanılan askeri taktik ve silah teknolojilerinin bütününün birçok farklı cephede kullanılması nedeniyle çok daha fazla negatif çevresel etki meydana getirmiştir. Bu etkinin boyutlarını kavramak ve kendinden önceki savaşlardan farklı olarak ortaya çıkarttığı çevresel etkileri görebilmek için bu savaş sırasında kullanılan askeri taktikleri, silah teknolojilerini ve bunlarla birlikte ortaya çıkan çevresel etkileri ayrı ayrı incelemek gerekir.

4.2.1. II. Dünya Savaşında Kullanılan Taktikler

İkinci Dünya Savaşı kendinden önceki savaşlardan daha farklı ve daha şiddetli bir savaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şiddetin nedeni, kendinden önceki savaşlarda ortaya çıkan askeri taktik ve teknolojilerin geliştirilerek neredeyse tamamının 2. Dünya Savaşı'nda kullanılmasıdır. İkinci Dünya Savaşı; 1.Dünya Savaşı'nda olduğu gibi tank destekli piyadelerin cepheyi yarmasına dayalı taktiğin geliştirilmesi ile ortaya çıkan Blitzkrieg'e, İstanbul Kuşatması'ndaki gibi Sivastopol ve Leningrad kent kuşatmalarından, düşmanı sınırlarından uzak tutmak amacıyla inşa edilen Çin Seddi benzeri Maginot ve Metaksas Hattı gibi tahkimat noktalarına, kavrulmuş toprak politikasına ve tarihte daha önce örneği olan birçok başka savaşın benzerinin modern silahlar ve taktiklerle gerçekleştirilmesine sahne olmuştur.

Bahsi geçen taktiklere değinmek gerekirse öncelikle Almanların uyguladıkları Blitzkrieg' i ele almak gerekir. Yıldırım Harbi fikri, baskın, çabukluk ve "sohrecklicheit" (dehşet verici) deyimlerinin müştereken uygulaması oluyordu. (Erendil, 1994:167) Bu taktiğin baskın olmasının yanı sıra çok iyi bir merkezi örgütlenmenin sonucu olduğunu da ifade etmek gerekir. Zira Blitzkrieg yalnızca tankların bir arada ilerlemesi değil, tanklar ilerlerken yoğun bir hava desteğine sahip olmasını gerektirir. Aynı zamanda piyadeler de tankların yardımları hatları doldurarak ilerleyerek, tanklar ile ana ordunun arasına düşmanın sızmasını, yani tank birliklerinin çembere girmesini önlemelidir. Dolayısıyla bu taktiğin uygulanabilmesi için yoğun bir

ateş gücünün cephenin belirli bir kısmına odaklanmasının yanı sıra yoğun bir tank, uçak ve mekanize-motorize birlik kullanımı gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı aynı zamanda bir endüstri savaşı olarak da karşımıza çıkmaktadır. SSCB'nin fabrikalarını Ural bölgesine taşıyarak savaşı uzatması sonucunda Almanlar askeri üretim için gerekli kaynaklara istedikleri hızda ulaşamamıştır. Üretimde SSCB ve müttefik devletlerin üretiminin gerisine düşen Almanlara karşı müttefikler, Almanların içerisinde bulundukları bu durumu iyi değerlendirerek Nisan 1944'te başlayıp Mayıs ve Haziran boyunca devam eden bombardımanlarla Alman suni petrol üretiminin %90'ını imha etmişlerdir. (Arıt, 1974:147) Düşmanın ikmal hatlarına saldırmak ve sabotajlar gerçekleştirmek de az önce değinildiği şekli ile bu savaşta çok yoğun olarak kullanılmıştır. Düşmanın hava kuvvetine karşı, hava üstünlüğünü sağlayarak, düşmanın harp endüstrisi ve ulaştırma tesislerini bombardıman filoları ile tahrip etmek ve düşmanın sivil direniş azmini kırmak, (Erendil, 1994:176) amacıyla gerçekleştirilen askeri operasyonlara karşın 2. Dünya Savaşı çok fazla yerel direniş unsurunun sabotaj operasyonlarına da sahne olmuştur.

Sabotaj ve gerilla taktikleri özellikle Doğu Cephesinde çok yoğun olarak kullanılmıştır. O kadar ki Von Kluge (Partizanların) Kızıl Ordu ile iş birliğinden bahsetmiş ve zamanla partizanların daha cesur hale geldiğini, bunun da iletişimin kesilmesine ve cephede ihtiyaç duyulan birliklerin yönünün değiştirmesine neden olduğunu ifade etmişti. (Warfare History Network, 2021) Von Kluge'nin raporunda belirttiği üzere gerçekleştirmeye çalıştığı birlik kaydırmaları Almanların savaş sırasında asker sayısında meydana gelen gözle görülür azalma nedeniyle tam anlamı ile organize edilemedi ve bunun sonucunda işgal altındaki bölgelerde asayiş sıkıntıları yaşanmasına neden oldu.

Örneğin NKVD destekli partizanlar, bir dizi terör saldırısı başlatarak, çiftliklere, makineli traktör istasyonlarına ve köylere saldırarak hayvanlara ve yiyecek stoklarına zorla el koymuş veya tarım stoklarını nedensizce yok etmiş, makineleri yıktılar ve sığırları kesmişlerdi. (Howell,1956:63) Bu şekilde hem Almanların alternatif ikmal imkanlarını tahrip etmiş hem de işgal edilen bölgelerde huzursuzluğun artmasını sağlamışlardı. Fransa'da ise tahminen 500.000 Fransız Almanya'nın Fransa'yı işgali sırasında Direniş için çalıştığı tespit edilmiştir. Direniş işçileri, Alman

işgalcilere karşı binlerce sabotaj eylemi gerçekleştirdi. 90.000'den fazla direnişçi Almanlar tarafından öldürülmüş, işkence görmüş veya sınır dışı edilmiştir. (NZH, 2022) Buna rağmen Normandiya çıkartması sırasında direniş üyeleri, Müttefiklere Alman savunması hakkında istihbarat sağlamış ve Alman savaş çabalarını bozmak için sabotaj eylemleri gerçekleştirmiştir. (Imprial War Muesums, 2023) Bu sayede Almanların ikmal hatlarına önemli zararlar verilmesinin yanı sıra işgal bölgelerinde bir güvensizlik ortamı oluşturulması sağlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sahne olduğu en önemli fakat bir o kadar da atıl kalan savaş taktiklerinden biri ise; düşmanın ülke topraklarına girişini engellemek amacıyla oluşturulan ağır silahlar ve askerlerce korunan uzun tahkimatlardır. 2.Dünya Savaşı ile özdeşleşmiş olan Maginot ve Atlantik Duvarlarının yanı sıra Eben Emael Tahkimatı da bu savunma taktiklerine örnek gösterilebilir. Maginot, 9 milyar doları aşan bir maliyetle inşa edilen 280 millik hat, onlarca kale, yer altı sığınağı, mayın tarlası ve top bataryasını içeriyordu. 55 milyon ton çelikle güçlendirilerek ağır top ateşine, zehirli gaza ve Almanların atabileceği her şeye dayanacak şekilde tasarlanmıştı. (History.com , 2022) Yapımı 10 yıl süren bu hat ile ilgili Fransa'da birçok tartışma gerçekleşmiş ve bahsi geçen hattın yapılmasına karşı "Bu mevziler, bu demirli savaş gemileri, sadece hayali bir koruma sağlayacaktır" (Kraehe, 1944:109) şeklinde şiddetli bir muhalefet meydana gelmiştir. Gerçekten de Almanlar bu tahkimatları, geçilemez denilen ormanlık alandan geçerek etkisiz hale getirmişler ve bu yatırım Fransızlara istedikleri savunmayı sağlamamıştır.

Almanlar tarafından hızlı bir şekilde aşılın bu tahkimat taktiğinin yine Almanlar tarafından Fransız Sahillerini korumak için kullanılması kaderin bir cilvesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Atlantik Duvarı olarak bilinen ve Almanlar tarafından işgal altındaki Fransa'nın Batı ve Kuzey bölgelerini olası müttefik çıkartmalarına karşı korumak için inşa edilen bu duvarın yapımı için 17 milyon metreküp beton, 1.2 milyon ton çelik ve 3.7 milyon Alman Markı harcanmıştır. (Zaloga & Hook, 2011:3) 1943 yılında Atlantik Duvarı'ndan sorumlu Erwin Rommel savunma planını şu şekilde kurmuştu; sahili ana direniş hattı ilan ederek ve tüm piyade ve topçuları kıyı boyunca güçlü bir hat içine yerleştirilecek, çıkartma akabinde düşman daha yerleşmeden arkada bekleyen zırhlı birlikler ile denize dökülecekti. Ek olarak, tüm mevziler kapsamlı bir şekilde mayınlanarak tüm düşman ilerlemeleri birçok farklı türden engel

kullanılarak önlenecekti. (Dart, 1947) Fakat müttefiklerin yoğun hava üstünlüğü ve yedekte tutulan zırhlı birliklerin zamanında kullanılamaması nedeniyle yüzlerce km uzunluktaki Atlantik Duvarı işlevini yerine getiremedi.

Almanların gerileyişi, asker sayılarındaki azalma ve iç bölgelerde meydana gelen karşılıkların birleşmesi ile 1944 yılında Almanlar daha önce Fransa Devrimi sırasında uygulanan bir taktiği uygulamayı denediler. Halk Fırtınası anlamına gelen “Volksstrum” birlikleri kurarak, 16-60 yaş arasında olup ordu çatısı altında olmayan erkekleri silahaltına alan “halk ordusu” uygulaması başlattılar. 1945 yılında yayımlanan Lone Sentry dergisi, bu birliklerle ilgili yazmış olduğu makalede birliklerin ekipman yapısını şu şekilde anlatmıştı; Volkssturm'un tam olarak hangi hafif silah modellerini kullandığını söylemek zordur. (Tüfek olarak) Hâlihazırda hizmette (kullanılan) Alman, Çek ve Polonya Mauser tüfekleri ve ele geçirilen binlerce Rus tüfeği ve makineli tüfek, tanksavar savunması (nda kullanılmak) için ise Panzerfaust rampaları Volkssturm'a verildi. (Lone Sentry, 1945) Ekipmanlardan da anlaşılacağı üzere Volksstrum'un bir asayiş ve savunma birliği olarak görev yapması planlanmıştır. Bu şekilde çeşitli silah ve mühimmatların kullanımı, tedarik zincirinde karmaşa oluşturduğu için bahsi geçen birlikler cephede önemli başarılar kazanamamış, yalnızca kâğıt üzerindeki asker sayısını artırmış ve bu şekilde düşmanın sayısal üstünlüğü bir nebze azaltılmaya çalışılmıştır. Fakat askeri eğitim ve donanım anlamında düşmanlarına karşı daha dezavantajlı olan bu birlikler çok fazla kayıp vermiş fakat bu kayıplara denk bir başarıya imza atamamıştır.

2.Dünya Savaşı'nda Japonlar, Pasifik Cephesinde gerilemesi sonucu müttefikleri durdurmak için düşmanın deniz gücünü tahrip etmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu ilerleyişi durdurmak amacıyla Japon pilotları tarafından gerçekleştirilen intihar saldırıları müttefiklere ve özellikle müttefik donanmalarına büyük hasarlar vermiştir. Kamikaze denilen “İntihar Uçakları” ile gerçekleştirilen bu saldırılarda pilot, yaptığı bir pike ile uçakla birlikte hedefe çarpıyor ve bu suretle 1200 kiloluk bombası için tam bir isabet sağlıyordu. Bu türlü Japon uçakları, 1945 Şubatından itibaren Müttefik hava filosuna birçok zarar ve ziyan vermişti. (Erendil, 1994:286) Fakat Japonların uyguladıkları bu taktiğin sürdürülebilirliği imkansızdı. Öncelikle bu tarz saldırılarda Japonlar çok fazla uçak pilotlarını kaybetmekteydi. Bu kayıpların yerine yenilerinin yetişmesi yıllar alacağı için belirli bir süre sonra Japonlar

artık hava üstünlüğü konusunda da sıkıntılar yaşamaya başlamıştı, aynı zamanda gerçekleştirilen saldırılarda, saldırı uçaklarının bir kısmı zaten daha gemilere yaklaşımadan uçaksavarlar tarafından düşürülmekteydi. Bir başka durum ise atılan bombaların patlamamasıydı. Örneğin bir kamikaze uçağı, USS Missouri'ye sancak tarafından vurmayı başardı. Şans eseri kamikaze uçağının taşıdığı 225 kg'lık bomba patlamamış, bomba patlamadığı için USS Missouri saldırıyı yüzeysel bir hasarla atlattı. (Büyükdağ, 2023)

İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan en yıkıcı taktik ise toplumları yıldırma üzere gerçekleştirilen saldırılardır. Örneğin deniz kuvvetlerinin İngiltere ana karasına karşı bir çıkartma gerçekleştirmek için yetersiz olduğunu bilen Almanya, İngiltere'yi barışa zorlamak için Londra başta olmak üzere birçok kuzey İngiltere kentine stratejik bombardıman saldırıları düzenlemiş ve savaş literatüründe yeni bir taktiği ortaya çıkartmışlardır. Yine V1 ve V2 gibi balistik silahlar hazırlatarak savaşı ordular arasındaki bir mücadele olmaktan çıkartarak toplumlar arası bir mücadele olmaya taşımıştır. Aynı şekilde müttefiklerin de birçok Alman kentini bombaladıkları ve bu bombardımanlar sonucunda çok fazla sivil zayıtın ortaya çıktığı bilinmektedir. Yine atom bombaları da bu yıldırma politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Zira atom bombası atılana dek Japon kuvvetleri konvansiyonel harp doktrini kapsamında mücadelelerine devam etmiştir fakat atom bombasının yıkıcı gücü karşısında teslim olmak zorunda kalmışlardır. Bu yeni savaş tarzının gelişimi yine kendine has sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira konvansiyonel harpte, nükleer silâhların patlamasından doğan artık radyasyon sorunu bulunmadığından, özel korunma tedbirlerinin alınmasına da gerek yoktur. Bu konvansiyonel silâhların gelip geçici etkileriyle açıklanabilir. (Erendil, 1994:76) Nükleer silahlar ise o güne kadar yıkıcı etkileri ve sonuçları ile insan üzerinde denenmediği için vahşi bir savaş kısaltmak amacıyla kullanılan bir çeşit silah olarak kabul görmüştür. Fakat kullanımı sonrasında ortaya çıkarttığı uzun yıllar boyunca telafi edilmesi güç tahribat psikolojik olarak Japonların savaştan kopmasına neden olmuştur.

Şehir muharebeleri ise Ruslar tarafından Almanların Blitzkrieg taktiğinin hızını yavaşlatmak için kullanılmıştır. Özellikle Sivastopol, Leningrad ve Stalingrad kentlerinde yaşanan kuşatma ve şehir muharebeleri Almanların insan gücü ve ekipmanlarını önemli ölçüde azaltmış aynı zamanda meydana gelen bu yavaşlamadan

dolayı lojistik planlamaları mevsim dönüşümlerinin gerekliliklerine uygun bir şekilde gerçekleştirilememiştir. Fakat Rusların uygulamış oldukları bu taktik, Doğu Cephesinde cereyan eden askeri mücadeleyi şehirlere taşıdığı için çok sayıda sivil savaştan zarar görmüştür. Örneğin 900 gün süren Leningrad kuşatması sırasında kente gelen tüm demiryolu ve kara yolu ulaşımı kesildiğinden halk başta yiyecek olmak üzere temel gereksinimlerden yoksun yaşamış, kent nüfusunun üçte biri açlık, hastalıklar ve bombardıman nedeniyle kaybedilmiştir. (Okuyan, 2020) Yine bir kent savaşı olan Stalingrad muharebesi 5 aydan fazla sürmüş ve 2 milyondan fazla asker ve sivilin çatışmalar sırasında hayatını kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte sivil halk yeni çevrelerine hızla uyum sağlamak zorunda kalmış, savaş boyunca hayatta kalmak için bir araya gelerek yemek yeme alışkanlıklarını gündüzden geceye değiştirmiş ve harabeler arasında kendilerini daha az görünür kılmak için (daha fazla) giyinmişlerdi. (Kucherenko, 2022) 8 aydan fazla süren Sivastopol kuşatması sırasında ise Almanlar kenti 93 ağır batarya, 88 hafif batarya, 24 bomba atar bataryası, iki hücum topu taburu ve bir de tank taburu ile kuşatmış, (Çınar, 2019) bu süreçte de yoğun hava bombardımanı ile kuşatmayı desteklemişlerdir. Sivastopol Muharebesi boyunca önemli bir rol üstlenen Alman Hava kuvvetlerine bağlı VIII. Hava Kolordusu bu savaş sırasında 23.751 sorti gerçekleştirmiş ve kente 20.500 ton bomba bırakmıştır. (Mitcham, 1997:174) Dolayısıyla bahsi geçen bu kuşatmalarda kent için hayati önem arz eden altyapılar başta olmak üzere yaşam alanları, üretim ve tüketim bölgeleri düşman ilerleyişini yavaşlatmak için bilinçli bir şekilde savaş alanı içerisine alınmıştır.

4.2.2. II. Dünya Savaşında Kullanılan Silahlar

İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan silahları önceki savaşlardan ayıran silah türü nükleer silahlardır. Bunun dışında teknolojik gelişmeler olmasına rağmen bu savaşta kullanılan silahları yine konvansiyonel, kimyasal ve biyolojik olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu süreçte silah teknolojileri önemli ölçüde gelişim sağlamış ve silahların yıkıcı etkileri daha büyük hale gelmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın çevresel etkilerini daha iyi tahlil edebilmek ve kendisinden önceki en yıkıcı savaş olan 1.Dünya Savaşı'na göre artan çevresel şiddeti daha iyi tahlil edebilmek için savaşın ana unsurlarından olan silahları 1. Dünya Savaşında kullanılan silahlar ile karşılaştırmalı olarak aktarmak gerekmektedir.

Konvansiyonel silahlar açısından bu karşılaştırmaya başladığımızda özellikle piyade savaşlarında kullanılan standart piyade tüfeği, makineli tüfek ve top gibi silahlar 1. Dünya Savaşı'nı nihayete erdiği 1918 yılından 1945 yılına kadar hem nicelik hem de nitelik anlamında önemli bir gelişme göstermiştir. Bu gelişimi incelemek için standart piyade ekipmanlarından başlamak uygun olacaktır.

1. Dünya savaşı sırasında kullanılan standart piyade tüfekleri daha çok elle kurmalı ve geneli 500 metre etkili menzile sahip Mosin-Nagant, Gewer 98 gibi silahlardı. Aynı zamanda dakikada 450 mermi atış kapasitesine sahip yarı otomatik tüfekler de savaşın son dönemi olan 1918 tarihinde ilk kez kullanılmıştır. 2. Dünya Savaşı'nda Gewer 98 tüfekleri kullanılmaya devam etse de bir üst varyant olan yarı otomatik Gewer 41¹ özellikle 1941 yılı itibarıyla savaş alanlarında kullanılmaya başlamıştı. Aynı zamanda hafif makinalı silah olarak M-18²'lerin kullanımından sonra SSCB tarafından üretilen PPD-40 hafif makinalı silahları dakikada atılan mermi bazında 2 kat daha hızlandırılmış ve dakikada 1000 mermi (Allemeier, 2023) atabilen modelleri üretilmiştir. Modern savaş tarihinin ilk taarruz tüfekleri olarak sayılan STG-44 silahı ise 1944 yılı itibarıyla savaş sahasına giriş sağlamıştır. 600 metrelik etkili menzili² ve otomatik yapısı ile hem piyade tüfeğinden uzun bir menzili hem de dakikada 500 mermi atış³ imkanı ile ortalama bir hafif makinalı tüfeğin kabiliyetini tek potada eritmiştir. Bu silahlar bütün orduların meskûn mahallerdeki çarpışmalarda ve binaları temizlemede kullandığı en değerli silah haline gelmiştir. (Weir, 2017:263) Dolayısı ile 2. Dünya Savaşı, ilkinde kullanılan silahların kullanımının yanı sıra bu silahların geliştirilmiş varyantlarına ve piyade tüfeklerinde daha yüksek ateş gücünün kullanımına sahne olmuştur.

Konvansiyonel harbin en önemli taarruz ve savunma silahlarından olan makineli tüfekler de 1. Dünya Savaşı'na göre önemli teknolojik ilerlemeler kat etmiştir. 1. Dünya Savaşı sırasında kullanılan MG-08 makinalı tüfeği bu noktada siper savaşı sırasında düşman piyade taarruzlarına karşı önemli bir savunma silahı olarak kullanılmıştı. Fakat 2. Dünya Savaşı'nın taarruzları sırasında yüksek mobilizasyona, ateş gücü ve seri atış kabiliyetine sahip silahların kullanımı elzem hale gelmekteydi.

¹ Bkz. <https://www.militarytimes.com/off-duty/gearscout/tacticool/2019/12/12/tbt-the-real-story-behind-the-legendary-stg-44-sturmgewehr-rifle/> (Erişim Tarihi: 10.08.2023)

² Bkz. http://www.military-today.com/firearms/stg_44.htm (Erişim Tarihi: 12.08.2023)

Bu problemi çözmek için öncelikle MG-35 ve akabinde bugün hala Alman ordusu tarafından varyantı kullanılan MG-42 silahı 1942 yılında üretime geçti. MG-08 dakikada 500 mermi atabilmekteyken, MG-42 dakikada 1300 mermi atışı⁴ gerçekleştirebilen varyantlara sahipti. Aynı zamanda silah namlusunda meydana gelecek aşınmalar hesaba katılarak, silahın tamamı sökülmeden namlunun değiştirilmesi mümkün kılınacak şekilde tasarlanması nedeniyle daha kullanışlı bir tasarıma sahipti. Uzun mesafeli atışlarda geri tepmeyi azaltmak ve nişan almayı kolaylaştırmak adına tetik mekanizması üst tarafında mermileri teker teker ateşleyecek şekilde tasarlanmışken alt tarafı seri atış gerçekleştirilmesini sağlamaktaydı. Dolayısıyla makineli tüfekler de savaş şiddeti ve doktrinine uyum sağlayarak gelişme göstermiştir.

1.Dünya Savaşı sırasında en yoğun şekilde kullanılan silahlar ise şüphesiz toplardı. Toplar Batı Cephesindeki en yıkıcı silahtı. Bu silahlar, düşmanın üzerine yüksek patlayıcı etkili mermiler, şarapnel ve zehirli gaz yağdırabilmekteydi. Ağır ateş aracılığıyla yoğunlaşmış birlikleri, dikenli telleri ve güçlendirilmiş mevzileri yok edebilmekteydi. (National Army Museum (Eng), 2023) 1.Dünya Savaşı sırasında kullanılan top çeşitlerinden birkaçına kısaca değinmek gerekirse, öncelikle “10,5-cm-FH 98/09” topunu incelemek gerekir. 6300 metre etkili menzile sahip ve dakikada 4 mermi atışı gerçekleştirebilen 1225 kg ağırlığındaki bu top 1909-1916 yılları arasında 3500-4000 adet üretilmiştir. (Valka, 2023) Oysa 2.Dünya Savaşı sırasında piyadeleri desteklemek için kullanılan 21 cm Mörser 18 havan topu 16 km’yi geçen bir menzile sahipti. 15 cm Kanone 18 topu ise 24 km menzile ulaşabilmekteydi. Bu özellikleri nedeniyle daha çok kent kuşatmaları ve sahil koruma görevlerinde bu toplardan faydalanılmıştı. Fakat İkinci Dünya Savaşı, birincisinden farklı olarak silahların daha kategorize olduğu bir savaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu savaşta kara ve deniz için 2 farklı sınıf top çeşidinin kullanımının yanında kara savaşlarında; piyade desteği için kullanılan toplar, motorize toplar, tanksavarlar, uçaksavarlar, çok namlulu roketatarlar, sahra ve obüs topları ile mega kuşatma toplarının savaşına da sahne olmuştur. Dolayısıyla savaş topları teknolojik gelişmenin getirdiği menzil ve ateş gücü artışının yanı sıra savaş araçlarının ve sahalarının çeşitlenmesi sonucu çeşitli amaçlar için özel olarak üretilmeye de başlanılmıştır.

³ Bkz. <https://www.britannica.com/technology/MG42> (Erişim Tarihi: 12.08.2023)

Bahsi geçen bu uzmanlaşmanın en önemli örneği şüphesiz ki uçakların ikinci dünya savaşındaki nitelik ve niceliksel artışı sonucu savunma amacıyla ortaya çıkan uçaksavar ve tanksavar toplarıdır. 1. Dünya Savaşı sırasındaki uçaklar daha yavaş ve alçaktan uçtukları için o günün mitralyözleri ve hafif silahları bu uçakları düşürme kabiliyetine sahipti. Fakat uçak teknolojisindeki gelişmeler ile yeni bir savunma silahı ihtiyacı hasıl olmuştu. 8,8 cm Flak uçaksavar topu da bu ihtiyacı karşılamak üzere Almanlar tarafından kullanılmıştır. Bu tanklar ilk başta uçaksavar olarak kullanılma amacıyla üretilse de tanksavar topu 12,8 cm Flak tanksavar topuna da ilham olmuş ve tanksavar olarak da kullanılmıştır. Savaş boyunca bu silahtan toplamda 20.754 adet üretilmiştir. (Pantelic, 2022) Tanksavar sınıfı savaş toplarından ise en göze çarpan model İngilizlerce üretilen QF 17 libre topudur. 1.5 km etkili menzile ile Alman tanklarının zırhlarını delebilen bu top, eğitilmiş bir mürettebat tarafından kullanıldığında dakika 10 atış yapabilmektedir. (Military Factory, 2017)

Kuşatma toplarına göz atmak gerekirse öncelikle 1. Dünya Savaşı'nı incelemek gerekir. Dev bir kuşatma topunun uzun menzile ve yıkıcı mühimmatı ile kentleri uzaktan bombalaması fikri yine Alman ordusu tarafından düşünülmüş ve bu fikir uyarınca 1. Dünya Savaşı yıllarında Paris Topu adı ile anılan bir top üretilmiştir. Paris Topları, demiryolu rayları üzerindeki Alman ön hatlarına yakın mevzilerine taşımış ve 35 km'lik atış menzilleri ile Mart 1918'den başlayarak yaklaşık 140 günlük bir süre boyunca Paris'i aralıklı olarak bombalamıştı. (Editors of Britannica Encyclopaedia, 2008) İstenilen ölçüde bir başarıya sahip olamasa da bu silah, 2.Dünya Savaşı'nda kullanılacak kuşatma silahları için önemli bir fikri altyapının oluşmasını sağladı. Bu Fikri altyapı sonucunda Maginot hattındaki kalın beton tahkimatı tahrip etmesi için yeni bir mega silah tasarlanması fikri ortaya çıktı ve bu fikir kapsamında çalışmalar başladı. Fakat bu çalışmalar nihayete ermeden önce Maginot hattı kuşatma altına alınarak düşürüldü. Bunun üzerine bahsi geçen mega silah Gustav 1941 yılında Sivastopol Kuşatması sırasında kullanılmaya başlandı. Namlusu 27 metre uzunluğunda namlu çapı 800mm olan, 7.1 tonluk mermiler atan ve her atışta 1.75 ton barut kullanan (Weir, 2017:219) bu top vasıtasıyla Sivastopol'e 7 tonluk beton delici mermiler atıldı. Bu mermiler ile 23 millik bir menzile elde edildi ve böyle bir merminin bir yer altı mühimmat deposunda patlamadan önce (merminin) 100 fit toprağı deldiği bildirildi. Bu devasa mermilerin yaklaşık elli kadarı ateşlendi ve büyük hasara neden oldu. (Chanter, 2007) Fakat bunun dışında herhangi bir askeri başarı sağlamasa da

Almanlar kentlere karşı gerçekleştirilen bombardımanların psikolojik üstünlüğünü kullanmak amacıyla bu tarz silahları kullanmaya devam edeceklerdi.

Psikolojik üstünlük için 2. Dünya savaşı sırasında kullanılan konvansiyonel silahlardan bir diğeri ise seyir füzeleridir. ‘‘V1’’ ve ‘‘V2’’ intikam silahı olarak anılan bu silahlar uzak mesafeden İngiltere ana karasını bombalayarak İngilizlerin savaştan çekilmesini sağlamak, bunu sağlamasa bile dirençlerini kırmak amacıyla Hitler’in özel isteği üzerine üretilmiş silahlardı. Savaşın Almanya için kötü gitmeye başladığı stratejik durum karşısında Almanya, İngiliz sivillerin moralleri bozmak amacıyla ‘intikam silahlarını’ (Vergeltungswaffen) konuşlandırdı. (Imperial War Museum, 2023) Vızılı bombaları olarak anılan bu V1’ler dünyanın ilk seyir füzesiydi ve V1 İngiliz toplumunu hazırlıksız yakalayarak başlangıçta büyük hasar verdi. İngiltere’ye yönelen uçak bombaların hemen hepsi Londra’da 25 bin evi yıktı ve 6184 insanı öldürdü. (Weir, 2017) s. 322 Üretilen bu silahların teknik özelliklerine değinmek gerekirse; bir V2 roketi 14 metre uzunluğundadır. Fırlatma ağırlığı 12.700–13.200 olup ve alkol ve sıvı oksijen yakan yaklaşık 60.000 pound itme gücüne sahiptir. (Encyclopaedia, 2023) Almanya savaş sırasında 35 bin V1 roketi üretse de sadece 9 bin tanesi İngiltere’ye atılabilmiş ve bunların 4 bin tanesi oraya varamadan imha edilmişti. V2 roketleri ise müttefikler Berlin’e girene dek atılmaya devam etmiştir. (Weir, 2017:322)

Konvansiyonel silahlar kategorisinde 2.Dünya savaşının en yaygın kullanılan ve en yıkıcı sonuçları doğurarak savaşı doğrudan etkileyen aktörleri şüphesiz tanklar ve uçaklardı. Bu kapsamda tanklar ilk kez 1.Dünya Savaşı sırasında aktif olarak kullanılmıştır. İngilizler, 15 Eylül 1916’da Somme Savaşı’nın muharebe alanına ilk tankları sokmuş (Beck, 2021) ve önemli sonuçlar elde etmişti. Bu sonuçlardan ilki, kitlenen siper savaşlarının tanklar vasıtasıyla geçilmesinin mümkün olduğuydu. İkincisi ise bu silahı karşısında ilk kez gören düşmanın elindeki tüfekler ile bu silahı etkisiz hale getirmesi mümkün olmadığı için panik yaşayarak psikolojik anlamda savaştan kopmasıydı. 1918’in sonlarına dek bu makinelerden 3.000’den fazla (Imperial War Museums, 2023) üretilmiş olsa da Almanlar bu teknolojiyi çok geç üretmeye başladılar. Dolayısıyla tankların yıkıcı etkileri, yalnızca tek bir tarafında elinde kullanılarak tezahür etmişti. Dolayısıyla 2. Dünya Savaşı başlayana dek tankların birbiri arasında gerçekleştirecekleri mücadelenin nasıl olacağı hakkında hiçbir

ordunun da tam anlamıyla bir fikri yoktu. Fakat tankların cepheyi yarma konusunda etkili olmaları 2. Dünya Savaşında birçok tankın geliştirilip üretilmesine ve Blitzkrieg taktiğine ön ayak olmuştur.

1.Dünya Savaşında ve 2.Dünya Savaşında kullanılan tankları mukayeseli olarak anlatmak gerekirse; İngilizler tarafından imal edilen ilk savaş tankı olan Mark tankları, özelliklerine göre dişi ve erkek cinsiyeti olarak sınıflandırılmış ve üretilmiştir. "Anne" olarak adlandırılan ilk örneği, her iki yanında altı librelik bir top ve bir Hotchkiss makineli tüfek monte edildi. Daha sonra sadece makineli tüfeklerle alt tipler üretildi ve bunlar "Dişi" olarak adlandırıldı, çıkıntılı 6 librelik orijinal versiyona "Erkek" adı verildi. (American Gi Museum, 2022) Mark-2 tankı 27-28 ton ağırlığında olup saatte azami 5,95 km yol alabilmekte, 6-15 mm arasında bir zırh ile bir depoyla azami 45 km ilerleyebilmektedir. ⁵ Mark tanklarından bir yıl sonra üretilerek savaş alanında kullanılan bir diğer tank ise Fransız üretimi olan "Renault FT" tankıydı. Bu tank 1917 yılında aktif olarak savaş alanında görev yapmaya başlamıştı. 6,7 ton ağırlığına olan tank, saatte azami 7,5 km yol alabilmekte, 22 mm'lik zırhı ile bir depoyla azami 65 km ilerleyebilmektedir. ⁶

1. Dünya Savaşı'nın zaferi getiren silahları olan tankları, savaşın mağlubu olan Almanya çok iyi incelemiş ve 2.Dünya Savaşı sırasında bu silaha önemli yatırımlar yapmıştı. 1938 yılında Nazi İktidarı'nın silahlanma yatırımları kapsamında tank programının ilk ürünü olan Panzer-1 hafif tankı ile başlayan bu süreç, özellikle orta tank üretiminde yoğunlaşan ve savaşın sonuna yaklaşıldıkça ağır tank üretimini de içeren bir sürece evrilmişti. 2. Dünya Savaşının bu noktada ilkinden farkı savaşın uzun sürmesi nedeniyle savaş sürecinde tankların analiz edilerek yeni ihtiyaçlara göre hızlıca geliştirilerek üretilmesiydi. Örneğin 1938 yılından itibaren sadece Panzer sınıfı tanklardan 5 çeşit üretilmiş ve 2 adet tank da prototip aşamasında kalmıştır. Ayrıca farklı sınıf ve derecedeki tankların üretimleri de bu süreçte devam etmişti.

2.Dünya Savaşında kullanılan tankların özelliklerini incelemek gerekirse savaşın başında Fransız ordusunca kullanımı devam eden "Renault FT" gibi tankların yanı sıra Fransızlar 1936 yılında "Renault R35" tankını üretmeye başlamışlardı. 10,6 ton ağırlığındaki bu hafif tank 43 mm'lik bir zırha sahipti. Saatte azami 20 km gidebilen

⁴ Bkz. https://www.tanks-encyclopedia.com/ww1/gb/tank_MkII.php (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

⁵ Bkz. https://tanks-encyclopedia.com/ww1/fr/renault_ft.php (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

bu araç bir depo ile 120 km ilerleyebilmektedir.⁷ Silah olarak ise ‘‘Puteaux SA 18’’ hafif topu kullanan bu tankın muadili, Almanlarca üretilen Panzer 2 tankıdır. Panzer 2’ye değinmek gerekirse; 12 ton ağırlığındaki bu hafif tank 30 mm’lik bir zırha sahipti. Saatte azami 55 km gidebilen bu araç bir depo ile 250 km ilerleyebilmektedir.⁸ Zırh olarak daha hafif olmasına karşın hız olarak Fransız tankına karşı daha üstün olan Panzer 2 tankı, silah olarak ise ‘‘2 cm KwK 30’’ hafif tank topu kullanmaktaydı.

Orta sınıf tanklar arasında gerçekleşen mücadeleler genelde piyadelerden ziyade, tankların birbirleri arasında cereyan etmekteydi. Dolayısıyla orta sınıf tanklar birbirlerinin zırhlarını delmek üzere silahlarla donatılan ve birbirlerinden hızlı ve çevik olmak üzere tasarlanan bir silaha dönüşmüşlerdi. Orta sınıf tanklarda ise Panther tankı öne çıkmaktaydı. 45 ton ağırlığındaki bu orta sınıf tank 80 mm’lik bir zırha sahipti. Saatte azami 46 km gidebilen bu araç bir depo ile 200 km ilerleyebilmektedir. 1942 yılında tasarlanan bu tank ‘‘7,5 cm KwK 40’’ anti tank silahı⁹ kullanmaktaydı. Saatte 900 km hızla giden 8.5 kg’lık mermiler ateşleyebilen bu silah ise Rus T-34 tanklarına karşı mücadele etmek için üretilmişti. Pantherlerin mücadele etmek için üretildiği T-34 tankı ise 26,5 ton ağırlığa ve 45 mm’lik bir zırha sahipti. Saatte azami 55 km gidebilen bu araç bir depo ile 300 km ilerleyebilmektedir.¹⁰ Silah olarak 85mm’lik anti tank topu kullanmaktaydı. Ateş gücü anlamında Panther tankı öne çıksa da hız bakımından T-34 tankı daha öndeydi. Ayrıca Panther tankının bir dezavantajı da, Alman tanklarının genelinde olduğu üzere birçok teknik aksamının el işçiliği gerektirmesiydi. SSCB tankları bu noktada Alman tanklarına karşı sayısal anlamda önemli ölçüde fark yaratmaktaydı. Dolayısıyla Almanlar sayısal üstünlüğü elde edemeyeceklerini düşündüklerinden giderek daha büyük ve ağır tank projelerini hayata geçirmeye başladılar.

Bahsi geçen ağır tanklardan en göz önünde olanı şüphesiz Tiger serisi, Jagdtiger ve Mous tanklarıdır. Tiger 2 ve Jagdtiger tanklarının ağırlıkları 70 ton civarındayken, daha prototip aşamasında olan Mous tankı için 188 ton ağırlığında 2 prototip üretilmişti. Tiger 2 tankı diğer örneklerle nazaran daha fazla sayıda üretilmiş ve daha fazla savaş görebilmiştir. Tiger 2 tankının teknik özelliklerine değinmek

⁶ Bkz. https://tanks-encyclopedia.com/ww2/france/renault_r-35.php (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

⁷ Bkz. https://tanks-encyclopedia.com/ww2/germany/panzer_ii.php (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

⁸ Bkz. <https://ww2db.com/weapon.php?q=202> (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

⁹ Bkz. <https://man.fas.org/dod-101/sys/land/row/t-34.htm> (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

gerekirse; 180mm'lik zırh ve 88 mm'lik anti tank silahına sahiptir ve saatte 26 km azami hıza sahiptir.¹¹ Bu tanklar ile mücadele etmesi için SSCB tarafından üretilen IS-3 tankı ise 49 ton ağırlığındadır ve 122-mm'lik anti tank topu ve 120 mm'lik zırhı ile üretilmiş ve saatte 40 km azami hıza sahiptir.¹² Ağır tank sınıfı bu anlamıyla savaşın son iki yılında yoğun bir rağbet görmüş olsa da sayıları orta sınıf ve hafif tanklara nazaran daha azdır. Daha önce değinildiği üzere bu tank sınıfında da Alman üreticiler teknik ve ateş gücü üstünlüğüne yönelik üretimler gerçekleştirilirken Müttefikler ve SSCB, nicelik öncelikli bir üretim anlayışı benimsemiştir. Bu nedenle Alman ağır tankları düşmanın sayısal üstünlüğü karşısında dezavantajlı konuma düşmüştür, ayrıca Alman Ordusu yedek parça ve tamir konusunda fabrikasyon olmayan teknik parçalar kullanmaları nedeniyle tamir edemedikleri birçok savaş aracını düşman eline geçmemesi adına kendileri patlatmak zorunda kalmışlardır.

Tanklara değinildiğinde şüphesiz Blitzkrieg taktiğine de değinmiş olmak gerekir. 2. Dünya Savaşı'nda kullanılan taktiklerde konuya değinilmiş olsa da burada da bir parantez açmakta yarar vardır. Zira bu konu 2. Dünya Savaşı'nın iki ünlü generali olan Heinz Guderian ile Erich von Manstein arasındaki önemli bir ihtilafı da temsil etmektedir. Guderian, daha önce anlatıldığı üzere bir Blitzkrieg savaşına uygun tankların üretimi konusunda çalışmalar gerçekleştirilmesini teşvik etmeye çalışırken Manstein Blitzkrieg'i ve tankları daha farklı yorumlamıştır. Manstein'e göre savaşın ana unsuru hala piyadelerdir. Tanklar da aslında topların mobilize olmuş bir versiyonu olarak piyadelerin önünü açmak ve düşman hatlarına piyadelerle birlikte veya piyadelerin önünden saldırmak için kullanılmalıydı. Manstein'in bu anlayışı uyarınca üretilen Stug serisi, Sturmtiger ve Sturmpanzer IV gibi tanklar mevcuttur. Bu tankların amacı değinildiği üzere piyadelere mobil bir atış desteği sağlamaktı. Zira kent çatışmaları sırasında tanklar tek başına bölükler halinde bir işe yaramıyordu. Stalingrad savaşı bunu gözler önüne sermişti. Dolayısıyla Manstein'e göre toplar hem açık alanda hem de kent savaşları sırasında aktif olarak kullanılmalı ve piyadeler hala savaşın ana unsuruydu. Bu kapsamda üretilen taarruz topları Doğu cephesinde kullanılmış olsa da düşmanın sayısal üstünlüğü ve Hitler'in emirnameler ile cepheyi Berlin'den yönetmesi bu taktiğin ne derece kullanışlı olduğunun test edilmesini

¹¹ Bkz. https://tankmuseum.org/tank_collection/tiger-ii (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

¹² Bkz. <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/is-3-specs.htm> (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

engellemiştir.

Bu tankların ve taarruz topu ile desteklenen piyadelerin durdurulması için kullanılan dikenli teller ve çelik tahkimatlar ile anti tank mayınlarına da bu noktada incelemek uygun olacaktır. Özellikle Atlantik Duvarı'nın beton sığınakların yanı sıra güçlendirilmiş topçu bataryaları mayınlarla ve kumsallara dağılmış mayın tarlaları ve engeller desteklenmişti. (Vanfleteren, 2017) Rommel 1944'de Bölgeye atandığında Fransız sahillerine 50 milyon mayın yerleştirilmesini emretmişti. (National Geographic Channel, 2020) Mayınların yanı sıra sahil şeridinde bir dizi engel hattı yapılması da öngörülmüştü. Buna göre bu hattın ilk kısmını Belçika Kapısı adı verilen çelik engeller teşkil etmekteydi. İkinci hatta ise uçları testereli 30 derecelik açı ile yerleştirilmiş tahta engeller mevcuttu. Bu iki engel çıkartma botlarına zarar vermek ve mümkünse engellemek için kullanılmıştı 3. hatta ise arazi dikenli olarak bilinen belirli aralıklarla yerleştirilmiş çelik engeller mevcuttu. Bu engeller ise piyadelerin ve zırhlı araçların ilerleyişini engellemek için konulmuştu. Ayrıca piyadelerin istihkâmlara yaklaşmasını engellemek için dikenli teller de bu duvarda yer almaktaydı. Çok daha eski dönemlerde dahi yeri olan istihkâm uygulamasına karşın bu istihkam tarzı ve istihkamın önünde yer alan engeller muhakkak ki yeni silahlara uygun olacak şekilde ve çok daha geniş ölçekteydi.

Günümüz savaşlarında da önemli bir yer tutan kara mayınları ise esasen piyade savaşlarında çok işlevsel değillerdi. Zira dikenli tel ve makineli tüfekler aracılığı ile savunulan siperlerden karşı taarruza kalkıldığında mayınlar tarafa ayırt etmeksizin patladığı için istenen verimliliği sağlayamamaktaydı. Aynı zamanda siperden taarruz eden piyadelerin o anki ilerleme sırasında kendi döşedikleri mayınları fark etmesi ve onlardan kaçınması da olanaksız olacaktı. Tankların ortaya çıkışı ise kara mayını harbinde çok önemli bir gelişime neden oldu. Zira küçük bir miktar patlayıcı paleti parçalayarak tankı hareketsiz ve çaresiz bırakabiliyordu. (Weir, 2017:270) Ama tankların üzerinden geçtiğinde patlayan mayınların piyadelere zarar vermesi yine sorunu başa döndürecekti. Bu sorunu çözmek için de büyük basınç sonucu patlayan tanksavar mayınları geliştirilmiş ve bu mayınlar, piyadenin gerçekleştirdiği basınca maruz kaldığında patlamamakla birlikte yalnızca tank ve zırhlı araçlar gibi ağır bir basıncına maruz kaldığında patlayan türdendi. Bu da piyadelerin operasyonel gücünü korumak amacıyla gerçekleştirilen bir yeni bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktaydı.

Fakat mayınların taarruz eden piyadeler tarafından ayırt edilememesi, taarruz etmeyi düşünmeyen müdafacılar için mayınların uygun bir savunma aracı olarak kalmasını sağladı. Bu sebeple Atlantik Duvarında olduğu gibi savunma amaçlı birçok anti personel mayını da bu savaş sırasında kullanıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında anti tank ve anti personel mayınlarının her iki türü de çok yaygın olarak–toplam 300 milyon dolayında– kullanılmıştır. (Erendil , 1994)

İkinci Dünya Savaşında önemli bir rol oynayan silahlardan biri ise şühesiz savaş uçaklarıdır. Orville Wright, 1903 yılında dünyanın ilk adımlı ve kontrollü uçuşunu gerçekleştirmiş fakat bu sadece 12 saniye sürmüştü. Doksan yıl sonra uçaklar kendilerini en önemli askeri silah olarak bulmuş, 2.Dünya savaşında topçunun rolünü üstlenerek Blitzkrieg'i mümkün kılmışlardır. (Weir, 2017:222) İlk başlarda uçaklar gözetleme görevi gerçekleştirmek için kullanılsa da zaman içerisinde gelişerek birbirlerini düşürebilecek veya yerdeki düşmanlara karşı taarruz edebilecek silahlarla donatılmışlardır. Uçak teknolojilerindeki gelişmeler arttıkça uçaklar da zaman içerisinde sahadaki birliklere destek verecek otomatik silahlara veya düşman bölgeleri bombalayacak donanıma erişerek nihayetinde savaşçı, yakın destek, stratejik bombardıman, taktik bombardıman, uçak gemisi görevlerine uygun farklı tasarımlar ile üretilmeye ve kullanılmaya başlanılmıştır. Dünyanın ilk savaş uçağını İtalyanlar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Trablusgarp Savaşı'nda kullanılsa da savaş uçaklarının aktif ve toplu olarak kullanımı ise 1. Dünya Savaşına kalmıştır. (Yardımcı N. , 2021) 1. Dünya Savaşı sırasında kullanılan en eski uçak türlerinden biri olan Vickers F.B.5 1915 yılında aktif servise girmiş ve 1916 yılında da aktif görevden alınmıştır. İlk avcı uçağı olarak görev yapan Vickers, 5000 ft'de saatte 113 km¹³ hıza çıkabilmekteydi. Yine 1. Dünya Savaşının sonlarına doğru bir tarih olan 1917 yılında hizmete başlamış bir Fransız uçağı olan SPAD S.XIII ise saatte 213 kilometre maksimum hıza ve 276 km azami menzile sahipti. (Swopes, 2023)

2. Dünya Savaşında görev yapan uçaklara gelindiğinde ise iki uçak teknolojisi arasında birkaç kata varan farklar olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. 2. Dünya Savaşının Almanlar tarafından kullanılan savaş uçaklarının örneklerini incelemek gerekirse farkı anlamak için savaş başında (1937) hizmete giren Messerschmitt Bf 109 modeli ile savaş sonunda hizmete giren (1944) Messerschmitt Me 262 modelleri

¹³ Bkz. http://www.theaerodrome.com/aircraft/gbritain/vickers_fb5.php (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

arasında kıyaslama yapmak doğru olacaktır. Messerschmitt Bf 109, saatte 470 km azami hıza sahip olup 650 km menzile sahiptir ve 1,597 kg ağırlığındadır. (Dwyer, 2023) İki motorlu çok rollü bir jet avcı uçağı olan 3800 kg ağırlığındaki Messerschmitt Me 262 modeli ise 1.050 km menzile sahiptir ve saatte azami 870 km hıza ulaşabilmektedir. (Flugzeug Info , 2023) 1.Dünya Savaşı ile mukayese edildiğinde bu 7 kattan fazla bir hız ve 4 kata yakın bir menzil artışına tekabül etmektedir.

Bu teknolojik farkların yanı sıra, uçaklarda da diğer konvansiyonel silahlarda olduğu üzere farklı amaçlara yönelik üretimler gerçekleşmiş ve avcı, bombardıman ve yakın destek uçakları gibi farklı sınıfta uçak türleri savaş literatürüne girmiştir. Junkers Ju 87 Pike bombardıman uçağı, Avro Lancaster ağır bombardıman uçağı, Focke-Wulf Fw 189 Uhu hafif bombardıman uçağı, Aichi B7A torpido bombardıman uçağı, Blohm & Voss BV 222 hava ambulans uçağı, Boeing C-108 Flying Fortress intikal uçağı, Laister-Kauffman TG-4 planörü, çeşitli eğitim uçakları ve uçak gemisinden kalkmak üzere tasarlanan uçaklar olmak üzere birbirinden farklı görevlere yönelik üretilen bu uçaklar bu türlerin birer örneğidir. 2. Dünya Savaşı sırasında sadece Amerikan Ordu Hava Kuvvetleri (AAF) tarafından 100'den fazla uçak tipi kullanıldığı bilinmektedir. (AFHSD, 2023) 2. Dünya Savaşı boyunca ise toplamda 600'den fazla farklı çeşitte uçak kullanılmış, 300 farklı çeşit uçak prototipi denenmiştir. Jonathan Zeitlin'in aktardığına göre 1939 yılından 1945 tarihine dek yukarıda bahsi geçen uçak türlerinden Birleşik Krallık 105.285, Nazi Almanyası 117.521, Amerika Birleşik Devletleri ise 324.901 adet üretmiştir. (Overy, 1980:150) Yine bu tarih aralığı içerisinde Sovyetler Birliği, İtalya, ve Japonya'nın toplam uçak üretimleri ise 180 bin adedi aşmıştır. (Statista Editors, 1998) Dolayısıyla uçakların İkinci Dünya Savaşı sırasında önemli bir rol oynadığı da sayılar üzerinden anlaşılabilmektedir.

Tank birlikleri genel anlamıyla birbirlerine ve piyadelere karşı etkili olsalar da sayısal üretim bakımından çok fazla olan uçakların hava saldırılarına karşı savunmasızlardı. English Channel muharebesine kadar Almanlar lehine olan hava üstünlüğü, Almanların iki cepheli savaşa başlaması ile yavaş yavaş sona ermekteydi. Düşmanın ilerleyen tank birliklerine karşı hava taarruzu düzenleyecek imkanı kalmaması ve tanksavar topalarının topyekün hücumlar karşısında yetersiz kalması üzerine Almanlar şehir çatışmaları sırasında düşman tanklarını yok etmeye yönelik bir savunma anlayışı gütmeye başladılar. Bu anlayışın da en önemli aracı da şüphesiz

olarak ‘‘The Panzefaust’’ anti tank silahıdır. 1943 yılı itibarıyla savaşta kullanılan bu silah, piyadelerin yakın menzilden tankları etkisiz hale getirmelerini sağlamaktaydı. İsviçreli bir mühendis olan Henry Mohaupt tarafından temellendirilen, tanksavarlara ve diğer silahlara göre çok daha mobil olarak kullanılan bu silah, düşman tanklarının zırhlarını delmek suretiyle infilak ettirmek üzere tasarlanmıştı. (Weir, 2017:279) Üretimleri çok basit ve ucuz olan bu tek kullanımlık olan bu silahtan savaş sonuna kadar 8.3 milyon adet üretilmiştir. (McNab, 2022) Özellikle Berlin Savunması sırasında Volkssturm birlikleri tarafından yaygın olarak kullanılan bu silahın etkisi beklenenin ötesine geçmişti ki Kızıl Ordu tarafından bile bu silahın RPG2 adında bir taklidi uyarlanmıştır.

2. Dünya Savaşı sırasında kullanılan silahlar bağlamındaki bu karşılaştırmayı biyolojik ve kimyasal silahlar için gerçekleştirdiğimizde ise önceki savaşlara göre farklı bir sonuç çıkartmak burada da mümkündür. 2. Dünya Savaşı sırasında biyolojik silahlar ve kimyasal silahlar gelişim evresi geçirmiş ve karşılıklı olarak bir tehdit unsuru olması maksadıyla üretilmiştir. Savaş süresince biyolojik silah kullanımının tek örneği Japon Ordusunun Çin toprakları üzerine gerçekleştirmiş olduğu hadisedir. Bu minvalde Japon ordusunun, kolera ve tifüs salgınlarını incelemek için Çin köylerindeki 1.000'den fazla su kuyusunu zehirlemiştir. (Frischknecht, 2003) Bu operasyon sonucunda hayatını kaybeden veya bundan etkilenenlerin sayısı belirsizdir.

Japonya çok erken dönemde biyolojik silahlar üzerine araştırmalar gerçekleştirmeye başlamış, biyolojik silah programı kapsamında 5.000'den fazla kişiyi istihdam etmiş ve 26 merkezinden sadece birinde insan deneylerinde yılda 600 kadar mahkumu (bu deneylerle) öldürmüştür. Japonlar, bu şekilde mahkumlar ve masum siviller üzerinde en az 25 farklı hastalığa neden olan ajanı test etme imkanına sahip olmuştur. (Frischknecht, 2003)

Japonların Çinlilere karşı biyolojik savaş ajanlarını kullanması ve biyolojik sekansları silah haline dönüştürmeleri, Amerika'nın yüzleştiği bu tehdide karşı nasıl savunma yapılacağını daha iyi anlamak ve gerekirse misilleme yeteneği sağlamak için biyolojik savaş araştırması yapma kararına yol açmıştı. (Schneider, 2023) Fakat Biyolojik silahlarla ilgili araştırma gerçekleştiren tek müttefik devleti ABD değildi.

2. Dünya Savaşı'nda, biyolojik silahların konvansiyonel silahlarla entegresinden ziyade bu hastalıkların hayvanlar aracılığıyla bulaştırılmaya çalışılması

temel yöntem olarak benimsemiştir. Örneğin asla kullanılmasa da Birleşik Krallığın şarbon organizmaları içeren 5 milyon sığır küspesi ürettiği bilinmektedir. (Roffey, Tegnell, & Elgh, 2022:412) Başka bir örnek ise savaşın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Dachau'daki bir enstitüdeki bilim adamları, sıtmaya bulaşmış böceklerin, düşman topraklarına salınacak kadar uzun süre nasıl canlı tutulabileceğine dair bir araştırma yürüttükleri keşfedilmiştir. (Oltermann, 2014) Yine Birleşik Krallık Döneminde “*botulin*” toksini ile ilgili bazı çalışmalar yapmış, veba ve Salmonella ile ilgili az da olsa çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Biyolojik silah mühimmatları üzerinde saha testleri yapılırsa da esas araştırma, hastalığı yaymak için şarbon, botulin ve vektörlere odaklanmıştır. (Roffey, Tegnell, & Elgh, 2022:412) Kısacası savaşın bu devletler biyolojik silahlar 20.yy öncesindeki gibi bir anlayışla ele alarak kısa vadede bir misilleme silahı olması amacıyla ellerinde tutmuşlardır.

Kimyasal savaşlar bakımından bakıldığında ise 2.Dünya Savaşı, kimyasal silahların savaş alanında kullanıldığı bir savaş olmaktan ziyade geliştirilmesine yönelik deneylerin ön plana çıktığı bir savaştır. Müttefik devletler de Mihver kuvvetleri de uzun vadeli bir kimyasal savaşın sonuçlarını ve karşılıklı misillemelerin boyutlarını tahmin edemedikleri için ellerindeki kimyasal silahları ve kimyasal silah araştırmalarını yalnızca birbirlerine karşı koz olarak üretmiş ve ellerinde bulundurmalarına rağmen kullanmamayı tercih etmişlerdi.

Oysa iki taraf da bu silahlar hakkında önemli bilgilere sahipti ve bunlar geliştirmeye de devam etmekteydi. Örneğin silahlar üzerinde yoğun araştırmalar yapan Almanlar sinir sistemine etki eden kimyasal silahlar geliştirmişti. Savaş başladığında bu silahtan ellerinde 20-30 bin ton tabun stoku vardı. (Semerci, 2013) Aynı şekilde Japonların 1930’lu yılların sonunda işgal altındaki Mançurya bölgesinde ufak çapta da olsa kimyasal gazı silahlaştırarak kullandığı bilinmektedir. Buna rağmen Japonya da saldırılarını başlattığı 1941 yılında uzun vadeli bir kimyasal savaşa çok hazırlıksızdı. Tıpkı Almanya gibi, misillemelerden korkuyorlardı. Ayrıca Almanya ve Japonya kimyasal savaşa başvurmaya gerek kalmadan, önemli zaferler elde etmişti. (Legro, 2000:102) Buna rağmen II. Dünya Savaşı esnasında, Schrader çalışmalarına devam etmiş, 1938’de “metan sulfonil florür” adlı fumiganı sentezlemiştir. 1944’e dek ise kimyasal silah olarak kullanılmak üzere toplamda 2000 yeni bileşiğin sentezi gerçekleştirilmiştir. (Erkekoğlu & Koçer Gümüşel, 2018:25)

Sarah Pruitt'in aktardığına göre ise Almanların Donets Havzasında Ruslara karşı gaz kullanabileceğini öğrendiğinde, Churchill Kurmay Başkanları Komitesine şunları yazdı: "*Almanların Ruslara gaz kullanması durumunda, Alman şehirlerini ıslatarak misilleme yapacağız. Mümkün olan en büyük ölçekte gazla*" (Pruitt, 2023) Yine ABD'de 1941 tarihinden 1945 tarihine kadar Kimyasal Silah Programı aracılığıyla Kimyasal Savaş Departmanına 2.814 Milyar Dolar yatırım (MCFarland, 1986:107) yaparak kimyasal silah alanında çalışmalar gerçekleştirmişti. Bu bilgiler ışığında, savaşın başında müttefikler kimyasal bir harp için tam anlamıyla hazırlıklı olmasalar da kimyasal bir harbin mihver devletlerin çekindiği bir senaryoya doğru evrilmeye müsait olduğunu ifade etmek doğru olacaktır.

Kimyasal silahlar savaş alanında bizzat kullanılmamış olsalar da Nazilerin bu silahları esir kamplarındaki esirler üzerinde denediği ve kullandığı bilinen bir gerçektir. Geliştirilen bu silahların insan üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla "*Tabun Gazı*" II. Dünya Savaşı'nda ilk kez Auschwitz'deki mahkûmlar üzerinde denenmiş ve buradaki 30.000 esirden en az 25.000'ini ölmüştür. (Erkekoğlu & Koçer Gümüşel, 2018:25) Yine Sobibor'un gaz odalarında 250.000 kişinin hayatını kaybettiği bilinmektedir. Dolayısıyla savaş sırasında verilen toplam kayıplarla karşılaştırıldığında gözle görülür ölçüde insan kimyasal silahlara maruz kalarak hayatını kaybetmiştir.

Nükleer silahlar ise 2.Dünya Savaşı'nın askeri literatüre getirdiği bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu yönüyle bu savaş önceki savaşlardan ayırmaktadır. Atom bombası adı verilen bu silah sonucu birçok insan hayatını kaybetmiş ve atom bombası atılan bölgelerde uzun süreli hasarlar meydana gelmişti. Etkilerini ve içeriğini incelemeyen önce nükleer silahların savaş sırasında kullanımı fikrinin oluşumuna bakmak gerekir.

İnsanlığın yakın tarihi boyunca girmiş olduğu savaşların arasında meydana getirdiği yıkımın boyutları dikkatte alındığında en tahripkârı şüphesiz 2.Dünya Savaşı'ydı. Bu savaş birbirine karşıt devlet gruplarının bir ölüm-kalım mücadelesi olduğundan, bu devletler birbirini dize getirmek için yeni buluşlar ve silâhlarla harp sahnesinde boy göstermişlerdi. (Erendil , 1994:151) Bu harp silahları, artık cephelerden ziyade sivil halkı da hedef almak üzerine gelişme göstermek durumundaydı. Zira 2.Dünya Savaşı, daha önce olduğu üzere ordular arasında

gerçekleşen bir savaştan ziyade milletler arasında bir savaş olma özelliği taşımaktaydı. Çünkü 2. Dünya Savaşı sırasında savaşan devletler yalnızca ordular teşekkül ederek silahlandırmakla kalmamış, parçası olan insan topluluklarını üretim hatlarında, yeni teknolojiler ve silahlar üretmekte, istihbarat elde etmekte ve savaşa yardımcı olacak diğer çeşitli faaliyetlerde kullanmak yoluna gitmişti. Bu da savaşın bir parçası haline gelen bu insan topluluklarının sivil olarak adlandırılmasındansa askeri hedefler olarak görülmelerine neden olmuştu. Ayrıca siviller üzerinde gerçekleştirilecek güvensizlik hissi ve korkunun savaşı kazandırmak yolunda önemli bir faktör olacağı düşünülmüştü. Bu düşüncenin mimarı da Alman ordusuydu. 1.Dünya Savaşı sırasında Paris Topu ile Paris kentini bombalayarak düşmanı teslim olmaya iteceklerini düşünseler de ilk savaşta bir sonuç alamamışlardı. Fakat bu düşüncenin etkisi 2.Dünya Savaşı sırasında da devam etti ve yine Almanlar tarafından önce yoğun hava taarruzları ile, sonrasında da ‘‘V’’ roketleri ile Londra başta olmak üzere birçok kent merkezlerinde tahribatlar meydana getirmişti.

Savaşın sonlarına doğru ise ABD’nin ve müttefik kuvvetlerin başı Japonya ile dertteydi. Ada ada gerçekleşen savaşlarda çok fazla asker ölmesine rağmen müttefik kuvvetler istedikleri başarıyı elde edemiyorlardı. Bu nedenle uzun yıllardır üzerinde çalışılan yıkıcı bir silahı deneyerek savaşı daha erken bitirmeyi düşünmüşlerdi. Beklenildiği üzere ikinci atom bombası atıldıktan sonra Japonya, ortaya çıkan yıkımın boyutu karşısında teslim olmak zorunda kalmıştı.

Atom çekirdeğinden çıkan enerjinin silaha dönüştürülmesi fikri ise Batı’da 1939’da atom çekirdeğinin parçalanabilir olmasının ve büyük miktarda enerji açığa çıkarması özelliğinin anlaşılmasının ardından ABD ve Almanya öncülüğünde başlamıştı. (Gözlüöl, 2013:229) Atomun silahlaşma süreci ile bilgiler net biçimde yayımlanmış olmasa da ortaya çıkarttığı etkiler bakımından incelenebilmesi mümkündür. İlk olarak savaş alanında kullanılan bu silahların teknik özelliklerini ifade etmek gerekirse; Little Boy atom bombası 3,5 metre boyunda, 75 cm çapında bir boruya ve 4500 kg ağırlığa sahipti. (Belgil, 1981) Patlaması sırasında açığa çıkan enerji ise 15 kiloton TNT gücüne denkti. İkinci bomba olan Fat Man bombasının patlaması ise 22 kiloton TNT gücüne eşit 8 kg plütonyum-239 kullanılarak gerçekleştirilmişti. (Hancı, Bozbıyık, Özdemir, & Demirkan, 2001:386) Bu iki bomba Japonya’nın önemli kentleri olan Hiroshima ve Nagasaki’yi alt üst etmiş, oluşan bu

yıkım sonucunda ise Japonya'nın savaştan çekilmişti.

4.2.3. II. Dünya Savaşı'nın Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi

2. Dünya Savaşı, özellikle askeri ekipman üretimi, testi, kullanımı ve imhası anlamında önemli bir yüz ölçümünde önemli bir çevresel tahribatlara neden olmuştur. Gerek savaşa hazırlık aşaması sırasında, gerek savaş sırasında ve gerekse savaş sonrası süreçte bu etkileri görmek mümkündür. Silahlardaki teknik gelişme, savaşın önceliklere göre daha küresel boyutta gerçekleşmesi ve askeri teknolojideki gelişmelerle ilişkili taktiksel gelişimin meydana gelen tahribatı arttırdığını söylemek mümkündür. Bu etkileri daha iyi tahlil etmek için ise bu savaşta kullanılan silahların çevresel etkilerini değerlendirmek gerekmektedir.

Konvansiyonel silahların yoğun kullanımı 2.Dünya Savaşında meydana gelen çevresel etkilerin boyutunu, önceki savaşlara nazaran çok daha fazla arttırmıştır. Bu savaşın, günümüzde dahi etkilerini devam ettiren sorunlardan biri savaş sırasında savaş sırasında inflak eden veya savaş sonrasında imha edilmeyen mayınlardır. Zira Bir mayın döşendikten sonra 75 yıl aktif kalabilmektedir (Oral, 2018) ve işaretlenmiş mayın tarlalarında rastgele dağılmış olan mayınları savaştan sonra bulmak ve temizlemek son derece zor bir görevdir. (Weir, 2017:272) II. Dünya Savaşı sırasında sadece Libya'da kullanılan kara mayın bölgeleri ve patlamamış askeri mühimmatı bugün dahi ülke topraklarının 3/1'nde halen aktif konumda bulunmaktadır. (Sgaier , 1985) Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın yalnızca Kuzey Afrika'da 5 ila 19 milyon arasında mayın döşediği bilinmektedir. (Doucet, 1993:304) Savaş sırasında ise toplamda kaç adet mayın üretildiği ve kullanıldığı hala tam olarak tespit edilememiş ve o günlerde toprağa gömülen bu mayınlar hala tam anlamı ile temizlenememiştir. Bu mayınlar birçok sivilin ve canlının varlığını tehdit etmekle birlikte, içine gömüldüğü toprağa, patlayarak veya zaman içerisinde toprakta çözünerek de zarar vermiştir ve vermeye de devam etmektedir.

2.Dünya Savaşı sırasında kullanılan konvansiyonel silahların çevre üzerindeki bir diğer etkisinin aktörü de şüphesiz çeşitli vasıtalar aracılığıyla kara ile buluşan bombalardır. Bombardımanlar kent savaşları sırasında sivilinlerin yoğun yaşadığı bölgelere, altyapıya ve hayati üretim tesislerine önemli zararlar vermektedir. Kentlere gerçekleştirilen ağır bombardıman sonucu birçok insan tahrip olan yaşam alanlarını

değiştirmek mecburiyetinde kalmış ve mülteci konumuna düşmüştür. Bazı tahminlere göre, bu ve benzeri nedenlerden kaynaklı olarak 2. Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 60 milyon Avrupalı mülteci olmuştur. (Tomsic, 2017) Bombardımanın ortaya çıkarttığı bir diğer sorun ise üretim tesislerinde meydana gelen tahribatlar sonucunda gıda ve çeşitli hayati ürünlerin üretiminde, ulaşım altyapısında meydana gelen tahribatlar sonucunda ise hayati ihtiyaçların lojistiğinde ortaya çıkan aksaklıklardır. Bu aksaklıkların boyutu o kadar fazladır ki 2.Dünya Savaşı sona erdiğinde, müttefik kuvvetler genel bir açıkla yüzleşmiştir. (Weinreb, 2012) Bu yüzleşme de savaşta ortaya çıkan tahribatın gün yüzüne çıkarttığı bir sonuçtur. Zira çok fazla kent ve bu kentlerin içerisinde bulunan üretim ve ulaşım tesisleri tahrip olmuş, askeri operasyonlar nedeniyle Avrupa’da tarımsal üretim ve ticaret düşüş göstermiş ve sadece işgal altındaki Fransa topraklarında patates, buğday ve diğer tahılların üretimi 1939 yılından 1944 yılına gelindiğinde önemli ölçüde azalmıştır.¹⁴ Yine aynı şekilde 1939 yılından 1941-1944 yılları ortalama üretimine göre Yunanistan’da hububat üretimi %40, baklagillerin üretimi %36, tütün üretimi %89, pamuk üretimi %75 oranında azalmıştır. (Doxiades, 1946) İki dünya savaşının sonucunda da buna benzer kıtlıklar ortaya çıkmış, özellikle savaşın çok yoğun ve öldürücü geçtiği 1945 yılında hasat yapılamaması açlık ve kötü beslenmeden kaynaklanan acılardan kaynaklanan yüz binlerce ölüm vakalarına rastlanılmıştır. (Dower, 1999) Aynı zamanda bombardıman sonucu toprakta meydana gelen tahribat da üretimin azalmasını neden olmuştur. Zira ağır bombardıman uçağından atılan bir bomba patladığında, ortaya yaklaşık 3.000 °C sıcaklık ortaya çıkabilmekte ve sadece tüm flora ile faunanın değil, toprağın daha alt katmanlarının da kavrulmasına sebebiyet vermektedir. Uzmanlara göre aynı toprağın yeniden işlenebilir hale gelebilmesi için 100-7.400 yıl geçmesi gerekmektedir. (Centner, 1996) Örneğin İkinci Dünya Savaşı’ndan on yıllar sonra, Fransa’nın Verdun kentinde ağır topçu ateşi sonucu oluşan kraterler, hâlâ bitkisel büyümeden yoksundur. (Lawrence, 2015)

Can kayıpları ve konut sorunu da bombardımanların bir diğer sonucudur. Almanya’ya atılan 2-7 milyon ton bombanın ancak % 28’i Temmuz 1944’e kadar atılmış, (Erendil , 1994:254) Bombaların kalan kısmı ise 1944-1945 yılları arasında yoğun bir biçimde atılmış ve onarımı güç bir yıkım meydana getirmiştir. 1943’de

¹⁴ Bkz. Margot Lyautey, Marc Elie, (2020), German Agricultural Occupation of France and Ukraine, 1940-1944, Hal Science, s.100

Hamburg, 1945’de Dresden ve diğer Alman kentlerinin bombalanması sonucu 500.000-800.000 arasında insan yaşamını yitirmiştir. (Postel, 1986) Yine aynı şekilde Mart 1945’de Tokyo bombardımanında 100.000 – 200.000 arasında insanın öldüğü tahmin edilmektedir. Savaş sonrası dönemde Almanya’daki tüm konutların %25’i yine Polonya, Yugoslavya, Yunanistan, Avrupa’nın büyük bir bölümü ve Sovyetler Birliğindeki yerleşim yerlerinin büyük bir kısmı insan yaşamının asgari düzeyde sürdürülmesi için bile elverişli koşullara sahip değildir. ABD tarafından işgal edilen Alman kentlerindeki konutların %81’i, Sovyetler Birliği tarafından işgal edilen Alman kentlerinde ise 6 milyon ailenin yaşadığı konutların ise tamamı yıkılmış ve 2.5 milyon insan sığınaklarda yaşamaya zorlanmıştır. (Robert & Kadlec , 1995) Japonya’nın 66 kentinin büyük bir kısmı tahrip edilmiş, yerleşim alanlarının %40’ı yok edilmiş; bunun sonucunda 9 milyon insan evsiz kalmıştır. (Dower, 1999)

Konvansiyonel silahların çevre üzerinde etkilerinin bulunduğu bir diğer alan ise bu silahların üretimi, test edilmesi ve depolanmasıdır. Bahsi geçen bu süreçler de çevresel anlamda önemli tahribatlar ortaya çıkartmaktadır. Yüzyıllar boyunca insanlar ağır metalleri etkilerini bilmeden takı, silah, su borusu vb. çeşitli amaçlar için kullanmışlardır. Sanayileşme ile birlikte ağır metal içeren kömürlerin yakılmaya başlanması ile endüstri bölgelerindeki ağır metal kirliliği aşırı boyutlara ulaşmıştır. (Kahvecioğlu, 2003) Yine sanayi devriminin yaşamın bütün alanlarında olduğu gibi, askeri teknoloji üzerindeki etkisi silah üretiminin makineleşmesi ve silah fabrikalarının kurulması olmuştur. Bu da silahların artık başka herhangi bir tüketim nesnesi gibi kitlesel olarak üretilmeye başlamasına neden olmuştur. (Bahadır, 2018)

Bahsi geçen bu üretimin askerileşmeye doğru yönelmesi ise 1. Dünya Savaşı ile başlasa da doruk noktasına 2. Dünya Savaşı sırasında ulaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 950.000 İngiliz kadının mühimmat fabrikalarında çalışarak silah ve mermi üretiminde rol aldığı tahmin edilmektedir. Bu üretim seferberliğinin savaşa yansıdığını görmek de üretilen askeri teçhizat sayısından tespit edilebilmektedir. Örneğin savaş boyunca M1 Carbine tüfeğinden 6 milyon üretilmiştir. (CNN Türk, 2014)

ABD’nin 2. Dünya Savaşı sırasındaki hesaplanmış toplam askeri üretimi ise 310.000 uçak, 124.000 gemi, 41 milyar mermi, 100.000 tank ve diğer zırhlı araçlar ve 2,3 milyon diğer askeri ekipmanlar olarak kayda geçmiştir. (Morgan, 1994:31) İkinci

Dünya Savaşı'nda en çok kullanılan Amerikan tankı olan Sherman tankı, 1942 ile 1945 arasında 50.000 civarında üretilmiştir. Bir tane Sherman Tankı'nın 30 tondan fazla bir ağırlığa sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda yalnızca Sherman Tankı 1,5 milyon ton ağırlığında üretime neden olmuştur. Bu üretimin gerçekleştirilmesi için gereken hammaddenin elde edilmesi, nakliyesi ve üretilen silahların lojistiği de hesaba katıldığında, silah üretimin sürecinin çevresel etkilerinin ne anlamda somut bir tahribata yol açtığı ortaya çıkmaktadır. Üretimde ortaya çıkan tahribatın yanı sıra daha önce değinildiği üzere konvansiyonel silahların test edilme, depolanma ve imha süreçlerinde de ortaya çıkan bir tahribat mevcuttur. Özellikle askeri eğitimler ve silah denemelerinde ortaya çıkan mermi atıklarına değinmek gerekirse, Lawrence'nin aktardığına göre *“kurşun mermilerin aşınması ve oksidasyonu toprağın, yer altı sularının ve yüzey su kaynaklarının kirlenmesine yol açmaktadır.”* Topraktaki yüksek kurşun konsantrasyonunun bitki örtüsü büyümesini ve tür zenginliğini azaltabileceği kaydedilmiştir. (Cao X., 2003) Aynı zamanda ağır silahların toprak üzerindeki etkileri de daha önce değinildiği üzere orta ve uzun vadeli yıkımlar ortaya koymaktadır. Bu eğitim ve test alanları için meskun mahalden olabildiğince uzak, sızma ve casusluk faaliyetlerini önlemek amacıyla olabildiğince geniş araziler seçildiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu alanlar genel itibarıyla hem insan dışı canlıların habitatlarında önemli tahribatlar yaratarak doğal dengeyi bozacak etkiler ortaya çıkartabilmekte, hem de kullanılabilir toprak ve yüzey suları için olumsuz etkilere neden olabilmektedir.

Silahların depolanma süreci ise bambaşka çevresel sonuçlara gebedir. Öncelikle bu mühimmatın depolanması ve korunması amacıyla genel olarak yer altına kalın beton tabaka ile kaplı depolama tesisleri kurulmuş veya Kralliyet Hava Kuvvetleri'nin yaptığı gibi maden ve taş ocaklarına mühimmatlar istiflenmiştir. Zira dışarıdan gerçekleşecek bir taarruz sırasında bahsi geçen cephane ve silahların korunması öncelik arz etmektedir. Fakat bu noktalarda stoklanmış cephane ve silahların savaş sonrası imhalarının nasıl gerçekleştiği tam olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan çevresel etkileri tespit etmek tam anlamıyla mümkün olamamaktadır. Fakat silah depolarının çevresel etkilerinin en önde gelen örneği, geçmişte silah deposu olarak kullanılan Doğu Alman topraklarının yaklaşık %4'ünün hâlâ kullanılamamasıdır. (Gültekin, 2022) Dolayısıyla birçok madenin içerisinde depolanmış ve savaş sonrası imha edilmesi gereken mühimmatın doğal ortamda ortaya getirdiği çevresel tahribatın boyutu bu örnekten anlaşılabilmektedir.

Üretilen silahların imhasının çevresel etkilerin incelemek içinse Pasifik'teki Vanuatu takımadalarının bir adası olan Esp rito Santo'da Milyon Dolar Noktası denen yeri incelemek gerekir. Bu nokta, adını savaş bittikten sonra burada okyanusa atılan milyonlarca dolar değerindeki ABD ekipmanından almıştır. (Hemmings, 2019) Zira bu ekipmanların ABD ana karasına geri götürülmesi müttefiklerce çok maliyetli görülmüş, bu nedenle de ABD, tonlarca askeri ekipmanını okyanusa atmayı tercih etmiştir. Aynı şekilde Lawrence'nin aktardığına göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, hardal gazları ve arsenik zehirleri gibi kimyasal savaş ajanları varillerde paketlenmiş ve doğrudan okyanusa atılmıştır. (Chepesuk, 1997)

Savaş sırasında arızalanan veya kullanılamaz hale gelen silahlar da çevresel anlamda önemli bir tahribata neden olmuştur. Özellikle kara savaşları sırasında çeşitli noktalarda dağınık halde arızalanmış veya kullanılamaz hale gelmiş birçok tank ve zırhlı aracın akıbetinin ne olduğu ve nerede olduğu günümüzde hala belirsizliğini korumaktadır. Bu silahların bir kısmı SSCB ve müttefik kuvvetler tarafından sergilenmek amacıyla korunsada önemli bir kısmının ne şekilde imha edildiğine dair yayımlanmış sahih kaynak mevcut değildir. Yine okyanusa düşen savaş uçakları ve batırılan gemiler de önemli bir deniz kirliliğine neden olmuştur. Resmi olarak, savaş koşulları nedeniyle toplam 1.554 ABD gemisinin battığı¹⁵ bilinmektedir. 1944 yılı sonuna dek Amerikan denizaltıları ise 4.3 milyon tonluk Japon tüccar gemisi batırmıştır. (Arıt, 1974: 215) Lawrence'nin aktardığına göre ise yalnızca İkinci Dünya Savaşı gemi enkazlarından kaynaklanan Atlantik Okyanusu'ndaki petrol kirliliğinin 15 milyon tonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. (Monfils, 2005:2) Yine Pasifik savaşları sırasında okyanustaki mercan varlığı ve Kuzey Afrika'da birçok farklı askeri nedenden dolayı   l arazisinin büyük bir bölümünde meydana gelen kalıcı çevresel tahribat sonucu ekosistemler tahrip edilmiş ve hasarın giderilmesi için çok uzun yılların geçmesini gerektiğı belirtilmiştir. (Oliver, 1945:26)

Dolayısıyla konvansiyonel silahların savaş öncesi, savaş sırasında ve savaş sonrası kısa, orta ve uzun vadeli çevresel etkilere sahip olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. Bu etkilerin boyutu ise 2. Dünya Savaşı ile küresel boyuta ulaşmış ve günümüzde dahi devam eden sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kitle imha silahları açısından bakıldığında ise 2. Dünya Savaşı sırasında

¹⁵ <http://www.usmm.org/shipsunkdamaged.html> (Erişim Tarihi: 18.09.2023)

kullanılan atom bombası insanlık tarihi, askeri doktrin ve çevresel düşünce açısından bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Zira bu silah o güne kadar üretilen en yıkıcı silahlar olarak düşünülen kimyasal silahlar, biyolojik silahlar ve V Roketleri'nin iki dünya savaşı boyunca ortaya koyduğu toplam yıkımdan çok daha büyük bir yıkımı çok daha kısa bir sürede meydana getirmiştir. Aynı zamanda 2.Dünya Savaşı'nın çok daha kısa sürece bitmesini sağlamış ve ortaya çıkarttığı yıkım sonucu askeri doktrinde yer alan caydırıcılık kavramında önemli bir sembol olarak tarihe geçmiştir. Yine bu yıkım sonucu savaşın çevresel etkileri konsantre bir halde gözler önüne serilerek uluslararası arenada çevre bilincinin gelişmesine neden olmuştur.

Nükleer silahların ortaya koyduğu yıkım anlamak için öncelikle kimyasal ve biyolojik silahlarla karşılaştırmak gerekir, zira o döneme kadarki en güçlü silahlar onlardır. Bu çerçevede; bir megatonluk bir nükleer bomba; 300 km²'lik bir alan içinde korunmasız halkın yüzde doksanını, 15 tonluk bir kimyasal silah 60 km²'lik bir alandaki halkın yüzde ellisini, 10 tonluk bir biyolojik silah ise 100.000 km²'lik bir alandaki halkın yüzde yirmi beşini öldürebilme kapasitesine sahiptir. (Hancı, Bozbıyık, Özdemir, & Demirkan, 2001:386) Dolayısıyla bu noktada nükleer silahların, kimyasal ve biyolojik silahlara göre çok daha yıkıcı etkilere sahip olduğu bilinen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir nükleer silahın kullanımıyla birlikte bir patlama dalgası, yoğun ışık, ısı ve radyasyon açığa çıkmaktadır. Patlama sonrası büyük bir ateş topu oluşmakta ve bu ateş topu olduğu yerdeki her şeyi buharlaştırmakta ve patlamanın merkezindeki sıcaklık yaklaşık 7.000 °C'ye çıkabilmektedir. (Yavuz, 2022) Bu infilak ani ve çok güçlü ışık ve muazzam bir ısıyı, infilâk yerinden itibaren dalga dalga yayar. Ani ışık gözlerde etkisini gösterir ve geçici körlüklere de sebep olabilir. Ortaya çıkan bu ısı ise, etkisini yakma suretiyle gösterir. Canlılar kadar cansızlar da bu yıkımın etkisinden zarar görürler. Nükleer silâhtan yayılan ısı düz istikametli yayılma şeklinde olduğundan, bir engelin gerisinde bulunanlar az çok korunmuş olsalar da, nükleer gücün parçalanmasından doğan radyasyon gama ışınları, nötron, alfa ve beta partikülleri insan ve canlı sağlığı bakımında olumsuz etkiler meydana getirir. (Erendil , 1994:197)

Bu radyoaktif etkileri, atom bombası patladıktan sonraki 30 ila 60 dakika arasında nükleer serpinti olarak etkisini göstermeye başlar. Bahsi geçen nükleer serpinti sonucu ortaya çıkan radyoaktif etkilere bakmak gerekirse; Lipshitz'in

Lewis'den aktardığına göreyse Nagasaki kentine atılan atom bombasına 500 metre yakında bulunan kişiler 4000 doz, 1 km yakınında olanlar ise 2000 doz iyonlaştırıcı radyasyona maruz kalmıştır. (Lipshitz, 2004) Oysa bir insanın maruz kalması gereken nükleer doz en fazla 75 röntgen olarak kabul edilmektedir. 75 röntgene kadar olan doz herkes için tehlikesiz alınabilecek radyasyon miktarıdır. 75 röntgen savaş dozu, 150 röntgen ise hastalık başlangıç dozudur. 300 röntgen ölüm başlangıç dozu, 450 röntgen %50 öldürücü doz, 600 röntgen ise herkes için %100 ölüm dozudur. (Sağlık Bakanlığı (TC.), 2023) Kısaca bir atom bombası, 5 mil (8 km) çapındaki bir alanda canlı ve cansız her şeyi yok ederken 1 mil (1,6 km) çapındaki bir alanda öldürücü radyoaktivite bırakmaktadır. (Alsan, 2009)

Bahsi geçen atom bombaları sonucu Hiroşima'da yaklaşık 70.000 ila 135.000 kişinin öldüğü ve Nagazaki'de 60.000 ila 80.000 kişinin hem patlamalara akut maruz kalmaları nedeniyle hem de radyasyonun uzun vadeli yan etkilerinden öldükleri tahmin edilmektedir. (History.com Editors, 2023) Fakat Altıntaş'a göre Hiroşima kentine atılan atom bombasından kaynaklanan radyasyon yayılımının uzun süreli etkileri ile de bu sayının 300,000'e ulaştığı bilinmektedir. (Altıntaş, 2007:135) Ayrıca Japonya'da bugünden onlarca yıl önce atılan atom bombasının nükleer partiküllerin etkisi bugün dahi bölgedeki sularda görülmektedir. (Çetinkaya, 2022) Aynı zamanda yayılan radyasyonun uzun dönemde başta lösemi ve tiroid kanseri olmak üzere kanserlere de neden olduğu bilinmektedir. (Yavuz, 2022) Dolayısıyla atom bombası sadece kısa vadeli yıkıcı bir silah değil, orta ve uzun vadeli yıkıcı etkilere de sahip bir silah olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fakat nükleer silahların kısa vadeli etkileri yalnızca ölümle sınırlı değildir. 9 Ağustos 1945'te bir Japon endüstri şehri olan Nagazaki'ye atılan bomba dört kilometrelik bir alanda her türlü hayat eserini söndürmüş, sadece sağlam beton yapılar ayakta kalabilmiştir. İnfilâk yerine yakın alanlarda tuğla ve çimento duvarlar yanmış, dağılmış ve asfalt yollar erimiştir. (Erendil, 1994:155) Dolayısıyla stratejik amaçlı kullanılan bir atom bombası aracılığıyla yalnızca nüfusun önemli bir bölümü değil, önemli bir üretim noktası işlevsiz hale gelmiştir. Bunun yanında gerekli yardımın ulaştırılması için gerekli ulaşım altyapısı, temel ihtiyaçların üretimi için gerekli üretim noktaları, barınmak için gerekli konut stoku ve bunu destekleyen altyapı tek bir bomba ile kullanılamaz hale getirilmiştir. Bombadan kurtulmasına rağmen bu ve benzeri

sebeplerle tahliye edilemeyen veya uygun koşullarda barınamayan binlerce Japonya vatandaşı, radyasyon hastalığı ve radyoaktivite ile kirlenmiş gıda ve su kaynaklarına maruz kalmıştır. Dolayısıyla yeterli barınma ve beslenme koşullarının maruz bıraktığı etkilerin yanı sıra orta vadede kurtulanların önemli bir kısmı maruz kaldıkları radyasyon nedeniyle her halükarda bu silahın yıkıcı etkilerinden nasibini almıştır. Patlama yüksekliği ve gücüne bağlı olarak, nükleer silahların psikolojik etkisi de çok büyüktür. Nükleer silahların insan psikolojisi üzerindeki etkilerine dair yapılan araştırma bu etkileri gözler önüne sermektedir. Buna göre, yetişkinlerin yaşam üzerindeki bu tehditten kaçınarak uyum sağladıkları bulunmuştur. Korkuyla başa çıkmak için inkâra, duyarsızlaşmaya başvurdıkları ve genellikle endişeli, moralleri bozuk ve depresif hale geldikleri tespit edilmiştir. Çocukların ise aslında nükleer savaş tehdidini anladıkları ve bundan derinden rahatsız oldukları tespit edilmiştir. (Kıraly, 1986:173)

4.3. II. Dünya Savaşıyla Gerçekleşen Değişimler

Savaşın yıkımı çok büyüktü, savaş sırasında sadece Sovyetlerin kaybı 20 milyon asker ve sivil. Buna, 4.3 milyon Polonyalı, 4.2 milyon Alman, 1.7 milyon Yugoslav, 600 bin Fransız 410 bin İtalyan, 390 bin İngiliz ve sayılan tam olarak bilinmemekle birlikte 6 milyon olarak tahmin edilen Yahudi, Çingene, Macar ve diğer halkların can kayıpları eklendiğinde ortaya korkunç bir manzara çıkmaktaydı. (Çağrı, 1996:259)

Nüfus yıkımının yanı sıra savaş arkasında birçok harabe bırakmış ve sosyo ekonomik bir yıkımı da beraberinde getirmişti. İtalya'da Müttefik güçler yarımada iki yıl boyunca bombalanmadık yer bırakmamışlardı. Bu bombardıman- sırasında İtalyan sanayisinin %80'i yok olmuştu. 1945'de İtalya'nın GSMH'si ancak 1911'deki düzeyine eşitti. Ekonomi 1938'e oranla %40 küçülmüştü. Gerçek ücretler 1913'deki düzeyin %26.7'sine inmişti. Savaş boyunca toprak ihmal edildiğinden zirai üretimde verimlilik azalmıştı. Tarım aletleri yetersiz ve azdı. 1946'da elde edilen buğday ve patates miktarı 1938'in ancak %70'i düzeyindeydi. (Çağrı, 1996:260-262) Üretim ve tedarik zincirinin bozulması kısa vadede düzenlenemeyecek gibi gözükmekteydi, bu da iktisadın temel kuralı olan “ arzı azalan malların fiyatlarının artmasına” neden olmuştu. Bu kıt kaynaklar ve Avrupa'nın yorgun sanayileri enflasyon kavramını da

beraberinde getirdi. Savaş sonrası ortaya çıkan şiddetli enflasyon, zayıflayan ekonomileri rahatsız etti. 1948'de toptan eşya fiyatları savaştan öncesine göre Avusturya'da %200, Fransa'da %1.820 ve Japonya'da %10.100 daha yüksekti. 1948'de Fransız hükümeti frangı %80 oranında devalüe ederek 5.000 franklık bir banknotu neredeyse değersiz hale getirdi. Almanya gibi bazı ülkelerde para sistemi çöktü. İnsanlar genellikle sigarayı para olarak kullanarak takasa başvurdular. (IMF, 2023)

Bu ekonomik çöküntünün yanı sıra siyasal anlamda Faşizmin çekilmesi ile ortaya çıkan boşluk özellikle ABD ve SSCB arasında 1991 yılına dek sürecek ve ‘‘Soğuk Savaş’’ olarak adlandırılacak ekonomik, siyasi ve askeri rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuş, İkinci Dünya Savaşı’nın bitişi, bu iki kutuplu süreçte bahsi geçen devletler arasında ortaya çıkan mücadele birçok kez sıcak çatışmaya ve bir savaşa dönüşmenin eşiğine kadar gelecek olaylar zincirinin gerçekleşmesini başlatmıştır.

Askeri anlamda ise ç evrenin bir taktik avantaj unsuru olarak kullanılması sonucu ortaya çıkan çevresel tahribatı önlemek amacıyla silahlı çatışma ve çevre hukuku oluşturulmaya çalışılmış ve bu hususta belirli adımlar atılmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Üçüncü Dünya Ülkelerinin de baskısıyla gündeme yeni kuşak haklar olarak gelen, ‘‘dayanışma hakları’’, ‘‘yeni haklar’’ ve ‘‘kalkınma hakları’’ gibi adlarla anılan haklardan söz edilmesi ise yeşil hareketin uluslararası bir boyuta erişmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hakların karşısında ise başlıca, nükleer teknoloji, çevreyi tahrip eden sınırsız ve denetimsiz sanayileşme, çarpık kentleşme gibi toplumsal ve siyasal sorunlar yatmaktadır. (Üste, 2015) Bu sorunların çözümü için bir dizi uluslararası antlaşmalar imzalanmış ve birtakım ulus üstü faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Özellikle savaşın ortaya çıkarttığı tahribata ve bu tahribatın bir daha tekrarlanmaması adına birçok uluslararası faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bir tanesi Nürnberg Mahkemeleridir. Birçok açıdan tek taraflı bir muhakemeye dayanmasına ve günümüzde hala tarafsızlığı hakkında birçok tartışma olsa da, bu mahkemeler savaş ve insanlık suçları işleyenlerin yargılandığı ve mahkûm edildiği ilk uluslararası çaptaki yaptırım olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu anlamda icrailik özelliği taşıması yönünden bir dönüm noktasıdır. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması ve Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması ise nükleer

silahların kısıtlanması konusunda ilk somut adımları olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra ayrıntılarına değineceğimiz bu antlaşma ile nükleer silahların yayılması önlenmeye çalışılmışsa da tam anlamıyla bir başarı sağlanamamıştır.

Bunun yanı sıra dünya kamuoyunda konvansiyonel silahların sınırlandırılması ile ilgili de birçok adım atılmış olup birçok ülkeni tarafı olduğu Ottawa Sözleşmesi olarak da bilinen “Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme”, günümüzde 164 ülke tarafından kabul edilmiştir. Bu sözleşme kapsamında birçok ülke sözleşme yükümlülüklerini yerine getirirken, askeri harcama bakımından dolar bazında en yüksek harcamayı gerçekleştiren 5 devletten olan Rusya, Çin ve ABD bu anlaşmanın tarafı değildir. Dolayısıyla bu nedenden dolayı bahsi geçen bu antlaşma da askeri silahlanmanın meydana getireceği zararları tam anlamıyla önleyememektedir.

Buna karşın savaşın önlenmesi ile ilgili çabalar devam etmiş ve bu süreçte savaşın çevresel etkileri hakkında da uluslararası bir bilinç gelişmiştir. Çevre hukuku kapsamında askeri unsurların ve savaşların çevresel etkisi ilk olarak 1972 yılında Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Çevresi Konferansı Stockholm Bildirgesinde dile getirilmiş, bildirgenin 26. Maddesinde çevre sorunlarına yol açan tüm kitle imha silahlarının ortadan kaldırılması çağrısında bulunulmuştur. (Ak, 2016:21) Bu bildirgenin bir sonucu olarak 1977 tarihli Askerî Amaçlarla ya da Daha Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Kullanılmasına İlişkin Sözleşme, (ENMOD) imzalanmıştır. Bu sözleşmenin 1. Maddesi gereğince, sözleşme ile yasaklanan düşmanca çevre değiştirme tekniklerini kullanmama, öteki devletleri ve uluslararası örgütleri bu teknikleri kullanmaya özendirmeme ve yardım etmeme yükümünü kabul etmektedir. (Algan, Savaşın Çevreye Etkileri: Ukrayna, 2022) 1987 tarihli Ortak Geleceğimiz raporu –Brundtland Raporu- olarak da bilinen raporda; Çevrenin karşı karşıya olduğu tehlikeler arasında şüphesiz en ağır olanın nükleer savaş olasılığı olduğu belirtilerek, barış ve güvenlik konularının belirli yönleri, sürdürülebilir kalkınma kavramıyla doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmiştir. (Western Cape Education Department, 1987) Savaş sırasında çevrenin korunması ile ilgili bu ve benzeri uluslararası birçok rapor yayınlanmış ve dünya üzerindeki birçok devletin imzacısı olduğu antlaşmalar da imzalanarak savaş sırasında çevrenin üzerindeki etkilerin azaltılmasına uğraşmıştır.

Savaş sırasında ve savaş öncesi çevreye bakış açısında meydana gelen gelişmelerin yanı sıra ortaya çıkan siyasi değişiklikler de insanların çevreye bakış açısının değişmesine neden olmuştur. Öncelikle Faşizm ve ırkçılık önemli ölçüde etkisini yitirmiş ve buna dayanan görüşler yerlerini ABD ile Batı Avrupa ülkeleri öncülüğünde gerçekleşmesi beklenen kapitalist-liberal ve SSCB ile Çin öncülüğünde gerçekleşmesi beklenen sosyalist-komünist görüşlere bırakmıştır. Daha önce ifade edildiği üzere, ideolojiler insanların dünyayı anlamlandırma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada bahsi geçen dünya görüşlerine, iktisadi ve sosyal düşüncelerine ve bahsi geçen ideolojiler arasındaki farklara kısaca değinmek gerekir.

Terminolojik anlamda bakıldığında “Kapital” kelimesi latince “capitale” kelimesinden türetilmiştir. (Aydoğuş, 2023) Belirli bir uygulama standardı ve keskin bir reçetesi olmayan, dolayısıyla ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bu ekonomik düzen Liberalizm ile bağdaşmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde ABD tarafından ısrarlı bir biçimde savunulan bu ekonomik ve sosyal düzen içerisinde ekonomide regüle edilen bir rekabet mevcuttur. Girişimler ve girişimciler yaygın olarak ekonomik düzende yer alırken fiyatları piyasa, yani piyasada oluşan arz ve talep belirlemektedir. Birçokları tarafından özgürlükler ideolojisi olarak anılan liberalizm uygulamada karşılaştırıldığında gerek soğuk savaş döneminde gerek ise soğuk savaş sonrasında komünist-sosyalist ideolojilere göre küreselleşmiş insanlar ortaya çıkartmış, birey anlayışının ön planda olduğu ve tüketimin yoğun gerçekleştirildiği bir toplumu meydana getirmiştir. Soğuk Savaş dönemi SSCB’de ve Komünist Çin’de ise uzun süre boyunca devlet tarafından kontrol edilen ve merkezi planlama ile yönetilen ekonomik hayat mevcuttu. Arzı planlı ekonomi uyarınca devlet sağladığı için arz ve talebin aynı noktada kesişmesi ve uzun süreli bir denge halinin gerçekleşmesi iktisadi anlamda pek mümkün değildi. Bu nedenle SSCB ekonomisi bir süre sonra siyasi rekabete dayalı askeri harcamalara ve uzay projelerine karşı dayanamayarak çözülmüştü. Sosyal hayatta ise bireycilikten ziyade vatan ve vatani idare eden lider olgusu ön plandadır. Bu olguların ön planda olması nedeniyle SSCB toplumu küreselleşme ve mobilizasyon gerçekleştirememiş ve belirli bir çevrede belirli bir hayat tarzı sürmüştü. Bütün bu ekonomik ve sosyal değişimler ile birlikte bu ideolojiler ve ekonomik düzen, yeni çevresel görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hatta çevre siyaset ilişkisi derinleşerek dünyada ve günümüzde özellikle Almanya’da aktif olan “Yeşiller Partisi” gibi partilerin aktif

siyaset yürütmelerinin önünü açmıştır. Değinildiği üzere, insanların çevreye verdiği zararın her geçen gün artması ve bu zararın tehdit oluşturmaya başlaması çevreci düşüncelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu noktada çevreci hareketlerin sayısı bir hayli artış göstermiştir. Özellikle endüstri devrimi sonrası ortaya çıkan çevresel sorunlar çevreci anlayışının daha yüksek sesle ifade edilmesine neden olmuştur. (Bozkır, 2018:57) Bu yüksek seslerin tezahürü İkinci Dünya Savaşı sonrasında protesto hareketleri, barış ve silahsızlanma hareketleri, öğrenci hareketleri, vatandaş inisiyatifleri ve alternatif hareketin gelişmesi gibi süreçler ile gerçekleşmiş ve çevre sorunlarının siyasallaşması sürecini hızlandırmıştır. (Özer, 2001:183) Genel anlamda ise çevre sorunları konusunda 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren artan duyarlılık ve tepki durumu, dünyanın bir dizi uluslararası önlem alması sonucunu doğurmuştur. Özellikle sanayileşme, II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri, yapay ve petrole dayanan ürünlerin kullanımındaki artış, 1973'te yaşanan petrol krizi ile çevre sorunlarına yönelik akademik çalışmaların artması kamuoyunun bu yönde daha bilinçli hale gelmesini sağlamıştır. (Çakır & Gümüşçü, 2020:250) Bu bilinç kapsamında çevrenin, bir hareket olmanın yanı sıra aynı zamanda siyasal bir partiye dönüşmesi; ilk olarak 1973 yılında İngiltere'de Ekoloji Partisi'nin kurulması ile başlamıştır. Bununla birlikte parti (siyasal) olarak Yeşiller'in adını duyurmaları asıl olarak Almanya'da 1983 yılında % 5'lik barajı aşip meclise girmeleri ile olmuştur. (Kılıç, 2008:126) Çakır'ın Özer'den aktardığına göre ise yeşil harekette veya yeşil siyasette amaç, parlamenter demokrasi yoluyla iktidara gelip program uygulamak değil, yurttaş inisiyatifine dayalı yeni bir siyasi anlayışın geliştirilmesini sağlamaktır. Yeşillerin devlet sistemine diğer politik görüşlere göre farklı bakmaları, ancak yasama organını da hedef olarak görmeleri çelişki gibi görülebilir. Ancak 1970'lerde yoğunlaşan çevre sorunları karşısında yasama organları bünyesindeki siyasi partilerin yetersiz kalmaları baskı gruplarının partileşmelerine neden olmuştur. Ayrıca yasama organında bulunma, siyasi partilere seslerini duyurabilme, reklam yapma gibi ayrıcalıklar o dönemdeki yeşil partilerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Yeşil hareketin siyasallaşmasında ve partileşmesinde bu etkenlerin etkili olduğu söylenebilir. (Çakır & Gümüşçü, 2020:250) Günümüzde de özellikle Almanya özelinde yeşil siyasi hareketler toplumdan teveccüh görmeye devam etmektedirler.

Çevre hareketlerinin uluslararası anlamda organize olması süreci ise 1948 yılında doğayı korumak adına önemli bir adım olan sivil toplum örgütlerinin ve devlet

kurumlarının bir araya getiren “Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN)” kuruluşu olmuştur. (Mazlum, 2014) Fakat çevre konusu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bütün insanlığı ilgilendirir hale gelerek, politika kavramıyla da yakından ilintili bir hal almıştır. Çevre ile politika arasındaki sözü edilen yakın ilişki, dar anlamdaki politikanın (politics) ötesinde, belli bir sorunun çözümü için geleceğe yönelik olarak alınması gereken önlemlerin ve benimsenen ilkelerin bütününe içine alan geniş anlamdaki politika (policy) kavramını içerdiği gibi, toplumsal sistemin alt sistemleri olan ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve idari sistemin çevre ile olan etkileşimini de kapsamaktadır. (Ökmen, 2004:328)

4.4. Modern Savaş ve Silahlardaki Gelişmeler ile Çevre İlişkisi

4.4.1. Modern Savaşlarda Kullanılan Askeri Taktikler ve Çevresel Etkileri

Modern savaşlarda insan sayısının öne çıktığı ve daha çok zorunlu askerliğe dayalı kitle ordusu anlayışının hala örnekleri olmakla birlikte bu anlayış dünyada gittikçe kaybolmaktadır. (Yılmaz, 2023) Zira artık savaşlarda ateş gücü daha ön plana çıkan bir olgudur. Yoğun bir ateş gücü niceliksel anlamda daha az kişinin galip gelmesini sağlayabilmektedir. Fakat modern askeri taktikleri tarihsel bağlamından kopararak yalnızca teknolojik gelişmelere ve içerisinde bulunan coğrafyalara bağlamak da bir hata olacaktır. Zira günümüzdeki savaşlarda hala geçmiş savaşlarda kullanılan taktiklerin birçoğunun içerisinde bulunan durumlara göre farklı versiyonlarının kullanıldığı bir gerçektir. Bunu örneklemek gerekirse öncelikle Vietnam, Irak-İran, Körfez Savaşları ve Ukrayna Rusya Savaşlarını’ni incelemek gerekir.

Vietnam, esasen Fransız sömürgesinden kurtulma mücadelesi ile savaşımaya başlayan Vietnamlıların silaha sarılmasıyla savaş durumuna girmiş, ardından milliyetçiler ve komünistler arasındaki silahlı iç çatışmayı yaşamış nihayetinde 1965’de ABD Savaş gemisi Maddox’a karşı Kuzey Vietnamlılar tarafından ateş açılması sonucu Vietnam, ABD’nin de dahil olduğu yeni bir savaşa girmişti. ABD bu savaşta 'Rolling Thunder' operasyonunda gerçekleştirdiği bombardırmanlarda 643 bin ton bomba kullanmıştı. (Yeni Şafak, 2017) Ayrıca 1965 ve 1969 arasında ABD, Kuzey

Vietnam ve Güney'deki Vietkong hedefleri dışında Ho Chi Minh patikasının bulunduğu Laos ve Kamboçya'ya yoğun hava saldırıları düzenlemiştir. Bu saldırılar sırasında Kuzey Vietnam güçlerinin ve Vietkong'un saklandığı ormanlık alanlardaki yoğun bitki örtüsünü yok etmek amacıyla kimyasal silahlar da kullanılmıştı. (Ovalı, 2023) Tam 10 yıl süren ve "Ranch Hand" olarak isimlendirilen ABD Hava Kuvvetleri'nin bu operasyonu sırasında Vietnam'da 80 milyon litre herbisit ve yaprak dökücü, 7.4 milyon hektarlık bir arazi üzerinde kullanılmış olup, (Sputnik , 2022) 4 milyondan fazla Vietnamlı'nın, bu gaza maruz kaldığı bilinmektedir. Bu gaza maruz kalan kişiler kalıcı hastalıklara yakalanmış, sonucunda 400 bin kişi ölmüş, 1 milyon çocuk sakat doğmuş ve düşük oranları artmıştır. (Altun, 2022)

Irak- İran Savaşı ve hemen ardından gerçekleşen 1. ve 2. Körfez Savaşları , ülkeler arasında gerçekleşen modern konvansiyonel harbi ve bunların sonuçlarının görülebilmesi için önem arz etmektedir. İran'ın önemli gelir kaynağı olan petrol ihracatını sekteye uğratmak amacıyla Irak güçleri, Basra Körfezi'nde sevkiyat yapan gemileri hedef almaya başlamış, bunun sonucunda birçok gemi ve taşıdıkları petrol Basra Körfezi'ne yayılmış ve birçok canlıyı olumsuz anlamda etkilemişti. 1991 Körfez Savaşında ise Kuveyt petrol alanlarına sabotaj yapılmış, bu sabotajlar sonucu 10-11 milyon varil tutarında ham petrolün sıg ve nispeten kapalı Körfez sularına karışmasına neden olduğu ifade edilmektedir. (Karavelioğlu, 2009:84) Yayılan bu ham petrol sonucunda binlerce deniz kuşu ölmüş ve çöldeki petrol kuyuların tahribi sonucunda ise hayvanlar ve bitkiler ekolojik bozulmaya uğrayıp, yok olmuşlardır. (Şakacı, Savaşın Çevre Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi, 2008) Bahsi geçen bozulma, yalnızca canlılar üzerinde değil toprak ve iklim üzerinde de etkilerini göstermektedir. Örneğin, I. Körfez Savaşında Kuveyt'de yakılan petrol kuyuları 600 milyon ton petrolü tüketerek havada is gazlar ve tehlikeli kimyasallardan oluşan bir tabaka meydana getirmiştir. Çıkan duman güneşten gelen ışınları engellemiş, bölge ülkelerinde ısı yaklaşık 10 derece kadar düşmüştür. (Karavelioğlu, 2009:88) Yakılan –sabote edilen- bu petrol kuyularının sayısının 750'den fazla olduğu düşünülmektedir. Bu sabotaj sonucunda ise ancak 10 ay gibi bir sürenin ardından söndürülebilen yangınlar çevreye değinilen iklimsel etkilerden çok daha farklı şekillerde de zararlara neden olmuştur. (Erik, 2015)

Körfez Savaşı sırasında oluşan bir diğer çevresel tahribat ise stratejik

bombardımanlar sonucunda gerçekleşmiştir. Savaş sırasında birçok baraj ve kanalizasyon arıtma tesisi hedef alınmış ve yıkılmıştır. Saldırlardan kaynaklanan su arıtma olanaklarının ve kanalizasyonun olmaması, atık suların doğrudan Dicle ve Fırat nehirlerine akmasına neden olmuş, ek olarak, bombalanan fabrikalardan çıkan kimyasal atıklar nehirlerle kirlenmiş ve yaygın hastalıklara neden olmuştur. Örneğin, bölgedeki tifo vakaları 1991'den beri (Körfez Savaşı sonrası) on kat artmıştır. (Bazyan & Schagatay , 2012) Buna ilaveten ABD ve Müttefiklerinin, 1991 yılında ki I. Körfez Savaşında kullandıkları SU silahlarından dolayı Irak radyolojik kirliliğe maruz kalmıştır ve o yıldan bu yana da maruz kalmaya devam etmiştir. (Karavelioğlu, 2009:93) Diğer yandan ise savaş yalnızca askerler ve ordular arasında gerçekleşmemiştir. Zira mutlak savaşın, ülkelerin bütün kaynaklarını seferber edip rakip tarafın askeri gücünü imha etmeye odaklandığı ve her bireyin doğal asker sayıldığı topyekûn savaşa dönüşmesi sonucunda (Eker, 2015:38) sivillerin bu kategoriye girmemek için savaş alanlarını terk ederek mülteci konumuna düşmeleri modern savaşın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Körfez Savaşı sırasında da kamplarda ve geçici sığınaklarda yaşayan insanların sayısı arttıkça çocuk sağlığı giderek zarar görmüştür. Aşılama oranları düşmüş, gıda stoklarında kıtlık başlamış, yüksek hava sıcaklığında içme suyu çok zor elde edilir hale gelmiş ve yaz sonunda şimdiye kadar bilinen en büyük kolera salgını patlak vermiştir. (Karavelioğlu, 2009:101)

Rusya-Ukrayna Savaşı ise maalesef diğer savaşlardan farklı bir şekilde cereyan etmemiştir. Bu savaş sırasında da uzun menzilli silahlar, uçaklar, tanklar ve bombalar kısacası konvansiyonel silahların tamamı kullanılmıştır. 2014 yılı itibarıyla aralıklarla devam eden savaş 2022 yılında çatışmalar bakımından zirve noktasına ulaşmış olup 2023 yılı Temmuz itibarıyla da hala devam etmektedir. Savaşın daha doruk noktasına ulaşmadığı 2018 yılına ait Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın raporuna göre; Çatışma, 80 bin hektarlık bir alanı kapsayan 18 doğa rezervi dâhil olmak üzere en az 530 bin hektarlık bir alandaki ekosistemleri etkileyerek, zarar vermiş veya yok etmiştir. Ayrıca, askeri harekât bölgesi ve bitişik alanlarda çıkan 12 bin 500 orman yangını ile 150 bin hektarlık orman etkilenmiştir. (Demir A. , 2022) Ayrıca savaş sırasında tahıl ve Ayçiçek yağı fabrikaları olmak üzere Rusya'nın birçok gıda üretim ve depolama noktasına stratejik saldırılar gerçekleştirdiği de bilinmektedir. Uydu

görüntüleri Rus kuvvetlerinin Mykolaiv'deki tesisin tahıl silolarından üçüne, bir konveyöre, bir depolama binasına ve ayrıca Ukrayna'nın en büyük ikinci tahıl terminaline ve yakındaki ayçiçeği yağı depolama tanklarına verdiği hasarı ortaya koymuştur. Rusya'nın saldırıları nedeniyle tahıl terminalinin ihracat kapasitesinin en az üçte bir oranında azaldığı ifade edilmektedir. (Acer, 2022) Ayrıca tarafların gerçekleştirdikleri bu tarz saldırılarda kullandıkları bombaların içerisindeki fosfor ve hidrojen içerikli gaz tehlike arz etmektedir. Bu bombalar düştükleri yerlerde 1000-1500 dereceye kadar ulaşan sıcaklıklar meydana getirmektedir. Bunlar hem düştüğü alanda büyük etkiyi olumsuz etki yaratmaktadır. (Demir A. , 2022) İlâveten bu savaşta kullanılan askeri kara ve hava taşıtlarının ozon tabakasını incelten kloroflorokarbon, halon gibi gazları kullanması, sorunu küresel ölçeğe çıkarabilecek niteliktedir. Bu durum bir yandan ozon tabakasının incelmeye neden olurken, diğer yandan da iklim krizini arttırıcı etkiye yol açma riski taşımaktadır. (Algan, 2022) Ortaya çıkan bu etmenlerin özellikle Ukrayna'da sıcaklık değerlerinin artmasına ve bunun sonucunda da tarım alanlarının uzun vadede zarar görmesine neden olacağı tahmin edilmektedir. Özellikle dünyaya önemli ölçüde tahıl ihracatı gerçekleştiren Ukrayna'da, Rusya'nın saldırıları nedeniyle tahıl terminalinin ihracat kapasitesinin en az üçte bir oranında azalması, bu durumu çevresel etkilerinin yanı sıra gıda güvenliğini de etkileyen bir konu olarak karşımıza çıkartmaktadır.

Değınilen bombardımanlar ve savaşın şehirlere taşınması nedeniyle birçok altyapı tesisi zarar görürken buna ve savaşın getirdiğı diğer nedenlere bağılı olarak milyonlarca Ukrayna vatandaşı yerlerini değıştirmek veya mülteci olarak başka ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne göre 24 Şubat 2022'den 4 Ekim 2022 tarihine kadar toplam 13,736,198 Ukraynalı savaş nedeniyle yerinden edilmiştir. (Bakır, 2022:45) 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yaşanan en büyük mülteci sorununa neden olan bu savaş sırasında iltica etmeyerek veya edemeyerek yaşamlarına kendi topraklarında devam eden sivillerin ise gerekli altyapılarının bombalanması, bu insanların durumlarını daha da güçleştirmektedir. Ayrıca gerçekleştirilen bombardımanlarda siviller de hayatlarını kaybetmektedir. İlâveten bahsi geçen stratejik saldırılar sonucu uzun dönem medyanın da ilgisini meşgul eden Zaporijya Nükleer Santrali etrafında birçok silahlı çatışma gerçekleşmiş ve santral birkaç kez el değıştirmiştir. Bu süreç içerisinde ortaya çıkabilecek bir sızıntı sonucu gerçekleşecek bir patlamanın Çernobil'in 10 katı kadar

radasyon yayabileceği düşünölse de bu durum şans eseri geręekleşmemiřtir.

Sonuç olarak savaş çevre ilişkisi, 2. Dünya Savaşı'nda geręekleşen konvansiyonel harpten daha farklı bir ilişkiye bürünmemiş, aksine teknolojik gelişmeler nedeniyle savaşın şiddeti artmış ve buna bağlı olarak da çevresel tahribat önemli derecede artış göstermiştir. Buna karşın 2. Dünya Savaşı'nın literatürde yerini sağlamlaştırdığı caydırıcılık nedeniyle savaşlar nükleer boyutlara varmamış ve konvansiyonel silahlarla cerayan etmeye devam etmiştir.

4.4.2. Modern Silahlar ve Çevresel Etkileri

İkinci Dünya Savaşı sonrası teknik alandaki hızlı gelişmeler, konvansiyonel harp silâh ve vasıtalarının nitelikleriyle, kuvvetlerin yapısını da büyük ölçüde geliştirmiştir. Yeni ateş destek vasıtaları, hareket yeteneği yüksek araçlar, muhabere imkânları ve emir-komuta alanında gelişen teknoloji, silâhlı kuvvetlerin teşkilât ve donatımında değişiklik yapmış, ateş gücü ve manevranın koordinesi yüksek hareket kabiliyetli sınıfları doğurmuştur. Karada zırhlı ve mekanize birlikler, havada taşıma kapasitesi yüksek helikopterlere, bir de silahlandırılmış taarruz helikopteri eklenmiştir. (Erendil , 1994:77) Tankların durumunda ise niceliksel anlamda bir düşüş geręekleřtirmiřtir. 2020 yılı itibarıyla Dünya üzerindeki 99 ülkenin toplamda 73 bin adet tankı bulunduğu bilinmektedir.¹⁶ Bu, 2. Dünya Savaşında üretilen tank sayısının çok daha altında kalmaktadır. Zira 2. Dünya Savaşı ile hava kuvvetleri ve uzun menzilli balistik silahların kullanımı askeri doktrinde daha ön plana çıkarak cephe savaşı kavramını değiştirmiştir.

Bu nedenle ordular artık tanklar ve hareketli motorize birlikler ile cepheyi yarmak suretiyle düşmanı yenmek üzerine değil, uzun menzilli silahlar ile ve ani hava saldırıları ile düşman hedeflerini yok ederek ilerlemek ve zafer kazanmak üzere bir askeri anlayışa geğmiştir. Fakat bu yeni teknolojilerin tam anlamıyla kara savaşlarını bitirdiğini ifade etmek de yanlış olacaktır. Yalnızca sayısal üstünlüğe dayanan niceliksel anlayış yerine hız, teknoloji ve ateş gücünü tek potada eriten küçük birliklerin taktik saldırılarının ön plana çıktığı bir geręektir. Muhakkak ki bahsi geçen

¹⁶ Bkz. <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2020/06/16/there-are-73000-tanks-in-the-world-which-are-the-best/?sh=59ef31a75324> (Erişim Tarihi: 22.09.2023)

birliklerin gerçekleştireceği stratejik operasyonlar, sızma hareketleri ve şehir savaşları gibi taktikler uygulanırken gelişen bilişim ve iletişim teknolojilerinden faydalanmak bir zorunluluktur. Uydular vasıtasıyla daha isabetli stratejik saldırıların gerçekleştirilmesi ve hedeflerin uygun güç kullanarak orantılılık ilkesi kapsamında yok edilmesi veya ele geçirilmesi daha mümkün hale gelmektedir.

Bu noktada İkinci Dünya Savaşı ile önemi çok daha fazla artan hava araçları; keşif, uzun menzilli saldırı, hava desteği ve bombardıman gibi görevleri gelişen teknoloji sayesinde çok daha hızlı ve isabetli bir şekilde gerçekleştirmeye başlamıştır. Özellikle günümüzde İnsansız Hava Araçlarında ve jet uçaklarında meydana gelen gelişmeler sonucunda askeri zayıflar ve sivil kayıplar gözle görülür biçimde azalmıştır. Bunu bahsi geçen hava araçlarının yoğun olarak kullanıldığı Rusya-Ukrayna Savaşı'nda görmek mümkündür. Kiev Muharebeleri sırasında Kiev Şehir İdaresi'nin bildirdiğine göre, Rus askeri saldırısı sonucunda, aralarında dördü çocuk olan 89 Kiev sivil ölmüş, 167 konut binası hasar görmüştür. (Interfax-Ukraine, 2022) 40 gün süren bu muharebe, 2. Dünya Savaşı'na ve kendisinden önceki savaşlara göre çok daha az kayıpla sonuçlansa da yine de 2 milyon civarında Ukraynalı Kiev'i terk etmek durumunda kalmıştır. Buna rağmen, ortaya çıkan yıkımın ağır bombardımana maruz kalan Dresden Kenti ile veya Stalingrad Savaşı ile kıyaslanması mümkün değildir.

Hava araçlarının ve bununla birlikte ortaya çıkan hava savunma sistemlerinin savaşlarda öneminin arttığına dair bir diğer örnek ise Yahudi toplumunun devletleşme mücadelesidir. Başlangıçta Orta 'Doğu muharebelerine katılan Araplar ve İsraililer, silâhlı kuvvetlerinin kuruluşunda büyük ölçüde tanka bel bağlamışlar ve karadaki muharebelerin iskeletini tankla örmüşlerdir. (Erendil , 1994:167) Fakat 1967 yılında gerçekleşen 2.Arap-İsrail Savaşı sırasında Mısırlılardan önce davranan İsrail Hava Kuvvetleri, ya Mısırlıların uçaklarının önemli bir bölümünü yerdeyken imha etmiş ya da havalanabilecekleri havalimanlarını bombalamıştı. Bu sayede hava üstünlüğünü çok az sayıda uçağına rağmen elinde tutmayı başarmış ve Mısır ordusunu Sina Yardımadası'ndan atmıştı. Pek tabi bunun en önemli nedeni savaş uçaklarının eskiye göre daha hızlı ve güçlü motorlara sahip olmasıydı. Öyle ki atışını yapan uçak çok kısa sürede kalktığı meydana dönüyor, 6-7 dk içinde tekrar mühimmat ve yakıtla yükleniyor ve tekrar havalanıp bir sonraki hedefine doğru yol alıyordu.

(savunmasanayist.com, 2018) Bu sayede İsrail Ordusu sayısal dezavantajına rağmen önemli bir başarı kazanmıştı.

Günümüzde ise hava kuvvetlerinin, dünya ordularındaki ağırlıkları gün geçtikçe daha çok artmakta ve bu konu ile ilgili çok sayıda ar-ge faaliyeti gerçekleştirilerek bu alana yönelik şirketler kurulmakta, hava savunma sistemlerine ve askeri hava araçlarına gün geçtikçe daha çok yatırım yapılmaktadır. 5. Nesil savaş uçakları olarak nitelendirilen SU-57 ve F-22'nin yanında TB- 2 SİHA'ları (Silahsız Hava Araçları) da havacılık alanında gerçekleşen askeri gelişmenin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle SİHA'nın askeri anlamda yaygınlaşması, bir e-savaş deneyimi karşımıza çıkartmakta ve insanlar onlarca kilometre öteden hayatlarını riske atmadan stratejik saldırılar gerçekleştirme kapasitesine sahip olmuştur. Fakat günümüzde hızla yükselen bu silaha karşı da savunma amaçlı silahlar üretilmeye başlanılmıştır. ES-240 Elektromanyetik Drone Savar Kalkanı bunun bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen bu savunma sistemi ve ES-60 Elektromanyetik Silahı vasıtasıyla sihalara karşı gerçekleştirilecek savunma sistemlerinin temellerini oluşturmaya başlamış durumdadır.

Askeri teknolojilerde gerçekleşen ilerlemeden deniz kuvvetleri de nasibini almış ve birçok gemi ve denizaltı balistik füze fırlatma kapasitesine sahip şekilde olacak şekilde üretilmeye başlanılmıştır. Bu sayede deniz araçları, yalnızca devriye, konvoy koruma veya kuşatma desteği görevlerini yerine getirmekle kalmamış, stratejik bombardıman gerçekleştirme kabiliyetine de sahip olmuştur. Bu sayede bu teknolojiye sahip deniz araçları nükleer silahların da fırlatılabileceği birer askeri araç haline getirilmiştir.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra teknolojide meydana gelen değişiklikler mayınların da savaşlarda kullanımını etkilemiştir. Günümüzde helikopterler vasıtasıyla hem tanksavar hem anti personel mayınları geniş bir alana havadan dökülebilmektedir. Ayrıca mayınlar kendini imha yeteneğine sahip olmadığı takdirde birisi belki de bir çocuk tarafından kurcalanarak patlatılmadığı sürece toprakta yıllarca kalabilmektedir. Başlarda mayınlara karşı savunma yöntemi elle temizlemek olarak ortaya çıktıysa da bu yöntem sonucunda hem zaman hem de insan kaybını artırması nedeniyle farklı yöntemler aranmaya başlanmıştır. Elle temizlemeye alternatif olarak ise ABD'nin her biri 71.8 lb etilen oksit içeren yakıt hava patlayıcıları kullanımı

gösterilebilir. Küçük bombalar, büyük bombalardan dışarı atılır, paraşütle inerler açılırlar ve gaz buharlaşarak 8 feet yüksekliğinde bir bulut meydana getirir. Ardından infilak ederek altındaki bütün mayınları patlatmaktadır. (Weir, 2017:272-273) Bu sayede kara mayınları ve mayın tarlaları patlamalar ile imha edilebilmektedir.

Piyade tüfekleri de teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ateş gücünün artışıyla nasibini almıştır. Günümüzde üretilen tüfeklere örnek vermek gerekirse, MPT 76 SH tüfeğini ele almak gerekir. 600 metre etkili menzile sahip olan bu tüfek, dakikada 700 mermi atabilme kapasitesine sahiptir.¹⁷ Otomatik kullanım menzili olarak 300 metre menzile sahip olan ilk taarruz tüfeği STG 44'ü menzil olarak ikiye katlamasının yanı sıra dakikada attığı mermi sayısı bakımından da %40'a yakınlık bir artış mevcuttur. Makineli tüfeklerde ise bu artış çok daha hızlı olmuş, MG42 makinalı tüfeğinin 1 kilometrelik menzili, 15 yıl sonra Rheinmetall MG3 tüfeğinin üretilmesi ile 3 kilometreye dek çıkmıştır.¹⁸ Bu artış bahsi geçen tüfeklerin dakikada attığı mermi hızı bakımından da paralellik sergilemiş ve aradan geçen kısa süre içerisinde diğer silahlarda olduğu gibi tüfek türlerinin de tamamında atış gücü ve hızı önemli ölçüde artış göstermiştir.

Ayrıca tankların ve obüslerin ayrılmaz parçası olan toplarda da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Örneğin 2. Dünya Savaşı sırasında standart bir obüs topu 12-15 km arasında menzile sahipken günümüzde T-155 Fırtına Obüsü 40 km'yi aşabilecek kapasitedir.¹⁹ Ayrıca bir palet vasıtasıyla hareket ettirilebilecek şekilde tasarlanan T-155 taretli vasıtasıyla düşman atışlarına karşı mobilize olmayan obüs toplarına nazaran daha kullanışlı bir hal almıştır. Ayrıca dakikada atabildiği mermi bakımından 152-mm obüs M1943 (D-1) gibi obüs toplarından iki kat daha seridir. Mobilize obüslere göre ise intikal konusunda bir taretin üzerinde olması ve herhangi başka bir araca gerek kalmaksızın mürettebatı ile hareket ettirilebilmesi açısından daha avantajlıdır.

Kitle imha silahları tarafından bakıldığında ise öncelikle savaş sonrası dünyanın durumuna ve 2. Dünya Savaşı sırasında kullanılan nükleer silahların bu

¹⁷ Bkz. <https://www.sarsilmaz.com/urun/mpt-76-sh> (Erişim Tarihi: 22.09.2023)

¹⁸ Bkz. https://www.militaryfactory.com/smallarms/detail.php?smallarms_id=183 (Erişim Tarihi: 23.09.2023)

¹⁹ Bkz. <https://www.hurriyet.com.tr/bilgi/firtina-obusu-ozellikleri-nedir-ve-menzili-kac-km-42201066> (Erişim Tarihi: 23.09.2023)

durumu nasıl etkilediğini ifade etmek gerekir. 2. Dünya Savaşı sonrasında dünyada Ekonomik dengenin bozulmasının yanında siyasal denge de bozulmuş ve II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle dünyada iki kutuplu dünya düzeni ortaya çıkmış ve savaş sonrası dönemde iki kutbun lideri olan SSCB ve ABD arasında mücadele başlamıştır. Sosyalist rejimleri destekleyen SSCB karşısında ABD önderliğinde toplanan Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İngiltere, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç ve Portekiz arasında 4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşmasının imzalanmasıyla Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü yani NATO kurulmuştur. (Ayan, 2007:1-17) Buna cevap olarak ise Doğu Bloğunun ortak savunma örgütü olan ve kısaca 'Varşova Paketi' olarak bilinen 'Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması' Polonya'nın başkenti Varşova'da 14 Mayıs 1955 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile Avrupa'daki yedi sosyalist devlet (Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Romanya) arasında 1955 tarihinde imzalanan bir antlaşma ile kurulmuştur. (Embel, 2019)

Ortaya çıkan bu kutuplaşma ve siyasal gerilim iklimi içerisinde dünya ülkelerinin en büyük çekincesi, bu iki kutup arasında gerçekleşecek yeni bir sıcak çatışma, yeni bir dünya savaşının çıkmasıydı. Zira dünyada artık nükleer silah adında bir gerçek mevcuttu ve yıkımları çok büyük boyutlardaydı. Bunu bilen iki kutup biri diğerine karşı üstünlüğünü kabul ettirene dek devam edecek bir silahlanma yarışına girdi. 1950'lerin ortalarına gelindiğinde ise ABD silah yarışında avantajı ele geçirirken, Hruşov ve yönetimi de SSCB'nin askeri ve nükleer alanda Sovyet gücünün zayıflığını örtbas etmeye çalışmaktaydı. Bunun yanı sıra SSCB, ABD ile yarışta dengeye ulaşmak için askeri alanda bir modernizasyon programına başladı. (Ayan, 2007:27) İlk atom bombasına 1945 yılında erişmesinin yanı sıra ABD, ilk hidrojen bombasına 1952 yılında erişti. Silahlanma yarışında geri kalmak istemeyen Sovyetler Birliği ise ilk atom bombasına 1949 ve ilk hidrojen bombasına 1953 yılında sahip oldu. (Urkan:24) Bahsi geçen kitle imha silahlarına iki ülke tarafından da sahip olunması ise "caydırıcılık" kavramının öne çıkmasını sağlamıştı.

Kitle imha silahlarının 2. Dünya Savaşı sonrası durumunu incelemeden önce caydırıcılık kavramını kısaca ele almak gerekmektedir. Uluslararası ilişkiler literatüründe caydırıcılık, kabul edilemez ölçüde sonuçlar doğuracağı tehdidinde bulunmak suretiyle, potansiyel rakipleri belirli bir davranış tarzını devam ettirmekten

vazgeçirmeye dayalı bir stratejidir. (Gündoğdu, 2016:1) Bugünkü anlamda caydırıcılık, özellikle kitle tahrip silahların varlığından ileri gelen korkudur. Tarihte Japonya'yı dize getiren Hiroşima ve Nagazaki'ye kullanılan nükleer bombaların etkileri henüz unutulmamıştır. Bu şehirlerin uğradığı yıkım ve facia bu gün de anma törenlerinde yaşatılmaktadır. (Erendil, 1994:209) Bu silahların gerçekleştirdiği tahribat aynı zamanda caydırıcılık doktrinin ortaya çıkmasında fikri bir altyapı oluşturmuş ve bu doktrin kapsamında ülkeler tarafından çeşitli nükleer ve kitle imha silahları geliştirilerek ortaya bir dehşet dengesi çıkartılmıştır. Bu dehşet dengesi ile iki ülkeye de herhangi bir nükleer savaşı önlemeye çalışma yükümlülüğü getirmiştir. Bu durum, kendini en çok Küba Bunalımı'nda göstermiştir. Küba'da füzelerin SSCB tarafından yerleştirildiği ortaya çıkınca ABD'nin tavrı sertleşmiş fakat her iki tarafın da izledikleri savaş eşiği politikaların olası sonuçları üzerinde düşüncelerine neden olmuş ve bu durum iki blok arasında meydana gelen yumuşama döneminin de temel taşlarını oluşturmuştur. (Ayan, 2007:27)

Bu yumuşama dönemine rağmen arada geçen soğuk savaş döneminde ve sonrasında nükleer silahlar ve gelişmiş kitle imha silahları, yalnızca bir ülkenin elindeki düzenleyici güç olmaktan çıkmış ve birçok ülke nükleer silah üretmiş veya edinmiştir. Bahsi geçen edinim sürecinde birçok bölge önemli oranda radyoaktiviteye maruz kalmış, tespit edilmesi mümkün olmayacak sayıdaki deniz ve kara canlısının yanı sıra toprak, bitki örtüsü ve atmosferde telafisi güç etkiler meydana getirmiştir. Zira bir hidrojen bombasının patlatılması ile elde edilen enerji ve yıkım gücü klasik atom bombalarına oranla yaklaşık olarak bin (1000) kat daha fazladır. Bu silahları üretmek için yapılan testler de bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Örneğin 1961 yılında Sovyetler Birliği'nin Arktik Okyanus kıyısındaki adası Novaya Zemlya'da testini yaptığı, dünyada şimdiye kadar bilinen geliştirilmiş ve testi yapılmış en yüksek kudret gücüne sahip bomba olan "Tsar Bombası" 58 megaton (58.000.000 ton TNT) gücüyle Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan bombalardan yaklaşık 1570 kat daha güçlü olmuştur. (Urkan, 2016:24-25) Yine ABD'nin 1948 ile 1958 arasında Pasifik'deki Bikini ve Eniwetok adalarında 66 atom bombası patlatması sonucu adalar (radyoaktivite nedeniyle) oturulmaz hale gelmiştir. Halk patlamalardan önce başka adalara yollanmış olsa da, Eniwetoklular ancak 30 yıl sonra adalarına dönebilmiştir, Bikini Adası'nın ise yüzyıl kadar tehlikeli kalacağı düşünülmektedir. (Alsan, 2009)

Nükleer silahların ve kitle imha silahlarının varlığı uluslararası hukukta da önemli bilinmezlikler yaratmıştır. Çünkü tek bir nükleer silah milyonlarca insanı öldürebilecek ve bir kenti yok etmeye yetebilecek kapasitededir. Bu silahlar uzun vadeli etkileri sebebiyle çevreyi ve gelecek kuşaklara karşı önemli bir tehdit unsuru olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca bu silahlar konvansiyonel harbin getirdiği savaş hukukuna aykırı sonuçlara da neden olmaktadır. Örneğin savaş hukukuna göre bir hastaneye ateş edilmez, bombalanmaz, sivillere kasıtlı bir şekilde ateş edildiğinin ortaya çıkması durumunda savaş suçları olarak tabir edilen suçlar oluşur. Oysa nükleer, kimyasal ve biyolojik silah kullanıldığı zaman; hastane, sivil, genç, çocuk, kadın, yaşlı, canlı, cansız hiçbirini ayırt etmeden ve hepsini aynı etkiyle vurmaktadır. (Altıntaş, 2007:133)

Bu noktada karşımıza Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması ve Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması çıkmaktadır. Bu antlaşma ile 1967'ye kadar nükleer silah teknolojisine erişememiş devletlerin buna erişmesini önlemeyi amaçlanmıştır. Fakat uluslararası antlaşmalar yalnızca kendisine taraf olanları bağladığı için nükleer silaha sahip olmak isteyen diğer devletler anlaşmadan çekilerek nükleer silah elde etmiş ve herhangi bir yaptırıma maruz kalmamışlardır. Fakat nükleer silahlara karşı devletlerarası bir oluşum meydana getirilerek bu silahın etkileri dünya kamuoyunun dikkatine sunulmuştur.

Uluslararası Adalet Divanı 1994 yılında gerçekleştirdiği değerlendirmede, nükleer silah kullanımının uluslararası insancıl hukuka aykırı olduğunu belirtmekle birlikte meşru müdafaa durumunda bu silahları kullanmanın hukuku aykırı olup olmadığı konusunda kesin bir sonuca varılamadığını ifade etmiştir. Nükleer silahların yasaklanması konusunda çekince ileri sürülemeyen bir uluslararası antlaşma 2021 yılı itibarıyla yürürlükte bulunmaktadır. Ne var ki, pacta tertiis ilkesi gereğince bu uluslararası antlaşma sadece kendisine taraf olan devletleri bağlamaktadır. (Emir, 2021:240)

Değinilen bütün bu antlaşmalara ve nükleer silahlara karşı gelişen uluslararası bilince karşın 1945-1957 yılları arasında 423 nükleer silah denemesi atmosferik ortamda test edilmiştir ve yine 1957- 1989 yılları arasında 1400 nükleer silah denemesi yeraltında gerçekleştirilmiştir. Nükleer silah denemeleri sonucu tahminen 16-18 milyon kürilik karbon-14 radyoaktif atığı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu atıklar ile ilgili bilim

adamları çeşitli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu atıkları uzaya atmak, güneşe göndermek gibi bazı ilginç fikirler de ortaya konmuştur. Ortaya çıkan son çözüm, bunu doğadaki camla karıştırıp, çok derin coğrafi yapısı olan bazı bölgelere çok iyi saklamaktır. (Altıntaş, 2007:137) Bu atıkların nasıl imha edileceği konusunda dahi günümüzde tam anlamıyla güvenli bir teknik konusunda hemfikir olunamamasına rağmen Birleşmiş Milletler'in verdiği rakamlara göre bugün dünyada yaklaşık 13.400 nükleer silah bulunmaktadır ve bugüne kadar 2.000'den fazla nükleer test yapıldığı bildirilmiştir. 2019 yılı verisine göre Rusya'da 6.500, ABD'de 6.185 nükleer silah bulunmaktadır ve bunların dört bine yakını “ateşlemeye hazır” bir şekilde konuşlandırılmıştır. (United Nations , 2021)



5.SONUÇ

Muhakkak ki savaş kavramı da çevre kavramı da insanlar için insanlık tarihi kadar eski birer kavramdır. Dolayısıyla bu iki kavramın birbiri ile ilişkisi de insanlık tarihine kadar uzanmaktadır, bu ilişkinin temeli ise çevrenin her zaman bir savaş alanı olacak olmasıdır. Zira daha önce değinildiği üzere savaş teknolojilerinde hatırı sayılır gelişmeler meydana gelse de savaş sırasında ve savaş sonrasında iş, her daim eli silah tutan askerlere, bu savaşların ortaya çıkarttığı sonuçlar nedeniyle göç etmek zorunda kalan mültecilere ve silahların çevrede meydana getirdiği yıkıma dayanmıştır. Dolayısıyla çevre, her daim bir savaş alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fakat tarihsel anlamda savaşları, savaşlarda kullanılan taktikleri ve savaşlardan galip çıkanların kazanımlarını incelediğimizde ise çevre, insanlık tarihinden bugüne dek yalnızca bir savaş alanı olmakla kalmamıştır. Örneğin, Kadeş Savaşına giden süreçte, II. Murşili döneminde, Suriye’de, Hitit Devleti’ne karşı çıkan ve Mısır tarafından desteklenen ayaklanma da etkili olmuştur. Hitit Devleti bu ayaklanmayı kontrol altına almak için uğraşırken, II. Ramses yönetimindeki Mısır Devleti de bölgede hâkim olabilmek için her yolu denemiştir. (Aydoğan, 2021:144) Göktürk Devleti, İpek Yolu’nda nüfuz elde etmek amacıyla Sasaniler ile ittifak yaparak Akhunları ortadan kaldırmış, akabinde ve aynı amaç uğruna Sasaniler’e karşı Bizans ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. 2. Dünya Savaşı sırasında Japon İmparatorluğu “Asya, Asyalılarındır” sloganı ile, Nazi Almanyası ise “Hayat Sahası” (Lebensraum) anlayışı ile birçok ülkeyi işgal etmiş, aynı yüzyılın sonundaysa Irak, tarihsel hakları olduğu iddia ederek Kuveyt’i ilhak etmiş ve 21. yy.’da Rusya 2014 yılı itibarıyla Ukrayna’ya karşı aralıklarla hareketler gerçekleştirerek Luhansk, Donbass ve Kırım bölgelerini ilhak etmiştir. Farklı tarihlerde aynı amaçlarla farklı aktörlerin birbirlerine karşı verdikleri savaşlar bizlere savaş-çevre ilişkisinin, çevrenin bir savaş alanı olmasının yanı sıra ilk yazılı antlaşma metnine belki de öncesine dek dayanan başka bir ilişkisinin de gün yüzüne çıktığını kanıtlamaktadır. Bu ilişkiden kasıt ise çevrenin aynı zamanda bir savaş amacı olmasıdır.

Gerçekten de geçmişte ve günümüzde savaşlar farklı nedenlere dayandırılrsa da bu savaşların çok önemli bir kısmı toprak ihtilafları yüzünden gerçekleşmiştir. Bu savaşlar bazen yalnızca siyasi genişleme için bu toprak parçalarına sahip olmak için gerçekleştirilirken, yer altı ve yer üstü zenginliklerini elde etmek, bölgedeki insan

kaynağına sahip olabilmek, bölgenin sanayisine sahip olabilmek veya uzun vadeli kazançlar için stratejik bölgeleri elde tutabilmek gibi birçok farklı nedenle cereyan etmiştir. Bunun sonucunda da çevre bir savaş amacı olarak karşımıza çıkmıştır.

Her ne kadar siyasal iktidarlar çeşitli toprak kazanımları için veya topraklarını korumak için savaşlar verseler de bu savaşlarda stratejik üstünlüklerini yitirme ve savaşı kaybetme noktasına gelebilirler. Bu bazen sayısal dezavantajdan, bazen askeri teknolojinin yetersizliğinden, bazen ise taktiksel hatalardan dolayı olabilmektedir. Bu gibi nedenlerle savaşın kaybedilme tehlikesi ortaya çıktığında ise savaş-çevre ilişkisi farklı bir boyuta taşınmış olur. Bu da çevrenin bir savaş aracı olarak kullanılmaya başlamasıdır. Çevrenin bir savaş aracı olarak kullanılması ise daha önce değinildiği üzere farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Bu konuda, savaş sırasında ortaya çıkan dezavantajlar nedeniyle çevrenin geçici veya kalıcı olarak yeniden şekillendirilmesi, geri çekilme sırasında düşmanı yavaşlatmak amacıyla altyapının tahrip edilmesi, düşmanın savaşma azmini kırmak amacıyla kentlere ve önemli noktalara stratejik saldırıların düzenlenmesi, kuşatılanların teslim olmasını sağlamak adına ikmal yollarının, ikmal kaynaklarının ve içme suyu taşıyan kanalların tahrip edilmesi, içme sularının zehirlenmesi gibi birçok örnek mevcuttur.

Fakat çevrenin bir savaş aracı olarak kullanılması meselesi, çevrenin bir savaş alanı ve amacı olmasından daha farklı sonuçlar doğurmuştur. Zira ilk başta çevre, savaşın gerçekleştiği alandır. Daha sonra bir savaş amacı, yani savaşın sonucunda elde edilmek istenilen alan olarak karşımıza çıkmıştır. Savaşın bir aracı olarak çevrenin kullanılması ise çevrenin bir savaş amacı olması fikri ile zıt sonuçların doğmasına neden olmaktadır. Zira daha önce de değinildiği üzere çevrenin bir savaş aracı olarak kullanılması, çevre üzerinde gerçekleşen tahribatları askeri teknolojideki ve doktrindeki gelişmeler ile doğru orantılı olarak arttırmaktadır. Dolayısıyla çevrenin bir savaş aracı olarak kullanılması, çevreye verdiği zarardan dolayı çevreyi elde etme amacını baltalamaktadır. Çünkü savaş aracı olarak kullanılan çevre, artık savacın amacı olan çevre ile aynı değildir. Değişmiştir ve yıpranmıştır.

Pek tabii çevrenin savaş aracı olarak kullanılmasının tek amacı o bölgeyi ele geçirmek veya hakimiyet altına almak olmayabilir. Örneğin 2. Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri Japonya'ya 2 adet atom bombası atmış ve Hiroşima ile Nagazaki kentlerini yerle bir etmiştir. Fakat bu saldırı ile amaç bu kentleri elde etmek

değil, bu kentleri yerle bir ederek Japonya'nın savaştan çekilmesini sağlamaktır. Yine V-2 Roketleri ile Nazi Almanyası aynı şeyi İngiltere'nin savaştan çekilmesi için gerçekleştirmiştir. Fakat çevrenin bir savaş aracı olmasına neden olan unsurlara, yani savaşlarda kullanılan silahlar ve taktikler ile bunların çevrenin bir savaş aracı olmasını nasıl sağladıklarını ifade etmek gerekir.

Savaşlarda kullanılan silahlar, savaşın tabiatı gereği insan topluluklarının birbirlerine üstün gelmek amacıyla diğerinden ya diğerlerinin elinde olandan daha güçlü bir silah imal etmesi, ya da o silaha karşı bir savunma mekanizması keşfetmesi ile süregelen bir gelişim sürecidir. Örneğin savurmalı veya saplamalı silahların kullanılmasına karşılık insanlar kendilerini korumak için çeşitli maddelerden zırhlar imal etmiştir. Menzilli silahlar olarak kullanılan ok ve yay ile mızraklara karşı ise kalkanlar üretilmiştir. Savaş teknolojisinin gelişmesi ile gelişen konvansiyonel silahlarda da bu gelişim süreci günümüzde dahi devam etmektedir ve devam edeceği bir gerçektir.

Silah teknolojilerindeki bu gelişmeler göz önüne alındığında 2. Dünya Savaşı'na dek askeri silahlarda aşağı yukarı bir dengeden söz etmek mümkünken, 2. Dünya Savaşı sırasında kullanılan silahlarda ve askeri taktiklerde böyle bir denge mevcut değildir. Aslında savaşın çevresel etkileri konusunda bu savaş bir dönüm noktası haline getiren unsurların en önemlisi de budur. Zira bu silah orantısızlığı, uzun menzilli silahlar, nükleer silahlar ve bunları kullanarak savaşı daha hızlı bir şekilde bitirmek üzerine kurulu askeri düşünceler nedeniyle çevre daha önceki savaşlarda olmadığı kadar fazla tahribata maruz kalmıştır.

Örneğin 2.Dünya Savaşı sırasında kullanılan Blitzkrieg olarak anılan taktik sayesinde belirli bir alana yoğun ve koordineli bir tank ve hava taarruzu sonucunda Fransa ana karasının düşmesi sağlamıştır. Yine aynı taktik ile Erwin Rommel az sayıdaki kuvvetinin ateş gücünü belirli bir bölgede toplayarak El- Alamein'e kadar ilerlemeyi başarmış, Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı çok sayıda başarılı hareket düzenlenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri atom bombası ile Almanyaya V-2 Roketleri ile ve genel anlamı ile ülkeler savaş ve bombardıman uçakları ile savaşan ülkelerin topraklarının tamamını bir savaş alanı haline getirmiştir.

Dolayısıyla 2.Dünya Savaşı, iki anlamda savaşın çevresel etkilerini ve çevreye bakış açısını değiştirmiştir. İlk değişim, bu savaş ile daha önceki savaşlardaki meydan

savaşı, siper savaşı ve kuşatma savaşı gibi savaş türleri ile belirli ‘alanlara’ sıkışan savaş kavramının değişerek, artık ülke sınırlarının tamamının saldırıya açık birer savaş alanına dönüşmesine neden olan bir savaş anlayışını doğurmasıdır. İkinci değişim ise, özellikle Almanların V-2 ile gerçekleştiremeyip, Amerika Birleşik Devletleri’nin atom bombası aracılığı ile gerçekleştirdiği üzere, düşman topraklara daha önce karşılaşılmamış derecede bir yıkıma neden olabilecek ve düşmanların bu yıkıma karşı misilleme gerçekleştiremeyeceği bir silahla önemli zararlar vererek düşmanın savaştan çekilmesini sağlamaktır.

Müttefiklerin savaşın çevresel etkilerini ve savaş çevre ilişkisini değiştiren atom bombasını kullanması ve bu silahın ortaya koyduğu yıkımın görülmesi ise insanların savaş sırasında çevrenin maruz kaldığı zarar konusunda önemli bir farkındalık yaratmıştır. Ayrıca ikincil devletler bu silahı elde ettiği anda ortaya çıkacak yıkımdan çekinilerek ortaya nükleer silahların aktif savaş silahlarına dönüşmesini engelleyecek bir dehşet dengesi oluşturmuşlardır. Bahsedilen bu dehşet dengesinin çevre için olumlu olan yanı 20.yy’ın ikinci yarısından bugüne dek nükleer silahların birer savaş aracı olarak yerleşim alanları üzerinde kullanılmamasıdır. Olumsuz yanı ise sayılı devletin, sahip oldukları bu teknolojiyi caydırıcılık amacıyla ihtiyacı olandan fazla sayıda üretmesi ve test etmesidir. Zira nükleer silahların artış hızında bir yavaşlama olsa da daha önce değinildiği üzere yeryüzündeki nükleer silahlar ve bu silahların geliştirilmesi için gerçekleştirilen testlerin sayısı günden güne artmaktadır.

Her ne kadar nükleer silah karşıtı kampanyalar ve çevreci hareketler hem uluslararası camiada hem de çeşitli toplumların iç dinamiklerinde yer edinmeye başlasa da bu konu ile ilgili çalışmalar iyi niyetten öteye gidememektedir. Bu noktada Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasını örnek olarak incelemek gerekirse, 1968 yılında imzaya açılan bu antlaşma ile nükleer silahların belirli ülkeler dışındaki ülkelere yayılmaması amaçlanmış, fakat bu antlaşma, imzaya açıldığı tarihten sonra nükleer silaha sahip olan Pakistan ve Hindistan’ın nükleer silah üretmesine mani olamamıştır. Bunun yanı sıra konvansiyonel silahlanmaya karşı gerçekleştirilen uluslararası çabalar da yetersiz kalmış ve ülkelerin savunma harcamaları gün geçtikçe artış göstermiştir. Öyle ki insanlığa karşı işlenen suçlar nedeniyle gerçekleştirilen Nürnberg Mahkemeleri uluslararası müeyyidenin en somut örneği olarak karşımıza çıkmasına karşın, ancak onlarca farklı şekilde tahribat

gerçekleştikten sonra bir yargılama olabilmıştır. Dolayısıyla insanlığa karşı işlenen suçlar konusunda olduğu gibi savaş ve çevre ilişkisinde de maalesef uluslararası kuruluşların ve antlaşmaların önleyici rol oynayamadığını ifade etmek gerekmektedir.

Şimdiye kadar ifade edilen bu veriler ve tarihsel olaylar ışığında, İkinci Dünya Savaşı'nın, askeri doktrin, silah teknolojisi, siyaset, ekonomi alanları başta olmak üzere bunların hepsi ile ilintili olan çevreye karşı bakış açısını ve savaş-çevre ilişkisini değiştirdiğini ifade etmek doğru olacaktır. Bu etki teknik gelişmeler nedeniyle daha tahrip edici boyutlara ulaşmış olsa da 1945 yılından bugüne dek gerçekleşen hiçbir savaş 2. Dünya Savaşı'nın tahribatına ulaşamamıştır.

Değinilen bütün bu çevresel tahribatın boyutlarını azaltmak için ise en etkili olacak yöntem muhakkak uluslararası koordinasyon ve yaptırımlardır. Zira dünya üzerinde ortaya çıkan dehşet dengesi, devletlerin silahlanma yarışlarını arttırmakta ve bu kapsamda değinildiği üzere silahlanma yarışlarında harcanan parasal meblağ dolar bazında sürekli olarak artmaktadır. Uluslararası mekanizmalar eli ile uluslararası savaş kurallarının bütün ülkelere kabul ettirilerek bu kuralara uymayan ülkelere karşı çeşitli düzeylerde yaptırımlar veya müdahalelerde bulunulması ile dünyada meydana gelebilecek çatışmaların sayısında ve savaşların şiddetinde azalmalar meydana getirerek çevrenin savaş sırasında uğrayacağı tahribatın boyutunun azaltılmasını sağlaması mümkündür.

Bunun yanı sıra nükleer silahlar gibi çeşitli silahların üretiminde kullanılan hammaddelerin üretimi, nakliyatı, uluslararası ticaretinin ulus üstü organizasyonlarca sınırlandırılması ve ulus üstü organizasyonlar denetiminde gerçekleştirilmesi de günümüzde sayısı çılgınca artan nükleer silahların artış hızının yavaşlatılmasında bir etken olabilecektir.

Zira savaşların ortaya çıkarttığı çevresel tahribat ve sürekli ilerleyen askeri teknolojiler, küreselleşen dünyada bilginin bu kadar hızlı yayıldığı bir süreçte maalesef ki yaptırıma maruz bırakmayan antlaşmalar kapsamında sınırlandırılmış birkaç ulus devletin çabasıyla önlenebileceğinden çok daha ileri boyutlara varmıştır. Zira askeri harcamalarda ilk beş sırada yer alan devletler silahlanmayı, nükleer silahların yayılmasını veya yasaklanmasını veya savaşın çevresel etkilerinin azaltılması gibi hedeflere sahip antlaşmaların birçoğuna taraf değildir. Üyesi oldukları antlaşmalar da caydırıcı yaptırımlar ortaya koyamamaktadır. Bu nedenle tıpkı evrensel insan hakları

gibi ülkelerin uymalarının zorunlu olacağı, çevrenin savaş esnasında korunmasına dair kurallar ortaya konularak şiddetli yaptırımlar ile caydırıcılık kazandırılması ile bu meselenin çözüme kavuşturulmasının mümkün olacağı düşünülmektedir.



KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (1989). Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi. Ankara: Teori Yayınları.
- Ak, T. (2016). Günümüzün Savaşlarında Çevre Konusuna İlişkin Bir Değerlendirme. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 17-26.
- Akal, B. C. (2012). Machiavelli, Makavelizm ve Meşruiyet Sorunu. Ankara: Dost Kitabevi.
- Akın G., G. T. (2004). İnsanın Evrim Sürecine Ait Bir Hipotezin Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 44(1), 111-124.
- Altıntaş, H. (2007). Savaşların Çevresel Boyutu Ve Ekosistem Üzerindeki Geri Dönüşü Olmayan Etkileri. Sosyal Bilimler Dergisi, 131-156.
- Arıt, F. (1974). Büyük Savaş: İkinci Dünya Savaşı Tarihi: 1939-1945. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2019). 20. Yy Siyasi Tarihi. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Army Special Operations Forces. (2006). ABD Ordu Talimnamesi. Headquarters, Department of the Army of USA.
- Arsebük, G. (2014). İnsan ve Evrim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atakan, Ö. (2006). Tarih ve Milliyetçilik. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ayan, K. B. (2007). Rus Dış Politikasında Sovyet Mirası (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi (218206)
- Aydoğan, S. (2021). Uygarlık Tarihinde Hitit Uygarlığının ve Kadeş Antlaşmasının Yeri. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 129-151.
- Bakır, H. (2022). Rusya'nın Ukrayna İşgalinin Avrupa Mülteci Mevzuatı ve Ukraynalı Mülteciler Üzerindeki Hukuksal Etkisi. Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi, 45-60.
- Başdemir, H. Y. (2016). Aristoteles. H. E. Beriş, & F. Duman içinde, Siyasal Düşünceler Tarihi (s. 131-181). Ankara: Orion Yayınları.
- Batisetti, P. (2021). Çöl Tilkisi: Erwin Rommel. (B. Uzunköprü, Çev.) İstanbul: Kronik Yayınları.
- Bilgin, H. (2006). Eko- Faşizm (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi (186058)

- Bogucki, P. (2013). İnsan Toplumunun Kökenleri. (C. Atay, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Boyacı, N. (2016). Platon. H. E. Beriş, & F. Duman içinde, Siyasal Düşünceler Tarihi (s. 89-120). Ankara: Orion Yayınları.
- Bozkır, Ö. (2018). Çevreci Anlayışın Siyasallaşması: Yeşil Siyaset ve Türkiye, Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi , 56-69.
- Centner, C. (1996). Environmental Warfare: Implications for Policymakers and War Planners. Strategic Review(24), 71-76.
- Çağrı, E. (1996). Avrupa 'Nin intihari" Ve ikinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 51(1), 259-273.
- Çakır, M., & Gümüşçü, O. (2020). Politik Ekoloji. Coğrafya Dergisi, 241-254.
- Çelik, F. (2016). Roma'da Siyasal Düşünce. H. E. Beriş, & F. Duman içinde, Siyasal Düşünceler Tarihi (s. 181-221). Ankara: Orion Yayınları.
- Çepik, R. (2022). Ekoloji Felsefesinin İnsanmerkezciliğe Eleştirisi. Viraverita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar, 103-124.
- Çetin, H., & Görüşük, L. (2016). Hristiyanlığın Siyasal Dili. H. E. Beriş, & F. Duman içinde, Siyasal Düşünceler Tarihi (s. 221-259). Ankara: Orion Yayınları.
- Çınar, B. (2019). İkinci Dünya Savaşı'nda Kırım Yarımadası'na Düzenlenen Harekâtlar ve Kırım'ın Stratejik Değeri. Tarih Araştırmaları Dergisi, 528-564.
- Chepesuik, R. (1997). A Sea of Trouble?, Science Bulletin, 40-44.
- Clausewitz, C. V., & Harp üzerine, Ç. E. (1984). Harp üzerine. (F. Çeltiker, Çev.) Ankara: Genelkurmay Basımevi
- Dean, S. (2014). Highlanders and Hobbies: Scottish Asymmetric Warfare. Medieval Warfare, 4(3), s. 13-15.
- Demir, C. (2003). Savaş Hukuku ve Barış. İstanbul: Gün Yayınları.
- Doucet, I. (1993). The Cowards' War: Landmines and Civilians. Medicine and War, 304-316.
- Dower, J. W. (1999). Embracing defeat: Japan in the wake of World War War II. New York : Norton .
- Eker, S. (2015). Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 31-66.

- Emir, N. (2021). Nükleer Silahların Yasaklanması Andlaşması'nın Nükleer Silahsızlanma Çabaları ve Andlaşmalar Hukuku Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* , 239-253.
- Erendil, M. (1994). İkinci Dünya Harbinden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri . Ankara: Genel Kurmay Basımevi .
- Erik, N. Y. (2015). Petrol Tankeri Kazaları Ve Neden Olduğu Çevre Kirliliği. *Mavi Gezegen*, 1-11.
- Erkekoğlu, P., & Koçer Gümüşel, B. (2018). Kimyasal Savaş Ajanları: Tarihçeleri, Toksisiteleri, Saptanmaları ve Hazırlıklı Olma. *Hacettepe University Journal of the Faculty of Pharmacy*, 24-38.
- Erkiş, İ. U. (2013). Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 54-76.
- Farouk, N. H., & George, A. R. (2014). Back to the Cedar Forest: The Beginning and End of Tablet V of the Standard Babylonian Epic Gilgames. *Journal of Cuneiform Studies*, 66, 74.
- Fırat, A. M. (2018). Milliyetçilik ve Din Etkileşimi (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi (492967)
- Frontinus, I. S. (2022). Roma Savaş Sanatı. (S. Özgüler, Çev.) İstanbul: Kronik Yayınları.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gözlügül, S. (2013). Nükleer Korku Gölgesinde Uluslararası Barış ve Güvenlik. *Ankara Barosu Dergisi*, 223-245.
- Gündoğdu, E. (2016). Uluslararası İlişkilerde Caydırma Teorisi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1-22. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/222974> adresinden alındı
- Güney, A. (2008). İslamiyet ve Hristiyanlıkta tabii çevre ve toplum ilişkileri . Sakarya Üniversitesi.
- Hancı, İ., Bozbıyık, A., Özdemir, Ç., & Demirkan, Ö. (2001). Nükleer Silahlar: Üretimi ve Etkileri. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 386-387.
- Hancı, İ., Özdemir, Ç., Bozbıyık, A., & Tuğ, A. (2001). Biyolojik Silahlar: Etkileri, Korunma Yöntemleri. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 10(9), 330-332.

- Himoğlu, F. G. (2019). Post Modern Milliyetçiliği Ve Faşizm Karşıtlığı: Avrupa Ve Ortadoğu Coğrafyalarında Karşılaştırmalı Bir İnceleme (Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi (544753)
- Howell, E. M. (1956). Soviet Partisan Movement 1941-1945. Washington: US Government Printing Office Washington.
- Karavelioğlu, F. (2009). Körfez Savaşlarının Çevreye Etkisi. (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi (249349)
- Keleş, R., & Hamamcı, C. (2005). Çevre Politikası. Ankara: İmge Yayınevi.
- Kılıç, S. (2008). Çevre Etiği - Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları. Ankara: Orion Kitabevi.
- Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması Ve Kullanımının Yasaklanması Hakkında Kanun. (2006, Aralık 14). Resmi Gazete (Sayı: 5564) Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5564.pdf> adresinden alındı
- Kiraly, S. J. (1986). Psychological Effects of the Threat of Nuclear War. *Can Fam Physician*, 170-174. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2327576/> adresinden alındı
- Köktaş, M. (2016). Aydınlanma . H. E. Beriş, & F. Duman içinde, Siyasal Düşünceler Tarihi (s. 537-579). Ankara: Orion Yayınları.
- Kraehe, E. (1944). The Motives behind the Maginot Line. *Military Affairs*, 109-122.
- Kulözü-Uzunboy, N., & Kocabaş, A. (2021). Aydınlanma Ekseninde İnsan-Çevre İlişkisinde Yaşanan Değişime Odaklanılarak Modernitenin Çevresel Sonuçlarının Kentleşme ve Planlama ile Birlikte İrdelenmesi. *Sürdürülebilir Çevre Dergisi*, 13-24.
- Kurtuluş, Ö. (1998, Ekim). Biyolojik Silahlar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*, 54-59. <http://www.biyolojiegitim.yyu.edu.tr/biyoloji/Biyolojiksilahlar98.pdf> adresinden alındı
- Lawrence, M. J. (2015). The Effects Of Modern War And Military Activities On Biodiversity And The Environment. *Environmental Reviews*: <https://cdnsiencepub.com/doi/10.1139/er-2015-0039>.
- Legro, J. W. (2000). Why Were Chemical Weapons Not Used in World War II ?, In *History in Dispute: World War II, 1943-1945*, 101-104.

- Lipshitz, H. (2004, 08). *From Fruit Flies To Fallout: Ed Lewis And His Science.* Journal of Genetics: https://www.researchgate.net/publication/51367586_From_fruit_flies_to_fall_out_Ed_Lewis_and_his_science adresinden alındı
- Margulies, M. (2021). Eco-Nationalism: A Historical Evaluation of Nationalist Praxes in Environmentalist and Ecologist Movements. *Consilience*, 22-29. <https://www.jstor.org/stable/26979904> adresinden alındı
- Mazlum, C. (2014). Çevrecilik ve Çevre Hareketleri. B. Kartal, & B. Kümbetoğlu içinde, *Yeni Toplumsal Hareketler* (s. 206-245). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Mcfarland, S. L. (1986). Preparing For What Never Came: Chemical and Biological Warfare in World War II. *Defense Anlysis*, 107-121. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07430178608405237> adresinden alındı
- Mitcham, S. W. (1997). *Eagles of the Third Reich*. Novato: Crecy Publishing.
- Monfils, R. (2005). The Global Risk Of Marine Pollution From WwII Shipwrecks: Examples From The Seven Seas. International Oil Spill Conference, (s. 1049–1054). Miami Beach, FL, USA.
- Morgan, T. D. (1994). The Industrial Mobilization of World War II: America Goes to War. *Army History*, 31-35.
- Nasr, S. H. (1988). *İnsan ve Tabiat*. (N. Avcı, Çev.) Ankara: İnsan Yayınları.
- Okay, B. (1993). Çin Seddi'nin Yapılış Nedeni Hakkında Değişik Bir Görüş. *Belleten*, 57(218), 21-40.
- Okuyan, Z. (2020). Leningrad Kuşatmasında Kentin Sağlığı, Madde, Diyalektik ve Toplum , 3(4), 294-298.
- Olgun, H. (2012). Nazi Ekolojisi. O. İ. Olgun içinde, *Yeşil ve Siyaset, Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar* (s. 222-241). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Oliver, F. W. (1945). Dust-Storms in Egypt and Their Relation to the War Periods Noted in Maryut, 1939-45. *Geographical Journal*, 6, 108-226.
- Overy, R. J. (1980). *The Air War*. Londra: Taylor & Francis Group.
- Ökmen, M. (2004). Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar. U. Y. M. Marin içinde, *Çevre ve Politika* (s. 327-365). İstanbul: Beta Yayınları.

- Ökmen, M. (2004). Çevre ve Politika. M. Marin, & U. Yıldırım içinde, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar (s. 327-365). İstanbul: Beta Yayınları.
- Öndeş, O. (1974). 2.Dünya Savaşı. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Özal, İ. B. (2021). Muharebelerle Kısa Dünya Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özer, M. A. (2001). Yeşil Hareket: Alman Yeşilleri Üzerine bir inceleme. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 173-198.
- Özkan, S. (2018). Hitler ve Ekolojik Düşünce. 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum, 7(19), 297-312.
- Platon, (2005). Devlet, (Çev. Cenk Saraçoğlu - Veysel Atayman), İstanbul: Bordo Siyah Yayınları
- Pozhidayeva, N. (2011). Alman Siyasal Sisteminde Weimar Cumhuriyeti Sonrası Nasyonal Sosyalist Partisinin İktidarı ve Nazizm. (Yüksek Lisans Tezi) İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ululararası İlişkiler ABD.
- Kahvecioğlu, Ö., G. K. (2003). Metallerin Çevresel Etkileri -I. TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası Metalurji Dergisi, 47-53.
- Postel, T. (1986). A Review of the Physics of Large Urban Fires. S. M. F. İçinde, The Medical Implications of Nuclear War (s. 73-95). Washington: National Academy Press: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK219153/>.
- Rajotte, E. B. (1997). Kriz Nedir- Yeryüzünün Hastalığı İçin Tedavi Yolları-Kilisenin Rolü. E. Breuilly içinde, Hristiyanlık ve Ekoloji (M. Kayani, Çev., s. 13-36 134-158). İstanbul: İğdaş.
- Robert , P., & Kadlec . (1995). Biological Weapons for Waging Economic Warfare. B. R. Schneider, & L. E. Gringer içinde, Battlefield of the Future 21 st Century Warfare Issues (s. 251-267). California: Air War Collage Studies in National Securty .
- Roffey, R., Tegnell, A., & Elgh, F. (2022). Biological warfare in a historical perspective. *Clinical Microbiology and Infection*, 450-454. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1198743X14626343> adresinden alındı
- Rowe. (2001). Platon: İdeal Devlet Biçiminin Arayışı. B. Redhead içinde, Siyasal Düşüncenin Temelleri. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sarioğlu, H., & Özdemir, M. (2012). Savunma Silahlarından Deri Kalkanlar Harbiye Askeri Müzesi Koleksiyonu. Sanat Dergisi, 85-97.

- Semerci, İ. Ö. (2013). Kimyasal Silahlar. TÜBİTAK Bilim ve Teknik dergisi, 20-21.
- Sewell, J. (2001). The Realpolitic pf Poverty. ESCP, s. 25-39.
- Sgaier , K. (1985). Explosive Remnants of World War II in Libya: Impact on Agricultural Development. H. W. Arthur içinde, Explosive Remnants of War: Mitigating the Environmental Effecets (s. 7-33). London : Sipri.
- Şahna, Ü. (2008). Türkiye'de Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı Ve Tek Parti Döneminde Milliyetçilik Anlayışları (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Beykent Üniversitesi
- Şakacı, B. K. (2008, 11-12). Savaşın Çevre Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. Çalışma Ortamı, s. 18-19.
- Şeker, G. (2022). Faşizm Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 222-245.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sevad/issue/74858/1196816> adresinden alındı
- Selçuk, S. S. (2011). Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması. Journal of Yasar University , 3855-3865.
- Şimşek, F. (2017). Paleolitik Dönemde İnsan Türleri. Uluslararası Amisos Dergisi, 66-85.
- Tannenbaum, D. G., & Schultz , D. (2013). Siyasi Düşünce Tarihi / Filozoflar ve Fikirleri. (F. Demirci, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Tanrıseven, H. (2013). Antik Yunan'da Devlet (Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır Dicle Üniversitesi (367319)
- Tekdemir, A. (2018, 3). Napolyon'un Moskova Seferi, 1812. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 15(1), s. 91-112.
- Temür, A. (2010). Girit-Minos Ve Miken Sanatında Sfenks. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 135-146.
- The Editors of Encyclopaedia. (2023, 07 15). *Nazism*. Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/event/Nazism> adresinden alındı
- Türk Çevre Kanunu (1983) Resmi Gazete (Sayı: 18132) Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5564.pdf> adresinden alındı
[https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5#:~:text=Madde%201%20%E2%80%93%20\(De%C4%9Fi%C5%9Fik%3A%2026,%2D5491%2F2%20md.\)](https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5#:~:text=Madde%201%20%E2%80%93%20(De%C4%9Fi%C5%9Fik%3A%2026,%2D5491%2F2%20md.))
- Tokuroğlu, B., & Ersoy, A. (2017). Uygarlıktarihi. Ankara: İmaj Yayınevi.

- Tzu, S. (2016). Savaş Sanatı. (P. Oktan, & G. Fidan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Urkan, G. (2016). Nükleer Caydırıcılığın Soğuk Savaş Sonrası Küreselleşme Sürecinde Uğradığı Dönüşümün İnşacı Görüş Perspektifinden Değerlendirilmesi (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi (448249)
- Ünder, H. (1996). Çevre Felsefesi Etik ve Metafizik Görüşler. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Üste, R. B. (2015). Doğanın Siyaset Paradigması: Yeşil Siyaset. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 38-54 .
- Valka. (2023). 10,5-cm-FH 98/09. Valka.cz: <https://www.valka.cz/10-5-cm-FH-98-09-10-5cm-polni-houfnice-t228506> adresinden alındı
- Weinreb, A. (2012). For the Hungry Have No Past nor Do They Belong to a Political Party": Debates over German Hunger after World War II. Central European History, 45(1), 50-78.
- Weir, W. (2017). Savaşları Değiştiren Silahlar. (T. Büyükonat, Çev.) Ankara: Doruk Yayınları.
- Yalçinkaya, I. (2009). Eski Anadolu Uygarlıkları. Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları. Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.
- Yardımcı, S. (2006). İnsan-Doğa İlişkisi Ekseninde Derin Ekoloji Ve Toplumsal Ekoloji (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi (191290).
- Yayla, H. (2006). Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni bir İnsan-Doğa ilişkisi Tasarımının Doğuşu. Sosyoloji Konferansları (s. 67-82). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Çalışmaları .
- Yaylı, H. (2006). Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye. Sosyoloji Konferansları. İstanbul.
- Yenigün, İ. &. (2021). Geçmişten Geleceğe “Çevre Tarihi”. Sürdürülebilir Çevre Dergisi, 1(1), 31-36.
- Yıldız, Ö. (2019). II. Dünya Savaşına Genel Bir Bakış. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 62-75.
- Zaloga, S. J., & Hook, A. (2011). The Atlantic Wall (2). Oxford: Osprey Publishing.
- Zechner, J. (2011). Politicized Timber: The German Forest and the Nature of the Nation 1800-1945. The Brock Review, 19-32

Web Siteleri:

- Acer, Y. (2022, 07). *Rusya-Ukrayna Savaşının Gıda Arzına Etkileri Ve Tahıl Koridoru Anlaşması*. SETA Perspektif: Erişim Tarihi:14.04.2023, <https://setav.org/assets/uploads/2022/07/P343.pdf> adresinden alındı
- AFAD. (2023). *AFAD Başkanlığı*. 2023 tarihinde Kimyasal Biyolojik Radyolojik Nükleer Tehditler, Erişim Tarihi:18.05.2023, <https://www.afad.gov.tr/kbrn/biyolojik-silahlarin-tarihcesi#> adresinden alındı
- AFHSD. (Erişim Tarihi:25.09.2023,). *Army Air Forces Aircraft: A Definitive Moment*. Air Force Historical Support Division: <https://www.afhistory.af.mil/faqs/Fact-Sheets/Article/459025/army-air-forces-aircraft-a-definitive-moment/> adresinden alındı
- Akdemir, Ö. (2022, Mart 12). *Ekoloji Birliği*. Erişim Tarihi:12.06.2023, <https://ekolojibirligi.org/savas-ve-cevre-ozek-akdemir> adresinden alındı
- Algan, N. (2022, 06 3). *Savaşın Çevreye Etkileri: Ukrayna*. Panorama: Erişim Tarihi:05.06.2023, uikpanorama.com/blog/2022/06/03/cevre/ adresinden alındı
- Allemeier, K. (2023, 4 10). *PPD-40: The ppsh-41 Predecessor*. Rock Island Auction: Erişim Tarihi:03.06.2023, <https://www.rockislandauction.com/riac-blog/ppd-40-was-the-ppsh-41-predecessor> adresinden alındı
- Alsan, S. (2009, 07 27). *Yalnız Canlıları Yokeden Bir Silah: Nötron Bombası*. Türk Tabipler Birliği: Erişim Tarihi: 20.06.2023 <https://www.ttb.org.tr/eweb/savas/8.html> adresinden alındı
- Altun, R. (2022, 08 24). *'Günaydın' Vietnam*. Gzt: Erişim Tarihi:28.02.2023 <https://www.gzt.com/video/tvnet/gunaydin-vietnam-2206267> adresinden alındı
- American Gi Museum. (2022). *September 15 – British Mark I Tanks Go into Action*. Americangimuseum.com: Erişim Tarihi: 30.03.2023 <https://americangimuseum.org/british-mark-i-tanks-go-into-action/> adresinden alındı
- Aydıncarhaliloğlu, E. (Erişim Tarihi:21.04.2023) *Kimyasal Silahlar ve Korunma*. 22 Mart 2023, tarihinde Bilkent Üniversitesi Sağlık Merkezi Sitesi: <http://bilheal.bilkent.edu.tr/aykonu/Ay2003/January03/kimyasalsilah.htm> adresinden alındı

- Aydoğuş, İ. (Erişim Tarihi:14.11.2023) *Kapitalizm*. TÜBİTAK: <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kapitalizm> adresinden alındı
- Bahadır, O. (2018, 5 11). *Birinci Dünya Savaşı'nda Silah Teknolojisi*. Sarkac.org: Erişim Tarihi:14.11.2023, <https://sarkac.org/2018/05/birinci-dunya-savasinda-silahteknolojisi/> adresinden alındı
- Bazyan, S., & Schagatay, E. (2012, 05). Environmental impact of war technology and prohibition processes. Östersund, Sweden: Mid Sweden University. Erişim Tarihi:15.03.2023, <Http://www.divaportal.org/smash/get/diva2:545221/FULLTEXT01.pdf> adresinden alındı
- . (2018, 7 5). *Klordan Noviçok'a: Kimyasal silahların 100 yıllık tarihi*. BBC : Erişim Tarihi:19.01.2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-44722490> adresinden alındı
- Beck, E. (2021, 03 20). *'Tanks in World War I'*. History Crunch: Erişim Tarihi: 09.03.2023, <https://www.historycrunch.com/tanks-in-world-war-i.html#/> adresinden alındı
- Belgil, V. (1981, 08). *Nükleer Bombalar Nasıl Yapılır?* Tübitak Bilim ve Teknik: Erişim Tarihi:07.03.2023, <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?Dergikodu=4&cilt=14&sayi=165&sayfa=43&yaziid=2624> adresinden alındı
- Britannica, E. (2023, 3 9). *German-Soviet Nonaggression Pact*. Britannica Academic : Erişim Tarihi:12.05.2023, <https://academic.eb.com/levels/collegiate/article/German-Soviet-Nonaggression-Pact/36574> adresinden alındı
- Büyükdağ, A. (Erişim Tarihi:03.04.2023). *USS Missouri'ye Kamikaze Saldırısı*. Atakanbüyükdağ.com: <https://atakanbuyukdag.com.tr/uss-missouriye-kamikaze-saldirisi/> adresinden alındı
- Castelow, E. (2016, 3 4). *The Longbow*. Historic UK: Erişim Tarihi: 21.06.2023, <https://www.historic-uk.com/historyuk/historyofengland/The-Longbow/> adresinden alındı
- Chanter, A. (2007, 12). *80 cm Gustav Railway Gun*. World War 2 Database: Erişim Tarihi:16.01.2023, <https://ww2db.com/weapon.php?Q=89> adresinden alındı

- CNN Türk. (2014, 10 06). *İkinci Dünya Savaşı'nın silahları*. CNN Türk: Erişim Tarihi: 12.06.2023, <https://www.cnnturk.com/yasam/ikinci-dunyasavasinsilahlari?Page=1> adresinden alındı
- Çetinkaya, B. (2022, 04 06). *Anadolu Ajansı*. Erişim Tarihi:13.02.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/cevre/savaslar-sadece-insanlari-ve-sehirleri-degil-cevreyi-de-yok-ediyor/2605403> adresinden alındı
- Dart, R. C. (1947, 3 28). *Rommel and the Atlantic Wall*. Naval History and Heritage Command: Erişim Tarihi: 01.03.2023, <https://www.history.navy.mil/research/library/online-reading-room/title-list-alphabetically/r/rommel-atlantic-wall.html> adresinden alındı
- Demircan, S. (2022, 11 29). *Sulakalanlar ve Kızılırmak Deltası üzerinden, bir tasarım nesnesi olarak “doğa”*. Felsefetası.org: Erişim Tarihi:14.01.2023 <http://www.felsefetası.org/sulakalanlar-ve-kizilirmak-deltası-uzerinden-bir-tasarim-nesnesi-olarak-doga-2/> adresinden alındı
- Doğaner, C. (2017, 07 1). *Faşizm Nedir?* Toplumcu Düşünce Enstitüsü: Erişim Tarihi: 21.08.2023 <https://www.toplumcudusunceenstitusu.org/fasizm-nedir/> adresinden alındı
- Doxiades, C. (1946). *The Greek Sacrifice In World War I. İmar Müsteşarlığı Yayın Dizisi (Yunanistan)*. Erişim Tarihi:09.07.2023 <https://crimesagainstgreeks.com/wp-content/uploads/2015/03/The-Greek-Sacrifice-in-WWII.pdf> adresinden alındı
- Dutch , S. (2013, 03 19). *Military Impacts on the Environment*. University of Wisconsin Green Bay: Erişim Tarihi:03.06.2023 <https://www.uwgb.edu/> adresinden alındı
- Dwyer, L. (2023, 06 30). *Messerschmitt Bf 109*. The Aviation History On-Line Museum: Erişim Tarihi:04.10.2023 <http://www.aviation-history.com/messerschmitt/übf109.html> adresinden alındı
- Editors of Britannica Encyclopaedia. (2008, 3 18). *Paris Gun*. Britannica.com: Erişim Tarihi:10.08.2023, <https://www.britannica.com/technology/Paris-Gun> adresinden alındı
- Embel, E. (2019, 09). *“Varşova Paktı”*. Güvenlik Yazıları Serisi: Erişim Tarihi:20.06.2023

- https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/10/VarsovaPakti_ErsinEmbel_v.2.pdf adresinden alındı
- Encyclopaedia, T. E. (2023, 04 12). V-2 rocket". *Encyclopedia Britannica*,. Britannica: Erişim Tarihi:21.03.2023, <https://www.britannica.com/technology/V-2-rocket> adresinden alındı
- Encyclopedia. (Erişim Tarihi:15.04.2023). Yunanistan. Encyclopedia.com: <https://encyclopedia.usmmm.org/content/tr/article/greece> adresinden alındı
- Flugzeug Info . (Tarihi:16.04.2023). *Messerschmitt Me 262*. Flugzeuginfo.net: Erişim Tarihi: 12.09.2023 http://www.flugzeuginfo.net/acdata_php/acdata_me262_en.php adresinden alındı
- Frischknecht, F. (2003). The history of biological warfare. *EMBO Reports*, 47-52. Erişim Tarihi:10.05.2023, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1326439/> adresinden alındı
- Gültekin, A. N. (2022, 04 15). *Savaşın çevresel etkileri*. Buğday.org: Erişim Tarihi:12.04.2023, <https://www.bugday.org/blog/savasin-cevresel-etkileri/> adresinden alındı
- Hanover Üniversitesi. (2023). Hanover Üniversitesi Tarih Bölümü: Erişim Tarihi:07.05.2023, <https://history.hanover.edu/courses/excerpts/111chur.html> adresinden alındı
- Hemmings, J. (2019, 04 28). *What Happened To All The Weapons & Kit After WWII Ended?* Erişim Tarihi:04.03.2023, https://www.warhistoryonline.com/https://www.warhistoryonline.com/instant-articles/wwii-ended-whathappened.html?Chrome=1&Exc_D_lessthanpoint002_p1=1 adresinden alındı
- History.com . (2022, 7 4). *Maginot Line*. History.com: Erişim Tarihi: 07.05.2023 <https://www.history.com/topics/world-war-ii/maginot-line> adresinden alındı
- History.com. (2023, 3 1). *Gatling Gun*. (A&E Television Networks) History.Com: Erişim Tarihi:19.03.2023, <https://www.history.com/topics/american-civil-war/gatling-gun> adresinden alındı
- History.com Editors. (2023, 04 18). *Bombing of Hiroshima and Nagasaki*. History.Com: Erişim Tarihi:13.06.2023

- <https://www.history.com/topics/world-war-ii/bombing-of-hiroshima-and-nagasaki> adresinden alındı
- History.com Editors. (2023, 01 25). *İkinci Dünya Savaşı: İngiltere Savaşı*. Erişim Tarihi:09.06.2023 <https://www.history.com/topics/world-war-ii/battle-of-britain-1> adresinden alındı
- IMF. (Erişim Tarihi:12.09.2023). *The Post War World*. IMF: https://www.imf.org/external/np/exr/center/mm/eng/mm_dr_01.htm#:~:text=Combat%20and%20bombing%20had%20flattened,worsened%20after%20peace%20was%20declared. Adresinden alındı
- Imperial War Museum. (2023). *The Terrifying German 'Revenge Weapons' Of The Second World War*. Imperial War Museum: Erişim Tarihi: 14.07.2023, <https://www.iwm.org.uk/history/the-terrifying-german-revenge-weapons-of-the-second-world-war> adresinden alındı
- Imperial War Museums. (2023). *How Britain Invented The Tank In The First World War*. Imperial War Museums: Erişim Tarihi:16.06.2023, <https://www.iwm.org.uk/history/how-britain-invented-the-tank-in-the-first-world-war> adresinden alındı.
- Imprial War Muesums. (Erişim Tarihi: 05.09.2023,). *Spies, Saboteurs And D-Day*. Imprial War Muesums: <https://www.iwm.org.uk/history/spies-saboteurs-and-d-day> adresinden alındı
- Interfax-Ukraine. (2022, 04 06). *Savaş sırasında Kiev'de seksen dokuz kişi öldü, 167 konut binası hasar gördü*, Interfax-Ukraine: Erişim Tarihi: 11.03.2023, <https://en.interfax.com.ua/news/general/821664.html> adresinden alındı
- Kara, V. (2021, 06 30). *Faşizmin Ana İlkeleri ve Özellikleri*. Yeni Akit: Erişim Tarihi: 18.02.2023 <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/vehbi-kara/fasizmin-ana-ilkeleri-ve-ozellikleri-36251.html> adresinden alındı
- Kucherenko, O. (2022, 10 9). *Unsung Witnesses of the Battle of Stalingrad*. National Ww2 Museum: Erişim Tarihi: 25.04.2023 <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/unsung-witnesses-battle-stalingrad> adresinden alındı
- Lone Sentry. (1945). *The German Volkssturm*. *Lone Sentry*. Erişim Tarihi:09.03.2023 <https://www.lonesentry.com/articles/volkssturm/index.html> adresinden alındı

- Makhaan, O. (Yöneten). (2011). *Cengiz Han* [Sinema Filmi]. Erişim Tarihi:14.11.2023 <https://www.youtube.com/watch?v=8fUJT8t3pas> adresinden alındı
- Mcnab, C. (2022, 09 20). *Panzerfaust: The Last-Ditch Weapons Of The Nazis*. Historynet: Erişim Tarihi: 03.10.2023, <https://www.historynet.com/panzerfaust-last-ditch-weapons-of-nazis/> adresinden alındı
- Military Factory. (2017, 02 05). *Ordnance QF 17-pounder*. Militaryfactory.com: Erişim Tarihi: 06.08.2023 https://www.militaryfactory.com/armor/detail.php?Armor_id=470 adresinden alındı
- National Army Museum (Eng). (2023). *First World War Weapons of the Western Front*. National Army Museum (Eng): Erişim Tarihi: 12.06.2023 <https://www.nam.ac.uk/explore/weapons-western-front> adresinden alındı
- National Geographic Channel. (2020). Nazilerin Mega Yapıları Atlantik Duvarı. National Geographic Channel. Erişim Tarihi: 06.05.2023 https://www.youtube.com/watch?v=S45I7dXx2Bo&list=PLy2EcK5KFHm0sQxhzG583PTy9ZLfVJ_wX&index=8 adresinden alındı
- Nişanyan Sözlük. (2022, 08 12). *Millet*. Nişanyan Sözlük: Erişim Tarihi:03.08.2023 <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/millet> adresinden alındı
- Nzh. (2022, 9 20). *D-Day Page 9 – The French Resistance*. New Zealand History : Erişim Tarihi: 01.03.2023, <https://nzhistory.govt.nz/war/d-day/the-resistance> adresinden alındı
- Oltermann, P. (2014). *Nazi scientists planned to use mosquitoes as biological weapon*. The Guardian: Erişim Tarihi:13.08.2023 <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/14/nazi-scientists-mosquitoes-biological-weapon> adresinden alındı
- Oral, M. (2018, 10 12). 2. *Dünya Savaşı'ndan kalan mayınlar hala temizleniyor*. Cumhuriyet.Com: Erişim Tarihi:20.06.2023, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/2-dunya-savasindan-kalan-mayinlar-hala-temizleniyor-1109841> adresinden alındı

- Ortaylı, İ. (2022, 09 25). *Napoléon Bonaparte 'ın Rus seferi*. Hürriyet Gazetesi : Erişim Tarihi:03.06.2023
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/napol-on-bonapartein-rus-seferi-42142757> adresinden alındı
- Ovalı, A. Ş. (Erişim Tarihi:11.03.2023). Vietnam Savaşı. Secopedia :
<http://www.secopedia.org/vietnam-savasi/> adresinden alındı
- Pantelic, M. (2022). *8.8 cm flak 18, 8.8 cm flak 36, and 8.8 cm flak 37*. The Online Tank Museum: Erişim Tarihi:11.06.2023,
<https://tanks-encyclopedia.com/88-flak-18-flak-36-and-flak-37/> adresinden alındı
- Pruitt, S. (2023, 05 23). *The Nazis Developed Sarin Gas During WWII, But Hitler Was Afraid to Use It*. History: Erişim Tarihi:10.06.2023,
<https://www.history.com/news/the-nazis-developed-sarin-gas-but-hitler-was-afraid-to-use-it> adresinden alındı
- Reuters . (2022, 4 12). *Kimyasal Silahlar Nedir*. Voice Of America : Erişim Tarihi: 03.05.2023, <https://www.voaturkce.com/a/kimyasal-silahlar-nedir-/6526252.html> adresinden alındı
- Rodoplu, Ü. (Erişim Tarihi: 07.10.2023). *Biyolojik Silahlar ve İlkyardım*. Sağlık Platformu:
<https://www.gek.org.tr/gekmenueczdetay.php?Height=500&width=800&sec=2&id=2> adresinden alındı
- Sağlık Bakanlığı (TC.). (2023, 05 10). *Sivil Savunma Eğitim Metaryelleri*. İzmir İl Sağlık Müdürlüğü: Erişim Tarihi:09.09.2023,
<https://izmirataturkeah.saglik.gov.tr/TR-154678/sivil-savunma-birimi.html> adresinden alındı
- Savunmasanayist.com. (2018, 09 15). *2. Arap-İsrail Savaşı: “6 Gün Savaşı”*. Erişim Tarihi: 05.07.2023, Savunmasanayist.com:
<https://www.savunmasanayist.com/2-arap-israil-savasi-6-gun-savasi/> adresinden alındı
- Schneider, B. R. (2023, 04 03). *Biological Weapons Convention*. Encyclopedia Britannica: Erişim Tarihi:06.09.2023,
<https://www.britannica.com/technology/biological-weapon/Biological-terrorism> adresinden alındı

- Sputnik . (2022, 08 10). *61 yıl önce ABD, Vietnam'a karşı zehirli kimyasal operasyonunu başlattı*. Sputnik TR: Erişim Tarihi:12.01.2023,
<https://sputniknews.com.tr/20220810/61-yil-once-abd-vietnama-karsi-zehirli-kimyasal-operasyonunu-baslatti-1059753937.html> adresinden alındı
- Statista Editors. (1998). *Annual number of combat aircraft produced by the major powers during the Second World War from 1939 to 1945*. Erişim Tarihi: 07.09.2023,
<https://www.statista.com/:https://www.statista.com/statistics/1336929/wwii-combat-aircraft-production-annual/> adresinden alındı
- Staudenmaier, P. (Erişim Tarihi: 06.04.2023). *Faşist Ekoloji*. Toplumsal Ekoloji: Erişim Tarihi:14.04.2023
<https://ekoloji.org/12-makaleler/77-fasist-ekoloji> adresinden alındı
- Swopes, B. (2023, 04 27). *27 April 1921: Performance Test Of Spad 13 Equipped with 220 H.P. Wright Engine*. Thisdayinaviatio: Erişim Tarihi:14.04.2023
<https://www.thisdayinaviation.com/tag/spad-s-xiii-c-1/> adresinden alındı
- Şahin, B. (1994). *Eski Yunan Siyaset Felsefesi: Aristoteles I*. TÜBA: Erişim Tarihi:11.11.2023
<https://acikders.tuba.gov.tr/pluginfile.php/1351/course/section/621/6.Hafta%200-%20Eski%20Yunan%20Siyaset%20Felsefesi%3B%20Aristoteles%20I.pdf> adresinden alındı
- Tarih Haber. (2015, 06 08). *Tarihe yön veren metal: Kılıç*. Tarih Haber: Erişim Tarihi: 08.01.2023, <http://www.tarihhaber.net/tarihe-yon-veren-metal-kilic/> adresinden alındı
- TBB. (1991, Ocak). *Kimyasal ve Biyolojik Savaş Ajanlarına Karşı Korunma Ve Tedavi Yöntemleri*. Sağlık Personeli Rehberi: Erişim Tarihi: 02.05.2023
<https://www.ttb.org.tr/eweb/savas/6.html> adresinden alındı
- Tomsic, M. (2017, 06 19). *Learning From The Past: Working With Wwu Refugees*. Pursuit.Com: Erişim Tarihi:20.04.2023 <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/learning-from-the-past-working-with-wwii-refugees> adresinden alındı
- Tümer, M. C. (2020, 9 10). *İyon Gezginleri.6 ; Miletos / Milet Filozofların Şehri*. Altinrota.org: Erişim Tarihi:11.06.2023
<https://www.altinrota.org/yazilar/iyon-gezginleri6-miletos-milet-filozoflarin-sehri/220> adresinden alındı

- Türk, H. B. (2022). *Nasyonal Sosyalizm*. Ansiklopedi Tubitak: Erişim Tarihi:01.08.2023
https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/nasyonal_sosyalizm adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (Erişim Tarihi:14.11.2023). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- US HMM. (Erişim Tarihi: 11.06.2023). *Antisemitism*. US. Holocaust Memorial Museum:
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism> adresinden alındı
- United Nations . (2021). *Nuclear Weapons*. United Nations : Erişim Tarihi:05.07.2023
<https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/> adresinden alındı
- Vanfleteren, S. (2017, 08 15). *The Ghostly Remains of Nazi Germany's Atlantic Wall*. Time: Erişim Tarihi:09.09.2023, <https://time.com/3387172/the-ghostly-remains-of-nazi-germanys-atlantic-wall/> adresinden alındı
- Warfare History Network. (2006). *Soviet Partisans: The Rag-Tag Scourge Along WWII's Eastern Front*. Warfare history network: Erişim Tarihi:14.11.2023, <https://warfarehistorynetwork.com/article/soviet-partisans-the-rag-tag-scourge-along-wwiis-eastern-front/> adresinden alındı
- Warfarehistorynetwork. (2012). *Captured! Belgium's Mighty Fort Eben-Emael*. Warfarehistorynetwork: Erişim Tarihi:05.09.2023, <https://warfarehistorynetwork.com/article/captured-belgiums-mighty-fort-eben-emael/> adresinden alındı
- Waxman, L. B. (2019, 03 22). *What to Know About the Origins of Fascism's Brutal Ideology*. Time: Erişim Tarihi: 09.03.2023, <https://time.com/5556242/what-is-fascism/> adresinden alındı
- Western Cape Education Department. (1987). *Ortak Geleceğimiz*. Oxford University Press. Erişim Tarihi:14.02.2023,<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> adresinden alındı
- WW2F. (2022). *World War 2 Fighter Aircraft*. Erişim Tarihi:28.08.2023, <https://ww2f.org/war.html> adresinden alındı

Yardımcı, N. (2021, 10 25). *Tarihte ilk savaş uçağını Çılgın Türkler düşürdü*. TRT Haber: Erişim Tarihi:09.10.2023, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/tarihte-ilk-savas-ucagini-cilgin-turkler-dusurdu-619923.html> adresinden alındı

Yavuz, C. I. (2022, 10 11). *Nükleer Silahlar ve Etkileri Bilgi Notu* . Halk Sağlığı Uzmanları Derneği : Erişim Tarihi:13.06.2023, <https://hasuder.org/Duyurular/Detay/bilgi-1notlari/nukleer-silahlar-ve-etkileri-bilgi-notu/9edc97db-7d3d-8a46-72e4-3a06d797b185> adresinden alındı

Yeni Şafak. (2017, 11 2). Yirminci Yüzyılda soykırımlar: ABD'nin Vietnam işgali. Yeni Şafak: Erişim Tarihi: 08.02.2023, <https://www.yenisafak.com/dunya/yirminci-yuzyilda-soykirimlar-abdnin-vietnam-iskali-2807052> adresinden alındı

Yılmaz, S. (Erişim Tarihi:12.08.2023). *Modern Savaş ve Savunma Reformaları*. Academia.com: https://www.academia.edu/7647876/Modern_Sava%C5%9F_ve_Savunma_Reformalar%C4%B1 adresinden alındı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Soyadı, Adı: AKIN, Sezai

Uyruğu: T.C.

Eğitim:

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Kentleşme ve Çevre Sorunları	2023
Lisans	Gazi Üniversitesi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	2021
	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Uluslararası İlişkiler (Çift Anadal)	2022
Lise	Özel İzmir Çağdaş Eğitim Koleji	2016



